

A Study of the Buddha's Majjhenadhammadesanā as Appearing in the Saṅyuttanikāya Nidānavagga Scripture

Phramahā Prayuddha Bhūripañño (Rueangraikhok)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahāchulālongkornrājvidyālaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ .....

ประธานกรรมการ

(พระศรีสิทธิมนี)

กรรมการ

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ)

กรรมการ

(ศ. พิเศษ อติศักดิ์ ทองบุญ)

กรรมการ

(ดร. สมิตีพล เนตรนิมิตร)

กรรมการ

(ผศ.ดร. ร.ท. บรรจบ บรรณรุจิ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ

ประธานกรรมการ

ศ.พิเศษ อติศักดิ์ ทองบุญ

กรรมการ

ดร. สมิตีพล เนตรนิมิตร

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษามัชฌิมนธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า
ที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

ผู้วิจัย : พระมหาประยุทธ์ ภูริปัญโญ

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

- : พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, รศ.ดร., ป.ธ.๙, ศษ.บ., พธ.ม., Ph.D.
- : ศ.พิเศษ อติศักดิ์ ทองบุญ, ป.ธ.๗, พธ.บ., M.A.
- : ดร. สมิตีพล เนตรนิมิตร, ป.ธ.๙, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา: ๑๔ กันยายน ๒๕๕๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษามัชฌิมนธรรมเทศนาที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค การวิเคราะห์สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนาในพระพุทธศาสนาเถรวาทและคุณค่าทางจริยธรรมของมัชฌิมนธรรมเทศนา

ผลการวิจัยพบว่า มัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลาง

สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลางซึ่งพระศาสดาทรงไม่เอียงเข้าหาทิฏฐิ ๔ คู่ กล่าวคือ ลัทธิว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่จริงและลัทธิว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีจริง, ลัทธิถือว่าเที่ยงและลัทธิถือว่าขาดสูญ, ลัทธิถือว่าสุขทุกข์เป็นต้นตนทำเองและลัทธิถือว่าสุขทุกข์เป็นต้นเกิดจากตัวการภายนอก, การถือว่าผู้ทำและผู้เสวยผลเป็นต้นเป็นตัวการเดียวกันและการถือว่าผู้ทำและผู้เสวยผลเป็นต้นเป็นคนละอย่างขาดจากกัน พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางมีกระบวนการเกิดแห่งทุกข์และกระบวนการดับแห่งทุกข์ไม่พบข้อปฏิบัติในมัชฌิมนธรรมเทศนา แต่มีพระสูตรกลุ่มหนึ่งระบุข้อปฏิบัติเพื่อดับองค์ธรรมแต่ละอย่างในมัชฌิมนธรรมเทศนานั้น ในแง่สังขธรรม มัชฌิมนธรรมเทศนาและอริยสัจ ๔ มีความหมายเท่ากัน แต่ในแง่จริยธรรม กระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์ในมัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นแก่นของอริยสัจ ๔ และสรุปลงในอริยสัจ ๔ ได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์

คุณค่าทางจริยธรรมของมัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นการปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิบัติทางซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ตามที่มัชฌิมนธรรมเทศนาได้นำเสนอไว้ คุณค่าของมัชฌิมนธรรมเทศนาปรากฏในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ ด้านการประยุกต์ใช้พุทธธรรม ด้านการส่งเสริมและด้านวิคิด คุณค่าดังกล่าวเป็นการประยุกต์ใช้มัชฌิมนธรรมเทศนาในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน.

Thesis Title : A Study of the Buddha's Majjhenadhammadesanā
as Appearing in the Saṅyuttanikāya Nidānavagga Scripture
Researcher : Phramahā Prayuddha Bhūripaṇṇo (Rueangraikhok)
Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)
Thesis Supervisory Committee
: Phramahā Somjin Sammāpaṇṇo, Pāli IX, B.A, M.A, Ph.D.
: Adjunct Professor Adisak Thongboon, Pāli XII, B.A., M.A.
: Dr. Samiddhipol Netnimit, Pāli IX, B.A., M.A., Ph.D.
Date of Graduation : 14 September 2007

ABSTRACT

The objectives of this thesis are to study Majjhenadhammadesanā as appearing in the Saṅyuttanikāya Nidānavagga Scripture, the analysis of the essence of Majjhenadhammadesanā in Theravāda Buddhism and the practical values of Majjhenadhammadesanā.

From the research, it is found that Majjhenadhammadesanā is the principle of teaching the natural median truth or the Middle Teaching.

The essence of Majjhenadhammadesanā is the principle of teaching the natural median truth or the Middle Teaching which Tathāgata did not tend towards the four kinds of extreme views: - the Extreme realism and the Nihilism, the Eternalism and the Annihilationism, the Karmic autogenesisism and the Karmic heterogenesisism and the monistic view of subject and object unity including the dualistic view of subject and object distinction. The Buddha also taught the Middle Teaching with the origination of the suffering mode and the cessation of suffering mode. Majjhenadhammadesanā and Majjhimāpaṭipadā are indirectly connected. The practice in the Middle Teaching is not found, but there are some Suttas showing the practice according to the Noble Eightfold Path leading to the cessation of each organ of Dhamma in the Middle Teaching. In truth, the Middle Teaching and the Four Noble Truths are of equal meanings. In practice, the two kinds of mode in the Middle Teaching are the essences of the Four Noble Truths which could be summarized in the Four Noble Truths rightly and perfectly.

The practical values of Majjhenadhammadesanā are the practices according to Majjhimāpaṭipadā which is the path leading to the cessation of suffering as appearing in the Middle Teaching. The practical values of the Middle Teaching appeared in many ways, that is, the application of Buddhadhamma, the promotion and the ways of thinking. These values are the application of Majjhenadhammadesanā to daily life properly according to the changes of the present societies.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้ด้วยดี เนื่องด้วยความอนุเคราะห์จากบุคคลหลายท่าน ในโอกาสนี้ ผู้วิจัยขออนุโมทนากุศลบุญจริยาของบุคคลผู้มีส่วนร่วมในความสำเร็จครั้งนี้

ขออนุโมทนากุศลบุญจริยาของอาจารย์พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ, รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ ที่ช่วยเลือกหัวข้อวิทยานิพนธ์ให้และรับภาระเป็นประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ คุณโยมอาจารย์ ศาสตราจารย์พิเศษ อติศักดิ์ ทองบุญ, ราชบัณฑิต และคุณโยมอาจารย์ ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ช่วยอ่าน ตรวจ แก้ไข ให้คำปรึกษา แนะนำแก่วิธีวิจัยมาตลอด อาจารย์บางท่านโดยเฉพาะคุณโยมอาจารย์อติศักดิ์ ทองบุญ แม้จะมีงานประจำมากมาย แต่ก็ต้องสละเวลาช่วยอ่าน แก้ไข ปรับปรุงวิทยานิพนธ์ของผู้วิจัยเสมอมา พระครูใบฎีกาสันนันทะ ทยรฺกฺโข เจ้าหน้าที่ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย ที่ช่วยเหลือในการสืบค้นวิทยานิพนธ์ พระครูปลัดธรรณชัย อริณฺชโย ที่ช่วยอนุเคราะห์เรื่องข้อมูลให้ยืมหนังสือ คุณโยมอาจารย์ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ช่วยอ่าน ตรวจ แก้ไขบทคัดย่อภาษาอังกฤษจนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขออนุโมทนาบุญกุศลวิญญูของคุณโยมดวงทิพย์ ไรจนกิตติการ ที่ปวารณาถวายปัจจัยค่าเทอมมาตลอดจนจบการศึกษา พระครูปลัดสमान สิริภทฺโท พระทักษิณ สิริคุตฺโต คุณโยมวิวร ศรีเลิศ และคุณโยมภูวนันต์ เกตุสำลี ที่ช่วยดูแลถวายภัตตาหารและน้ำปานะตลอดระยะเวลาที่ทำวิทยานิพนธ์

ขออนุโมทนากุศลบุญจริยาของพระธรรมสังคหอาจารย์และบูรพาจารย์ทั้งหลายที่ได้ทรงจำ เก็บรวบรวมและสืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าและของพระสาวกของพระพุทธเจ้าไว้จนกลายมาเป็นพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกาและปกรณ์วิเสสทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย โดยเฉพาะภาษาบาลี แม้จะอ่านแล้วเข้าใจยาก แต่ผู้วิจัยก็พยายามศึกษาทำความเข้าใจเสมอมา ส่วนภาษาไทยเป็นส่วนที่ช่วยเหลืออย่างมากในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ซึ่งผู้วิจัยใช้เทียบเคียงคู่กันมาตลอด

ความดี คุณค่าหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาคุณพระรัตนตรัยและตอบแทนคุณของโยมตา-ยาย โยมพ่อ-แม่ ที่ได้เลี้ยงดูอุปการะมาก่อน ครูอาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัยทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต.

พระมหาประยุทธ์ ฐิริปญฺโญ

วันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๐

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
อธิบายอักษรย่อของคัมภีร์	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย	๑๑
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ มัชฌิมนิเทศนาที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	๑๒
๒.๑ ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์	๑๒
ก. สมัยพระเวท	๑๓
ข. สมัยพราหมณะ	๑๔
ค. สมัยอุปนิษัท	๑๕
๒.๒ มัชฌิมนิเทศนาที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	๑๗
๒.๓ ที่มา ความหมาย ความสำคัญและขอบเขตของมัชฌิมนิเทศนา	๑๘
๒.๓.๑ ที่มาของมัชฌิมนิเทศนา	๑๘
๒.๓.๒ ความหมายของมัชฌิมนิเทศนา	๑๙
๒.๓.๓ ความสำคัญของมัชฌิมนิเทศนา	๒๐

๒.๓.๔ ขอบเขตของมัชฌิมนธรรมเทศนา	๒๑
๒.๔ กระบวนการของปัจจุสมุปปาตในมัชฌิมนธรรมเทศนา	๒๑
๒.๕ สำนะของมัชฌิมนธรรมเทศนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๓
๒.๕.๑ สำนะของมัชฌิมนธรรมเทศนาในพุทธกาล	๒๓
๒.๕.๒ สำนะของมัชฌิมนธรรมเทศนาหลังพุทธกาล	๒๕
บทที่ ๓ การวิเคราะห์สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๙
๓.๑ สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๙
๓.๒ มัชฌิมนธรรมเทศนาไม่เียงเข้าหาทิฏฐิ ๔ คู่	๓๙
๓.๒.๑ อัตติกวาทะและนัตติกวาทะ	๔๐
๓.๒.๒ การวิเคราะห์อัตติกวาทะและนัตติกวาทะ	๔๑
๓.๒.๓ สัสสตวาทะและอุจเฉทวาทะ	๔๖
๓.๒.๔ การวิเคราะห์สัสสตวาทะและอุจเฉทวาทะ	๔๗
๓.๒.๕ อัตตการวาทะและปรการวาทะ	๔๙
๓.๒.๖ การวิเคราะห์อัตตการวาทะและปรการวาทะ	๕๑
๓.๒.๗ การกเวทกาติเอกัตตวาทะและการกเวทกาตินันตตวาทะ	๕๔
๓.๒.๘ การวิเคราะห์การกเวทกาติเอกัตตวาทะและการกเวทกาตินันตตวาทะ	๕๕
๓.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมนธรรมเทศนากับมัชฌิมาปฏิปทา	๕๙
๓.๓.๑ ที่มา ความหมาย ความสำคัญ ขอบเขตและประเภทของมัชฌิมาปฏิปทา	๕๙
๓.๓.๒ มัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง	๖๓
๓.๓.๓ การวิเคราะห์กามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมถานุโยค	๖๕
๓.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมนธรรมเทศนากับอริยสัจ ๔	๗๒
๓.๔.๑ บ่อเกิด ความหมาย ความสำคัญ ขอบเขตและประเภทของอริยสัจ ๔	๗๒
๓.๔.๒ มัชฌิมนธรรมเทศนาที่มีกระบวนการของปัจจุสมุปปาตกับอริยสัจ ๔	๗๔
๓.๕ สรุปมัชฌิมนธรรมเทศนาที่มีกระบวนการของปัจจุสมุปปาตลงในอริยสัจ ๔	๗๕
บทที่ ๔ คุณค่าทางจริยธรรมของมัชฌิมนธรรมเทศนา	๗๗
๔.๑ คุณค่าของมัชฌิมนธรรมเทศนาในด้านการประยุกต์ใช้พุทธธรรม	๘๑
๔.๑.๑ ข้อปฏิบัติผิย้อมไม่สัมฤทธิ์ผล	๘๑

๔.๑.๒	ความเห็นผิดย่อมพลาดผิดจากพุทธธรรม	๘๒
๔.๑.๓	การป้องกันความเห็นผิดอันเกิดจากทิวฐิ ๔ คู่	๘๓
๔.๑.๔	ความไม่พลาดตกหลงผิดในอันตคาหิกทิวฐิ	๘๔
๔.๑.๕	การป้องกันสัทธรรมปฏิรูป	๘๖
๔.๑.๖	การเพิกถอนอกุศลธรรม	๘๗
๔.๑.๗	การป้องกันภัยในอนาคต	๘๘
๔.๒	คุณค่าของมัชฌิมนธรรมเทศนาในด้านการส่งเสริม	๘๙
๔.๒.๑	ความเป็นสมณพราหมณ์	๘๙
๔.๒.๒	แนวคิดด้านการศึกษาทางเก่าที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เคยทรงพระดำเนิน	๙๑
๔.๒.๓	แนวคิดในด้านการศึกษาพุทธธรรมตามแนวอนัตตลักษณะสูตร	๙๒
๔.๒.๔	ความเกื้อกูลต่อวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัย	๙๖
๔.๓	คุณค่าของมัชฌิมนธรรมเทศนาในด้านวิธีคิด	๙๗
๔.๓.๑	วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย	๙๗
๔.๓.๒	วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ	๑๐๑
๔.๓.๓	วิธีคิดแบบอริยสัจ	๑๐๓
๔.๓.๔	วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก	๑๐๔
๔.๓.๕	วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน	๑๐๖
บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ		๑๑๐
๕.๑	บทสรุป	๑๑๐
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๑๕
บรรณานุกรม		๑๑๖
ภาคผนวก		
ภาคผนวก ก.		๑๓๐
ภาคผนวก ข.		๑๓๗
ภาคผนวก ค.		๑๓๙
ภาคผนวก ง.		๑๕๑
ประวัติผู้วิจัย		๑๖๔

อธิบายอักษรย่อของคัมภีร์

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสสภาษาบาลีซึ่งเรียงตามลำดับความสำคัญของคัมภีร์ดังนี้

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกที่ใช้อ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ การอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑/๑ หมายความว่า พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑ หน้าที่ ๑

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาคัคคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จุ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก จุฬาคัคคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.จุ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธ์คัคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธ์วรรค (ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาคัคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคคัคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)

ม.ม.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก (ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก (ภาษาไทย)
ล.ส.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ล.ส.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ล.นิ.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ล.นิ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
ล.ข.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขนธวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ล.ข.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขนธวรรค (ภาษาไทย)
ล.สพ.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ล.สพ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ภาษาไทย)
ล.ม.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ล.ม.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
อง.ติก.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทิกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทิกนิปาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิปาต (ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิปาต (ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิปาต (ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิปาต (ภาษาไทย)
ข.ข.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาติ (ภาษาบาลี)
ข.ข.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาติ (ภาษาไทย)
ข.ธ.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปทปาติ (ภาษาบาลี)
ข.ธ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปท (ภาษาไทย)
ข.อุ.	(บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทานปาติ (ภาษาบาลี)
ข.อุ.	(ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย)

ข. อิติ.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกปาฬิ (ภาษาบาลี)
ข. อิติ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
ข. ส.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิปาตปาฬิ (ภาษาบาลี)
ข. ส.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
ข. ม.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทุเทศปาฬิ (ภาษาบาลี)
ข. ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ (ภาษาไทย)
ข. จ.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬินิทุเทศปาฬิ (ภาษาบาลี)
ข. จ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬินิเทศ (ภาษาไทย)
ข. ป.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสุมภิตามคคปาฬิ (ภาษาบาลี)
ข. ป.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสุมภิตามรรค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภ. สจ.	(บาลี) =	อภิธมมปิฎก ธมมสังคณีปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภ. สจ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
อภ. วิ.	(บาลี) =	อภิธมมปิฎก วิภังคปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภ. วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)
อภ. ก.	(บาลี) =	อภิธมมปิฎก กถาวตถุปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภ. ก.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ (ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

ปกรณ์วิเสสที่ใช้อ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ การอ้างอิงจะระบุ (๑) เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑/๑ หมายความว่า ปกรณ์วิเสส ชื่อวิสุทฺธิมรรค เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑ หน้าที่ ๑ (๒) ข้อ/หน้า เช่น เนตฺติ. (บาลี) ๑/๑ หมายความว่า ปกรณ์วิเสส ชื่อเนตฺติ ข้อที่ ๑ หน้าที่ ๑

เนตฺติ.	(บาลี) =	เนตฺติปกรณ์ (ภาษาบาลี)
เนตฺติ.	(ไทย) =	เนตติปกรณ์ (ภาษาไทย)
เปฏโก.	(บาลี) =	เปฏโกปเทศปกรณ์ (ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(บาลี) =	วิสุทฺธิมคคปกรณ์ (ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(ไทย) =	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)

ค. คำขอเกี่ยวกับคุ้มครองรถ

อรรถกถาที่ใช้อ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ การอ้างอิงจะระบุ (๑) เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑/๑ หมายความว่า อรรถกถาพระวินัยปิฎก มหาวีรังก์ ชื่อสมันตปาสาทิกา เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑ หน้าที ๑ (๒) ข้อ/หน้า เช่น อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๓๖๕/๓๐๕ หมายความว่า อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก รัम्मสังคณี ชื่ออัญญสาลินี ข้อที่ ๓๕๖ หน้าที ๓๐๕

อรรถกาศพระวินัยปิฎก

- วิ.มหา.อ. (บาลี) = วินัยปิฎก สมณุตปาสาทิกา มหาวิภังคอนุจกถา (ภาษาบาลี)
 วิ.มหา.อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมณุตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา (ภาษาไทย)
 วิ.ม.อ. (บาลี) = วินัยปิฎก สมณุตปาสาทิกา มหาวคคอนุจกถา (ภาษาบาลี)
 วิ.ม.อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมณุตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สัลขณวรรคอุกกุฏกถา (ภาษาบาลี)
ที.สี.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สัลขณวรรคอุกกุฏกถา (ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอุกกุฏกถา (ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอุกกุฏกถา (ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(บาลี) =	มชฺฌนิมิกาย ปปัญจสูทนี มูลปณณาสกอุกกุฏกถา (ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(ไทย) =	มชฺฌนิมิกาย ปปัญจสูทนี มูลปณณาสกอุกกุฏกถา (ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(บาลี) =	มชฺฌนิมิกาย ปปัญจสูทนี มชฺฌนิมปณณาสกอุกกุฏกถา (ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(ไทย) =	มชฺฌนิมิกาย ปปัญจสูทนี มชฺฌนิมปณณาสกอุกกุฏกถา (ภาษาไทย)
ล.นิ.อ.	(บาลี) =	ลัทยุตตนิกาย สารัตถปฎกาสินี นิตานวคคอุกกุฏกถา (ภาษาบาลี)
ล.นิ.อ.	(ไทย) =	ลัทยุตตนิกาย สารัตถปฎกาสินี นิตานวคคอุกกุฏกถา (ภาษาไทย)
อ.ติ.อ.	(บาลี) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณิ ติกนิปาตอุกกุฏกถา (ภาษาบาลี)
อ.ติ.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณิ ติกนิปาตอุกกุฏกถา (ภาษาไทย)
ช.ธ.อ.	(บาลี) =	ชุตทุกนิกาย ธรรมปทกกุฏกถาวณณนา (ภาษาบาลี)
ช.ธ.อ.	(ไทย) =	ชุตทุกนิกาย ธรรมปทกกุฏกถาวณณนา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก วิภังค สมุโหวิโนทนีฏจกถา (ภาษาบาลี)

อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ปญจปกรณอฏจกถา (ภาษาบาลี)

ง. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

ฎีกาที่ใช้อ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ การอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๑ หมายความว่า ฎีกาพระวินัยปิฎก ชื่อสารตฺถทีปนี เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑ หน้าที่ ๑

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) = สารตฺถทีปนีฎีกา (ภาษาบาลี)

สารตฺถ.ฎีกา (ไทย) = สารตฺถทีปนีฎีกา (ภาษาไทย)

วิมติ.ฎีกา (บาลี) = วิมตฺติวินทนีฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ลํ.นิ.ฎีกา (บาลี) = ลํยุตฺตนิกาย ลินตฺถปฺปกาสิณี นิตานวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)

จ. คำย่อเกี่ยวกับฎีกาปกรณ์วิเสส

ฎีกาปกรณ์วิเสสที่ใช้อ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ การอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น วิสฺสุทฺธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๑/๑/๑ หมายความว่า ฎีกาปกรณ์วิเสส วิสฺสุทฺธิมรรค ชื่อปรมัตถมญฺชสา เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑ หน้าที่ ๑

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสฺสุทฺธิ.มหาฎีกา (บาลี) = ปรมตฺถมญฺชสา วิสฺสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา (ภาษาบาลี)

ฉ. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์หรือหนังสืออื่น ๆ

อักษรย่อของหนังสืออื่น ๆ ที่ใช้อ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ การอ้างอิงจะระบุ ข้อ (คาถา)/หน้า เช่น ๘๖๑/๒๔๖ หมายความว่า พระคัมภีร์อภิธานปิปปิกาหรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย ข้อหรือคาถาที่ ๘๖๑ หน้าที่ ๒๔๖

คัมภีร์และหนังสืออื่น ๆ เรียงตามลำดับอักษร

- จุฬินุถวิส. (บาลี) = จุฬินุถวิโส (ภาษาบาลี)
 จุฬินุถวิส. (ไทย) = จุฬินุถวงศ์ (ภาษาไทย)
 บาลี. (ไทย) = บาลีไวยากรณ์ วจิวิภาค ภาที่ ๒ สมาสและศัพท์
 ปาลี. (บาลี) = ปาลี-สยาม อภิธาน
 มหาวิส. (บาลี) = มหาวิโส (ภาษาบาลี)
 อภิธาน. (บาลี) = พระคัมภีร์อภิธานปทีปิกาหรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในพุทธกาล แนวความคิดพื้นฐานที่แพร่หลายและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมอินเดีย ส่วนใหญ่มาจากสมณพราหมณ์ที่ออกบวชเพื่อแสวงหาจุดหมายสูงสุดของชีวิตและตั้งตัวเป็นเจ้าของลัทธิประกาศคำสอนของตนเองด้วยรูปแบบที่หลากหลายและแตกต่างกัน ลัทธิที่ยึดถือและปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายในขณะนั้น ได้แก่ ทิฏฐิ ๖๒ ที่พระพุทธเจ้าทรงศึกษา ทรงรู้อย่างแจ่มแจ้งตามความเป็นจริงและทรงวิเคราะห์ไว้ว่า การที่เจ้าลัทธิเหล่านั้นบัญญัติอรรถาและโลกขึ้นมาเพราะความแสบหา ความดิ้นรนของคนมีตัณหาและเพราะมีผัสสะเป็นเหตุ ทิฏฐิดังกล่าวไม่สามารถนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ มีแต่ก่อให้เกิดทุกข์โดยส่วนเดียว^๑ นอกเหนือจากทิฏฐิดังที่กล่าวมานี้ ยังมีเจ้าลัทธิร่วมสมัยกันกับพระพุทธเจ้าอีก คือ ครุฑทั้ง ๖ เมื่อพิจารณาตามความเป็นจริงแล้ว ลัทธิของครุฑทั้ง ๖ ก็ไม่สามารถนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์อีกเช่นเดียวกัน^๒

นอกเหนือจากนั้น ทิฏฐิ ๒ คือ (๑) สัสสตวาทะ ลัทธิที่ถือว่าอรรถาและโลกเที่ยงแท้ ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป (๒) อุกเขตวาทะ ลัทธิที่ถือว่าอรรถาและโลกจักพินาศขาดสูญหมด ทิฏฐิ ๓ คือ (๑) อภิรยวาทะ ลัทธิที่ถือว่าการกระทำไม่มีผล (๒) อเหตุกวาทะ ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย (๓) นัตถิกวาทะ ลัทธิที่ถือว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้ ยิ่งกว่านั้น ที่สุดหรืออันตา ๒ คือ (๑) กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข (๒) อตตกิลมถานุโยค การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง มีหน้าซ้ำ ลัทธินอกพระพุทธศาสนา ๓ ลัทธิ คือ (๑) ปุพเพตเหตุวาทะ ลัทธิกรรมเก่า คือ ลัทธิที่ถือว่าสิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อน (๒) อิสสรนิมมานเหตุวาทะ ลัทธิพระเป็นเจ้า คือ ลัทธิที่ถือว่าสิ่งใดก็ตามที่ได้

^๑ ที.สี. (บาลี) ๙/๑๔๔/๔๔-๔๕, ที.สี. (ไทย) ๙/๑๔๔/๔๔-๔๕.

^๒ ที.สี. (บาลี) ๙/๑๖๕-๑๘๑/๕๒-๕๙, ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๕-๑๘๑/๕๓-๖๐.

ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ (๓) เหตุปัจจัยวาทะ ลัทธิเสียงโชค คือ ลัทธิที่ถือว่าสิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุปัจจัยไม่ได้ คือ ถึงคราวก็เป็นไปเอง หรือแม้แต่ความเชื่อเรื่องวรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพระพุทธศาสนาเหล่านี้ก็ไม่สามารถนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์อีกเช่นกัน

อนึ่ง ทิฏฐิ ๔ คู่ คือ คู่ที่ ๑ (๑) อัตถิกวาทะ ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่จริง (๒) นัตถิกวาทะ ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่จริง คู่ที่ ๒ (๑) สัสสทวาทะ ลัทธิที่ถือว่าเที่ยง (๒) อจุณทวาทะ ลัทธิที่ถือว่าขาดสูญ คู่ที่ ๓ (๑) อัตตการวาทะ ลัทธิที่ถือว่าสุขทุกข์เป็นต้น ตนทำเอง (๒) ปรการวาทะ ลัทธิที่ถือว่าสุขทุกข์เป็นต้น เกิดจากตัวการภายนอก คู่ที่ ๔ (๑) การกเวทกาภิเษกัตตวาทะ ลัทธิที่ถือว่าผู้ทำกับผู้เสวยผลเป็นต้น เป็นตัวการเดียวกัน (๒) การกเวทกาภินันตวาทะ ลัทธิที่ถือว่าผู้ทำกับผู้เสวยผลเป็นต้น เป็นคนละอย่างขาดจากกัน ทิฏฐิทั้ง ๔ คู่นี้เป็นแนวความคิดที่สุดโต่งและแพร่หลายอยู่ในสังคมอินเดียในขณะนั้น

ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่จริง พยายามอนุมานและแสวงหาเหตุผลมายืนยันโดยการคาดคะเนว่า สิ่งทั้งหลายมีอยู่จริง ใช้วิธีการเทียบเคียงจนพอใจ ถูกใจแล้วจึงยึดถือเป็นทฤษฎี อีกทั้งมีการโต้แย้ง ถกเถียง พุ่งเถียงปัญหาเชิงปรัชญาจนกลายเป็นลัทธิหรือนิกายไปในที่สุด ส่วนลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่จริง ต่างก็พยายามหาเหตุผลมาโต้แย้ง ถกเถียง พุ่งเถียงและหักล้างเหตุผลของอีกฝ่ายหนึ่งอยู่เสมอ การกระทำดังกล่าวนี้ไม่สามารถนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ มีแต่ก่อให้เกิดกิเลสที่เป็นตัวการทำให้เกิดปรุงแต่งยึดถือผิดพลาด ทำให้เขวห่างออกไปจากความเป็นจริงที่ง่าย ๆ เปิดเผย ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงหรือทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาอย่างถูกต้องตรงไปตรงมา กล่าวคือ ตัณหา ความทะยานอยาก ทิฏฐิ ความเห็น ความยึดถือ ลัทธิ ทฤษฎี อุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ยึดถือไว้โดยมงายหรือโดยอาการเชิดชูว่าอย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัวแคบ ไม่ยอมรับฟังใคร ตัดโอกาสที่จะเจริญปัญญา หรือคิดเตลิดไปข้างเดียว ตลอดจนเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนบีบคั้นผู้อื่นที่ไม่ยึดถืออย่างตน มานะ ความถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูงถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียม หรือด้อยกว่าผู้อื่น ความอยากเด่นอยากยกชูตนให้ยิ่งใหญ่^๖

^๖ ตัณหา ทิฏฐิ มานะ ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๐๙/๒๓๑, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐๙/๓๓๑, นันทะมานะ ทิฏฐิ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๗๔/๔๗๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๗๔/๖๓๒, เนตติ. (บาลี) ๒๗/๓๘, เนตติ. (ไทย) ๒๗/๔๘, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๙๔-๙๕.

ลัทธิที่ถือว่าอิตตาและโลกเที่ยงแท้ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป ต่างก็พากันปรารภนาที่จะแสวงหาสิ่งที่จะมาบำรุงบำเรอปรนเปรอตน เกิดความอยากได้ อยากเอา ยึดถือ เห็นยวรั้งอยากให้งานนั้นคงอยู่ มีอยู่ตลอดไป หวาดกลัวว่าตัวตนจะขาดสูญ นอกเหนือจากนั้น ลัทธินี้ยังมีความเห็นว่าชีวะเที่ยงแท้ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป เท่านั้นไม่เพียงพอ ลัทธินี้ยังมีความเห็นอีกว่าอิตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร ส่วนลัทธิที่ถือว่าอิตตาและโลกซึ่งจะพินาศขาดสูญหมด ก็เกิดความอยากให้งานที่มีอยู่พลัดพรากพ้นไปจากตน ความอยากให้ตนพ้นไปจากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่พึงปรารถนาอยากทำลาย อยากให้งานนั้นดับสูญ นอกเหนือจากนั้น ลัทธินี้ยังมีความเห็นอีกว่า "ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงก็ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิศาไม่มีคุณ มารดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เกิดผิดขึ้นก็ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก"^๔ มีหน้าซ้ำ ลัทธินี้ยังละเลย "ศีลธรรมอันดีของประชาชน (public morals)"^๕ อีกด้วย ยิ่งกว่านั้น ลัทธินี้ยังมีความเห็นอีกว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริวารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริวารของเราจักไม่มี

ลัทธิที่ถือว่าสุขทุกข์เป็นต้น ตนทำเอง ต่างก็มุ่งแสวงหา ทะยานอยาก ดิ้นรนแสวงหาสิ่งที่จะมาบำรุงบำเรอปรนเปรอตน อันมีแรงกระตุ้นหรือถูกปรุงแต่งมาจากภวตัณหาจนกลายเป็นสัสสตทิฏฐิไปในที่สุด ส่วนลัทธิที่ถือว่าสุขทุกข์เป็นต้น เกิดจากตัวการภายนอก ต่างก็เกิดความรู้สึกอึดอัดระอาใจ อีหลักอีเหลือ ถูกบีบคั้น อยากให้งานนั้นสูญสิ้น ขาดสูญหรือพ้นไปจากตน อันมีแรงกระตุ้นหรือถูกปรุงแต่งมาจากวิภวตัณหาและกลายเป็นอุจเฉททิฏฐิ เป็นแนวความคิดที่ผิดโง่งอีกด้านหนึ่ง ยิ่งกว่านั้น ลัทธินี้ยังเป็นแนวความคิดเชิงวัตถุนิยม ทำบุคคลให้ลุ่มหลง หมกมุ่นอยู่ในกามสุขอีกด้วย

ลัทธิที่ถือว่าผู้ทำกับผู้เสวยผลเป็นต้น เป็นตัวการเดียวกัน ต่างก็พากันแสวงหาเหตุผลมาได้แย่ง หักล้าง เกิดการทุ่มเถียงปัญหาเชิงปรัชญา จนกลายเป็นอันตคาหิกทิฏฐิ คือความเห็นผิดที่แล่นไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง เช่น ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น เป็นต้น ส่วนลัทธิที่ถือว่าผู้ทำกับผู้เสวยผลเป็นต้น เป็นคนละอย่างขาดจากกัน ต่างก็ยกข้อโต้แย้งมาหักล้างเหตุผลของอีกฝ่ายหนึ่งอยู่เรื่อยไป เช่น ชีวะก็อย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง เป็นต้น เมื่อความคิดเช่นนี้

^๔ ที.สี. (บาลี) ๙/๑๗๑/๕๕, ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๑/๕๖-๕๗.

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, ศัพท์นิติศาสตร์ อังกฤษ-ไทย ไทย-อังกฤษ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (แก้ไขเพิ่มเติม), (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕๐.

เกิดขึ้นแล้วก็ไม่เห็นมัจฉาธรรมเทศนา คือ หลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ หรือธรรมที่เป็นกลาง ขาดการประพฤติปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตาม กฎธรรมชาติหรือทางสายกลาง มีหน้าซ้ำ เมื่อยึดถือลัทธินี้แล้ว การประพฤติพรหมจรรย์ คือ การดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ก็เป็นไปไม่ได้

ทิวฐิ ๔ คู่ดังที่กล่าวมานี้มีอิทธิพลครอบงำความคิดของคนในสังคมอินเดียใน พุทธกาลและหลังพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบันนี้ อนึ่ง การที่ผู้วิจัยต้องศึกษาและวิจัยเรื่องนี้ เนื่องมาจากความต้องการอยากทราบว่ามัจฉาธรรมเทศนานั้นเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงมี ทำทืออย่างไรต่อทิวฐิทั้ง ๔ คู่นี้ มัจฉาธรรมเทศนามีทางออกในเรื่องนี้อย่างไร และมัจฉาธรรม เทศนามีวิธีการนำไปสู่จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ การดับกิเลสและกองทุกข์ได้อย่างไร ด้วยปัญหาและเหตุผลที่อธิบายมานี้ จึงเป็นแรงจูงใจ(ฉันทะ)ให้ผู้วิจัยต้องศึกษาและวิจัยมัจฉา- ธรรมเทศนาเพื่อชี้ให้เห็นหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติพร้อมทั้งข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตาม กฎธรรมชาติที่จะให้เข้าถึงหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาตินั้น พร้อมกันนั้นก็เชื่อมโยงเข้า กับจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือนิพพานอันเป็นการดับกิเลสและกองทุกข์ซึ่งจะเป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ปวงชน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษามัจฉาธรรมเทศนาที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
- ๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์สาระสำคัญของมัจฉาธรรมเทศนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาคุณค่าทางจริยธรรมของมัจฉาธรรมเทศนา

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

มัจฉาธรรมเทศนา หมายความว่า หลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ หรือธรรมที่เป็นกลาง

ปฏิจจสมุปบาท หมายความว่า สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น, การที่สิ่งทั้งหลายอาศัย กันจึงเกิดมีขึ้น, การที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกันมา

มัชฌิมาปฏิปทา หมายความว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติหรือทางสาย กลาง

อริยสัจ หมายความว่า ความจริงอย่างประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริง ที่ทำให้คนเป็นพระอริยะ มี ๔ อย่าง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (เรียกเต็มว่า ทุกข์ ทุกข สมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา)

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๑ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) รวบรวมหนังสือ “พุทธประวัติจากพระโอษฐ์” มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า [พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม เมื่อครั้งยังเป็นโพธิสัตว์] ทรงคันลูกโซ่แห่งทุกข์ ก่อนตรัสรู้^๖ ทรงทราบทวิฏฐิวัตตุ[ทวิฏฐิ ๖๒]ที่ลึกซึ้ง^๗ ทรงแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่แล่นดังไปสุดโต่ง^๘ ตรัสเหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์อันตคาหิกทวิฏฐิสิบ^๙ ตรัสเหตุที่ทำให้ไม่ทรงข้องแวะด้วยทวิฏฐิสิบ^{๑๐} เรื่องที่ทรงพยากรณ์[อริยสัจ ๔]^{๑๑} ทรง “เยาะ” ลัทธิที่ว่าสุขทุกข์เพราะกรรมเก่าอย่างเดียว^{๑๒} ทรง “เยาะ” ลัทธิที่ว่าสุขทุกข์เพราะการบันดาลของเจ้านาย^{๑๓} ทรง “เยาะ” ลัทธิที่ว่าสุขทุกข์ไม่มีอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย^{๑๔} ทรงทำให้ใครปฏิเสธธรรมะที่พระองค์ทรงรับรอง^{๑๕} และทรงทำว่า ธรรมที่ทรงแสดงไม่มีใครค้านได้^{๑๖}

๑.๔.๒ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) รวบรวมหนังสือ “อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น” มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า การรู้อันตคาหิกทวิฏฐิไม่เกี่ยวกับการรู้อริยสัจและการประพัตติพรหมจรรย์^{๑๗} [การ]ทำที่สุด[แห่ง]ทุกข์โดยไม่รู้อริยสัจนั้นเป็นไปได้^{๑๘} อริยสัจจธรรมรวมอยู่ในหมู่ธรรมที่ใครค้านไม่ได้^{๑๙} และอริยสัจสี่ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่สอง)^{๒๐}

^๖ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), พุทธประวัติจากพระโอษฐ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖), หน้า ๘๖.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๗.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๙.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๒.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๓.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๑.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๓.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๔.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๓.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๕.

^{๑๗} พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖), หน้า ๗๙.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘.

๑.๔.๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) แต่งหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า

ความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพุทธศาสนา

[๑๓] ทิฏฐิ ๒

[๑๔] ทิฏฐิ ๓

[๑๕] ที่สุด (อันตา) ๒

[๑๐๑] ลัทธินอกพระพุทธศาสนา ๓

[๑๗๓] วรรณะ ๕^{๖๖}

๑.๔.๔ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) รวบรวมหนังสือ “ปัจจุสมุปปาทจากพระโอษฐ์” มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า

ปัจจุสมุปปาทคือเรื่องอริยสัจสมบุรณ์แบบ : เรื่องปัจจุสมุปปาทคือเรื่องอริยสัจ – ปัจจุสมุปปาททุกอาการมีลักษณะแห่งความเป็นอริยสัจสี่ – ปัจจุสมุปปาทซึ่งแสดงการก่อขึ้นแห่งทุกข์ – ปัจจุสมุปปาทซึ่งแสดงการดับลงแห่งทุกข์ – อริยสัจในรูปแห่งปัจจุสมุปปาทมีในขณะแห่งเวทนา – อาการที่ย่งยากที่สุดของปัจจุสมุปปาท คืออาการของตัณหา – ความเหนียวแน่นของสังสสตทิฏฐิปิดบังการเห็นอริยสัจสี่จึงสงสัยต่อหลักของอริยสัจหรือปัจจุสมุปปาท – นัตถิกทิฏฐิปิดบังการเห็นอริยสัจสี่จึงสงสัยต่อหลักของอริยสัจหรือปัจจุสมุปปาท – ปัจจุสมุปปาทรวมอยู่ในบรรดาเรื่องที่ใครคัดค้านไม่ได้^{๖๗}

ลัทธิหรือทิฏฐิที่ขัดกับปัจจุสมุปปาท : สัมมาทิฏฐิคือทิฏฐิที่ปราศจากอดีตตาและนัตถิตา – ปัจจุสมุปปาทมีหลักว่า “ไม่มีตนเอง ไม่มีผู้อื่น ที่ก่อทุกข์” – แม้ทุกข์ในลัทธิทั้งหลายอื่นก็มีผัสสะเป็นจุดตั้งต้น – พวกกรรมวาทีทุกพวกกับหลักปัจจุสมุปปาท – เจื่อนำที่อาจนำไปสู่สังสสตทิฏฐิหรืออุจเฉททิฏฐิในอาการหนึ่ง ๆ ของปัจจุสมุปปาท – โลกายตะ ๔ ชนิดที่ทรงปฏิเสธ – ทิฏฐิชั้นหัวหน้า ๑๘ อย่าง ล้วนแต่ปรารภธรรมที่เป็นฐานะ ๖ อย่าง – ทิฏฐิ ๖๒ อย่าง ล้วนแต่ปรารภขันธ ๕ -- อันตคาหิกทิฏฐิสิบ ๒,๒๐๐ นัย ล้วนแต่เป็นไปในขันธ ๕ ล้วนแต่ปิดบังการเห็นปัจจุสมุปปาท – ผัสสะคือปัจจัยแห่งทิฏฐิ ๖๒ -- ทิฏฐิ ๖๒ เป็นเพียงความรู้สึก ผิด ๆ ของผู้ไม่รู้ปัจจุสมุปปาท – ผัสสะคือ

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๒.

^{๖๗} พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), ปัจจุสมุปปาทจากพระโอษฐ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๑), หน้า ๘๐.

ที่มาของทิวฐิ ๖๒ -- ทิวฐิ ๖๒ เป็นผลของการไม่รู้ปฏิจสมุบาท – ถ้ารู้ปฏิจสมุบาท ก็จะไม่เกิดทิวฐิอย่างพวกตาบอดคลำช้าง^{๒๓}

๑.๔.๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) แต่งหนังสือ “พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ” มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า

ลักษณะทั่วไปของพุทธธรรมนั้น สรุปได้ ๒ อย่าง คือ

(๑) แสดงหลักความจริงสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมนธรรม” หรือเรียกเต็มว่า “มัชฌิมนธรรมเทศนา” ว่าด้วยความจริงตามแนวเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีถกเถียงสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้นแล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้น ๆ ด้วยการแก่งความจริงทางปรัชญา

(๒) แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จ คือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เป็นต้น^{๒๔}

อย่างไรก็ตาม พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ แบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาค ๑ มัชฌิมนธรรมเทศนา ว่าด้วยหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลาง ภาค ๒ มัชฌิมาปฏิปทา ว่าด้วยข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติหรือทางสายกลาง และบทสรุปคือ อริยสัจ ๔ ซึ่งถือว่าการนำเสนอพุทธธรรมด้วยคำว่า “มัชฌิมนธรรมเทศนา” ซึ่งเป็นการแสดงหลักความเป็นจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลาง (สัจธรรม) และเชื่อมโยงด้วย “มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติหรือทางสายกลาง (จริยธรรม) โดยอาศัยกรอบความคิดหลัก คือ อริยสัจ ๔ ยิ่งกว่านั้น พระธรรมปิฎกยังสรุปเนื้อหาของพุทธธรรมทั้งหมดลงในอริยสัจ ๔ ได้อย่างครอบคลุมและงดงาม

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๔.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖.

๑.๔.๖ นางเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์ วิจัยเรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิจฉาทิฏฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาท" ผลการวิจัยพบว่า

ในกรรมบถ ๑๐ ทิฏฐิถูกจัดเข้าในฝ่ายมโนกรรมซึ่งเป็นกรรมที่สำคัญและมีผลร้ายแรงที่สุดยิ่งกว่ากายกรรมและวจีกรรม เพราะเป็นตัวบันดาลกายกรรมและวจีกรรมอยู่เบื้องหลังอีกชั้นหนึ่ง สามารถนำชีวิตและสังคม หรือมนุษยชาติทั้งหมด ไปสู่ความเจริญงอกงาม ความหลุดพ้น หรือนำไปสู่ความเสื่อม ความพินาศก็ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากความเห็นนั้นเป็นมิจฉาทิฏฐิ ย่อมมีผลร้ายต่อตนเองและผู้อื่นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า สาเหตุที่ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ คือ อโยนิโสมนสิการและปรโตโฆสะที่ไม่ดี แนวคิดมิจฉาทิฏฐิได้เกิดขึ้นทุกยุคทุกสมัย และมิจฉาทิฏฐิทุกประเภทล้วนสรุปลงในมิจฉาทิฏฐิ ๒ อย่าง คือ สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน) และอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่ายาดสูญ)^{๒๕}

๑.๔.๗ พระนิเทศ ภาณวีโร วิจัยเรื่อง "ศึกษาวิเคราะห์วิภังชวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท" ผลการวิจัยพบว่า

ความคิดวิภังชวาทมองสรรพสิ่งโดยแยกแยะหรือมีหลายเงื่อนไข ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงใช้วิภังชวาทปฏิเสธได้แย่ง คัดค้านความคิดเจ้าลัทธิในกายต่าง ๆ มีมากถึง ๖๒ ลัทธิ เมื่อกล่าวโดยย่อมีอยู่ ๒ ลัทธิ คือ ลัทธิสัสสตทิฏฐิ - ความเห็นว่ายั่งยืน และอุจเฉททิฏฐิ - ความเห็นว่ายาดสูญซึ่งลัทธิ ๒ ขั้วนี้ มีความเห็นสุดโต่งไปคนละข้าง แต่ความคิดวิภังชวาทอยู่ตรงกลางระหว่างลัทธิ ๒ ขั้ว คือ ไม่เอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง นั่นคือพระพุทธเจ้าทรงใช้ความคิดวิภังชวาทเพื่อคลายทิฏฐิ ๒ ขั้ว ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่าเป็นมัชฌนธรรม อนึ่ง ปัญหาเกี่ยวกับทิฏฐิ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นปัญหาเชิงอภิปรัชญาพระองค์ทรงงดตอบ เพราะปัญหานั้นไม่มีประโยชน์ แต่ทรงแสดงธรรมที่มีประโยชน์ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทำการปฏิวัติและปฏิรูปโดยวางแนวคำสอนขึ้นใหม่เพื่อนำไปสู่

^{๒๕} นางเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิจฉาทิฏฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาท", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า (๑)-(๒).

กระบวนการคิดที่ถูกต้องวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุและผล และคิดอย่างมีจุดหมายนำไปสู่หลักความจริง^{๒๖}

๑.๔.๔ ปณิดดา แสงเจริญ วิจัยเรื่อง "การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในเถรคาถาและเถรีคาถาเพื่อประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน" ปณิดดาได้ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์เถรคาถาและเถรีคาถาและพบหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ทั้งสองนั้น คือ หลักมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติหรือทางสายกลาง และหลักธรรมดังกล่าวสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการชีวิตประจำวันและในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามผลการวิจัยคัมภีร์ทั้งสองนั้นมีใจความสำคัญสรุปได้ว่า

แนวทางการปฏิบัติที่ดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลางในพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่สภาพการณ์ปัญหาทางสังคมที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยขณะนี้ที่มีที่มาจากการขาดความพร้อมทางด้านจริยธรรมของประชาชน ดังนั้น ในการแก้ไขวิกฤตการณ์ทุกด้านในสังคมไทยปัจจุบันจึงสามารถแก้ไขได้ด้วยวิธีการประยุกต์ใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลางแห่งความพอดีในการดำเนินนโยบายทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและการพัฒนาชุมชน แนวทางการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินมาตรการแก้ไขปัญหาลังคมนี้เป็นสิ่งที่พุทธบริษัทจะต้องตระหนักถึงความสำคัญและร่วมกันปฏิบัติกรอย่างเป็นรูปธรรม^{๒๗}

ผลการทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องในเบื้องต้น พบว่า ตลอดระยะเวลา ๗๐ ปีที่ผ่านมา การวิจัยเรื่อง วิทยุ ๖๒ ลัทธิของครูทั้ง ๖ อันตคาณิกทฤษฎี ๑๐ ปฏิจสงฆูปบาท มัชฌิมาปฏิปทาและอริยสัจ ๔ นั้นมีอยู่อย่างต่อเนื่อง มีงานวิจัย รายงานการวิจัยและองค์ความรู้ (object of knowledge) ใหม่ ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวออกมาสู่แวดวง

^{๒๖} พระนิเทศ ญาณวีโร, "ศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตชาวพุทธในพุทธปรัชญาเถรวาท", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ก-ข.

^{๒๗} ปณิดดา แสงเจริญ, "การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในเถรคาถาและเถรีคาถาเพื่อประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน", วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า (๑).

วิชาการอย่างสม่ำเสมอ ยิ่งเมื่อกล่าวถึง “มัชฌิมนิเทศนา” ด้วยแล้วจะพบว่ามีความสมบูรณ์ทั้งด้านเนื้อหาและลีลา (style) ดังที่ปรากฏในหนังสือพุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความแล้วนั้น แต่เมื่อจำกัดขอบเขตของมัชฌิมนิเทศนาให้แคบลงมาอีกก็จะพบว่า ยังมีคำถามอีกมากมายที่ต้องค้นคว้าและแสวงหาคำตอบ เมื่อมัชฌิมนิเทศนาต้องเผชิญกับทฤษฎี ๔ คู่นี้ เช่น (๑) อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดทฤษฎีทั้ง ๔ คู่นี้ (๒) พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงมัชฌิมนิเทศนาทรงมีท่าทีอย่างไรต่อทฤษฎี ๔ คู่นี้ (๓) เราจะสามารถรวมทฤษฎีคู่ที่ ๑ คู่ที่ ๓ และคู่ที่ ๔ ลงในทฤษฎีคู่ที่ ๒ ได้หรือไม่ (๔) หากสามารถรวมทฤษฎีทั้ง ๓ คู่ ลงในทฤษฎีคู่ที่ ๒ คือ สัสสตวาทะและอุจเฉทวาทะได้ ก็จะมีคำถามต่อมาว่า ทั้งสัสสตวาทะและอุจเฉทวาทะนั้นเป็น “มิจฉาทฤษฎี” ใช่หรือไม่ (๕) หากสามารถนำหลักฐานในพระไตรปิฎกมาแสดงอธิบายและพิสูจน์ได้ว่า ทั้งสัสสตวาทะและอุจเฉทวาทะเป็น “มิจฉาทฤษฎี” ก็จะมีคำถามต่อมาว่า ทฤษฎี ๔ คู่นี้ซึ่งถูกรวมลงในทฤษฎีคู่ที่ ๒ แล้ว เป็น “มิจฉาทฤษฎี” และเป็น “ความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพระพุทธศาสนา” ใช่หรือไม่

นอกเหนือจากปัญหาและเหตุผลที่ผู้วิจัยได้อธิบายมาแล้วนั้นซึ่งเป็นแรงจูงใจ(ฉันทะ)ที่ทำให้ผู้วิจัยต้องศึกษาและวิจัยเรื่องนี้ ข้อความในเครื่องหมายคำถามเหล่านี้ ก็เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยจะต้องค้นคว้าอย่างถี่ถ้วนเพื่อแสวงหาคำตอบตามหลักวิชาอีกด้วยเช่นกัน

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการดังนี้

๑.๕.๑ การตั้งและกำหนดประเด็นปัญหา โดยตั้งหัวข้อเรื่องและกำหนดประเด็นปัญหาหรือวัตถุประสงค์ที่จะวิจัยซึ่งเชื่อมโยงกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับดังที่ได้อธิบายแล้วนั้น

๑.๕.๒ การรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลโดยเริ่มเก็บข้อมูลและหลักฐานทั้งที่เป็นปฐมภูมิและทุติยภูมิ คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณวิเสส และเอกสารที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

๑.๕.๓ การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมมาศึกษาและวิเคราะห์จัดลำดับก่อนหลังตามลำดับความสำคัญ แบ่งหมวดหมู่ให้เหมาะแก่การวิจัย

๑.๕.๔ การแปลความหมายข้อมูลและรายงานผลการวิจัย เป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยต้องแปลความหมายข้อมูล หลักฐานและเอกสาร ค้นหาคำตอบอย่างถี่ถ้วนตามหลักวิชาพร้อมทั้งนำเสนอผลที่ได้จากการวิจัยและการจัดทำรูปเล่มเพื่อรายงานผลการวิจัย

๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร มีจุดประสงค์ที่จะศึกษาและวิจัยพระไตรปิฎกเป็นหลัก แต่เนื่องจากพระไตรปิฎกในปัจจุบันมีทั้งหมด ๔๕ เล่ม มีเรื่องราวต่าง ๆ มากมาย มีเนื้อหาครอบคลุมพุทธธรรมทั้งหมดและเป็นการยากที่จะนำคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดมาเสนอไว้ในงานวิจัยเพียงเรื่องเดียว ดังนั้น ผู้วิจัยจึงกำหนดขอบเขตของการวิจัยโดยวิจัยเฉพาะคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ เท่านั้น ส่วนข้อมูลและหลักฐานอื่น ๆ จะนำมาเป็นส่วนประกอบในการอธิบายและสนับสนุนงานวิจัยให้มีความครบถ้วนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๗.๑ มีความรู้ ความเข้าใจในมัชฌิมนิกายที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
- ๑.๗.๒ มีความรู้ ความเข้าใจสาระสำคัญของมัชฌิมนิกายในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๗.๓ มีความรู้ ความเข้าใจคุณค่าทางจริยธรรมของมัชฌิมนิกาย

บทที่ ๒

มัชฌิมนิเทศนาที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องได้สรุปและอธิบายว่า ประเด็นใดได้วิจัยแล้วและประเด็นใดยังไม่ได้วิจัย ในประเด็นที่ยังไม่ได้วิจัยนั้นเป็นหน้าที่ของผู้วิจัยที่จะต้องสืบค้นและวิจัยเพื่อสร้างความรู้ต่อไป ในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยจะอธิบายมัชฌิมนิเทศนาในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ก่อนที่จะอธิบายเรื่องนี้ ผู้วิจัยจะแยกความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ออกจากพระพุทธศาสนาเบื้องต้น

๒.๑ ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์

ศาสนาพราหมณ์ คือ ศาสนาของอินเดียโบราณซึ่งพัฒนามาเป็นศาสนาฮินดูในปัจจุบัน มีคัมภีร์สำคัญ คือ (๑) คัมภีร์พระเวท (๒) พราหมณะ และ (๓) อูปนิษัท

คัมภีร์พระเวทเป็น “อเปราธุเชยะ” คือไม่ใช่ผลงานของมนุษย์ เพราะเชื่อกันว่าเป็นคัมภีร์ที่พระฤาษีผู้มีฌานได้รับการเปิดเผยมาโดยตรงในขณะที่อยู่ในฌานซึ่งเรียกว่า ศรุติ แปลว่า “ได้ยินมา” แล้วนำมาบอกกล่าวแก่ผู้อื่นโดยไม่ได้ต่อเติมเสริมแต่งด้วยมติดของตน คัมภีร์พระเวทในสมัยต้น ๆ มี ๓ คัมภีร์ คือ (๑) ฤคเวท (๒) ยชุรเวท และ (๓) สามเวท จึงนิยมเรียกว่า ไตรเพท ต่อมาได้รวบรวมขึ้นอีก ๑ คัมภีร์ เรียกว่า อถรรพเวท

คัมภีร์ฤคเวท เป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุด ประกอบด้วยมนตร์หรือบทสวดต่าง ๆ ที่ใช้สำหรับสวดสรรเสริญเทพเจ้า เพื่ออัญเชิญมาร่วมในพิธีบวงสรวงต่าง ๆ

คัมภีร์ยชุรเวท ประกอบด้วยมนตร์ต่าง ๆ ที่ใช้กล่าวถึงการบูชาและวิธีบูชาเทพเจ้า

คัมภีร์สามเวท ประกอบด้วยมนตร์ต่าง ๆ ที่ใช้สำหรับขับกล่อมเทพเจ้าด้วยทำนองเสนาะ เพื่อต้อนรับและแสดงความยินดีที่เทพเจ้ามาร่วมในพิธี

คัมภีร์อถรรพเวท^๑ ประกอบด้วยมนตร์ต่าง ๆ ที่ใช้สำหรับประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ เช่น คาถาอาคม มนต์ขลังสำหรับเสกเป่าแก้เสนียดจัญไร นำสวัสดิมงคลมาสู่ตน หรือนำผลร้ายมาให้ศัตรู อย่างไรก็ตาม ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์สามารถสรุปโดยสังเขปดังนี้

ก. สมัยพระเวท

๑) พวกอารยันเชื่อว่ามีพลังธรรมชาติอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ธรรมชาติทั้งหลาย เรียกว่า เทวะ หรือเทพเจ้า ลักษณะหน้าที่และชื่อของเทพเจ้าจึงเป็นไปตามลักษณะหน้าและชื่อของปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้น ๆ เช่น เทพเจ้าที่อยู่เบื้องหลังไฟ เป็นผู้บันดาลให้มีไฟ เรียกว่า อัคนีเทพ เทพเจ้าที่อยู่เบื้องหลังดวงอาทิตย์ ทำให้ดวงอาทิตย์หมุนอยู่ในลักษณะสม่ำเสมอ เรียกว่า สุรยเทพ เทพเจ้าที่อยู่เบื้องหลังฝน ควบคุมให้ฝนตกตามฤดูกาล เรียกว่า วรุณเทพ กล่าวโดยสรุป เทพเจ้าสมัยพระเวทตอนต้น ๆ คือ สมัยฤคเวทอาจแบ่งออกเป็น ๓ พวก คือ (๑) พวกที่ประจำชั้นฟ้า เช่น อาทิตย มิตระ วรุณะ วิษณุ อุษา (๒) พวกที่ประจำในอากาศ เช่น วาตะ อินทระ รุทระ ปรชันยะ มรุต (๓) พวกที่ประจำภาคพื้นดิน เช่น อัคนี โสมะ ยม พฤหัสบดี

ในสมัยพระเวทชั้นหลัง ๆ มีเทพเจ้าเพิ่มขึ้นอีกมาก ซึ่งล้วนมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติทั้งสิ้น แต่มักยกย่องนับถือเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเป็นเทพสูงสุด เรียกว่า ประชาบดี เป็นผู้ปกครองเทวดาและมนุษย์ และควบคุมกฎธรรมชาติ (ฤตะ) ให้เป็นไปอย่างมีระเบียบซึ่งปรากฏว่า ในสมัยแรก ๆ นับถือวรุณเทพเป็นเทพประชาบดี ต่อมาได้ยกอินทรเทพหรือพระอินทร์ (เทพเจ้าแห่งเมฆฝน) เป็นเทพประชาบดีแทน

๒) พวกอารยันนิยมทำพิธีพลีกรรม สวดมนต์ขับกล่อมสรรเสริญและเซ่นสรวงบูชาเทพเจ้าเหล่านั้นด้วยน้ำโสม เพื่อให้เทพเจ้าโปรดปรานประทานพรที่ต้องการ

^๑ ข้อสังเกต พระสูตรเหล่านี้ คือ อัมพภูฏสูตร ที.สี. (บาลี) ๙/๒๕๖/๘๗-๘๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘-๘๙, เติวิซสูตร ที.สี. (บาลี) ๙/๕๒๕-๕๕๕/๒๓๕-๒๔๕, ที.สี. (ไทย) ๙/๕๒๕-๕๕๕/๒๓๒-๒๔๔, พรหมายสูตร ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๘๓/๓๖๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๑-๔๗๒, จังกีสูตร ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๒๖/๔๑๕-๔๑๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๖/๕๓๕-๕๓๖, วาเสฏฐสูตร ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๕๕/๔๔๗, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๕/๕๗๓-๕๗๔, สังคารวสูตร ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๗๓/๔๖๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๗๓/๕๙๘-๕๙๙, ดิกถณสูตร อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๕๙/๑๕๘-๑๖๑, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๙/๒๒๕-๒๒๙ ในพระสูตรนี้ระบุว่าวิชา ๓ ของพราหมณ์มีเนื้อหาอย่างหนึ่ง ส่วนวิชา ๓ ในอริยวินัยมีเนื้อหาอีกอย่างหนึ่ง แตกต่างกัน, ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นก่อน ส่วนคัมภีร์อถรรพเวทเกิดขึ้นทีหลังพระสูตรเหล่านี้.

ต่อมา พวกผู้ทำพิธีพลีกรรมซึ่งเรียกว่า พราหมณ์ เห็นว่าประชาชนนิยมทำการพิธีพลีกรรมมากขึ้น จึงได้รวบรวมข้อความที่เกี่ยวกับพิธีกรรมต่าง ๆ ในพระเวทมาเรียบเรียงขึ้นใหม่เพื่อให้มีระเบียบแบบแผนสำหรับเป็นหนังสือคู่มือในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จนเกิดมีคัมภีร์สำคัญขึ้นอีกชุดหนึ่งคู่กับคัมภีร์พระเวทแต่ละคัมภีร์ เรียกว่า คัมภีร์พราหมณะ และเรียกสมัยนั้นว่า สมัยพราหมณะ ด้วย

ข. สมัยพราหมณะ

๑) ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าทั้งหลายค่อย ๆ เปลี่ยนไปจากเดิม กล่าวคือ เทพเจ้าหลายองค์หมดความสำคัญไป หลายองค์มีความสำคัญน้อยลง เช่น พระอินทร์ซึ่งในสมัยพระเวทได้รับยกย่องเป็นมหาเทพสูงสุด คือเป็นประธานดี ผู้ควบคุมกฎฤตะ (Rta) ซึ่งเป็นกฎจักรวาล มาในสมัยนี้เป็นเพียงเทพผู้น้อย โดยมีมหาเทพองค์ใหม่เข้าแทนที่ คือพระพรหม^๒ ซึ่งไม่

^๒ เปรียบเทียบกับหลักฐานในพระไตรปิฎกจะเห็นความชัดเจนขึ้น ดังข้อความว่า ... บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีความคิดอย่างนี้ว่า [๑] เราเป็นพรหม (๑) เป็นท้าวมหาพรหม (๒) ผู้ยิ่งใหญ่ (๓) ไม่มีใครข่มเหงได้ (๔) เห็นต้องแท้ (๕) เป็นผู้กุมอำนาจ (๖) เป็นอิสระ (๗) เป็นผู้สร้าง (๘) ผู้บันดาล (๙) ผู้ประเสริฐ (๑๐) ผู้บงการ (๑๑) ผู้ทรงอำนาจ (๑๒) เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด [๒] เราบันดาลสัตว์เหล่านี้ขึ้นมา ... (คำว่า เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้บันดาล หมายความว่า เรา[พรหม]เป็นอิสระในโลก เป็นผู้สร้าง เป็นผู้บันดาลโลก[ชั้น ๕ ขึ้นมา] แผ่นดิน หิมวันตะ สิเนรุ จักรวาล มหาสมุทร ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เรา[พรหม] ก็เป็นผู้บันดาล[เนรมิต]ขึ้นมา ... อหimsa พรหมมา มหาพรหมมา อภิภู อนภิภูโต อนุญตตฤทโส วสวดตี อัสสุโร กตฺตา นิมมิตา เสฏฺโฐ สขุชิตา วสึ ปิตา ภูตภพฺยานํ มยา อิมสฺสตา นิมมิตา ... อัสสุโร กตฺตา นิมมาดาติ อหํ โลเก อัสสุโร, อหํ โลกสฺส กตฺตา จ นิมมาดา จ, ปจฺวีหิมวตฺสสินฺธุจกฺกวาพฺมหาสมุทฺทจฺจนฺทิมสุริยา นิมมิตาติ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๒/๑๐๓).

แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลังก็มีความคิดอย่างนี้ว่า [๑] ท่านผู้เจริญนี้เป็นพระพรหม เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นต้องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด [๒] พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเราขึ้นมา (ที.สี. (บาลี) ๙/๔๒/๑๔, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒/๑๗, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๙-๔๐/๒๔-๒๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๙-๔๐/๒๔-๒๕, ปุพฺพนิมิตแห่งการปรากฏของพรหม คือ (๑) แสงสว่าง (๒) โอภาส ที.สี. (บาลี) ๙/๔๙๓/๒๒๑, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙๓/๒๑๔, แม้จะเป็นพรหมแต่ก็ไม่ว่าอายุ ๔ ดับสนิทที่ไหน ที.สี. (บาลี) ๙/๔๙๔/๒๒๑-๒๒๒, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙๔/๒๑๔-๒๑๕, ไม่มีอะไรที่พรหมไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ประจักษ์แจ้ง ที.สี. (บาลี) ๙/๔๙๕/๒๒๒, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙๕/๒๑๕).

(ลัทธิที่ ๕) เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า ท่านผู้เป็นพระพรหมผู้เจริญ เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นต้องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรง

มีชื่อในสมัยพระเวท พระพรหมได้รับยกย่องว่าเป็นมหาเทพผู้สร้าง และผู้คุ้มครองรักษาโลก เป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นองค์อมตะ ไม่เกิด ไม่ตาย ความเชื่อนี้ปรากฏแพร่หลายเรื่อยมาจนถึงสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้ในพระสูตรจำนวนมาก

๒) ความเชื่อในเรื่องพิธีกรรมเพิ่มมากขึ้น คือเชื่อว่า พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ ถ้าทำถูกต้องครบถ้วน จะสามารถบังคับเทพเจ้าให้อำนวยผลที่ต้องการให้เกิดแก่ผู้บูชาได้ ไม่ใช่เป็นเพียงการอ้อนวอนขอความเมตตาอย่างที่เราเชื่อกันสมัยพระเวท และถ้าทำให้เครื่องครุฑขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงขั้นสูงสุดตามแบบแผนของพิธีกรรมนั้น ๆ ก็สามารถบันดาลให้ผู้บูชาก้าวขึ้นสู่ฐานะเป็นเทวดาได้ด้วย จึงนิยมทำพิธีพิธีกรรมกันมากขึ้น เครื่องบูชายัญก็มีมากขึ้น เช่น ต้องฆ่าสัตว์จำนวนมาก

ในตอนปลายของสมัยพราหมณะได้นักบวชพวกหนึ่งไม่เห็นด้วยกับพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรมตามคัมภีร์พราหมณะ พวกนี้ได้ตีความอรรถนัยในคัมภีร์พระเวทไปในทางปรัชญา โดยถือว่าพิธีกรรมที่คัมภีร์ฤคเวทกล่าวถึงเป็นเพียงบุคคลาธิษฐาน ไม่ใช่ให้ทำอย่างที่พราหมณ์ทำกัน พวกนี้ได้แต่งคัมภีร์ขึ้นอีกชุดหนึ่งขยายความในพระเวทแต่ละคัมภีร์ต่อไปจากคัมภีร์พราหมณะ จึงเกิดคัมภีร์ที่เรียกว่า อาร์ณยกะ คือ บทเรียนในป่า

ต่อมา มีผู้เลื่อมใสมาสมัครเรียนมากขึ้นจึงได้แต่งขยายความต่อไปอีก เรียกว่า คัมภีร์อุปนิษัต แปลว่า เข้าไปนั่งใกล้ครู (เพื่อเรียนรู้พรหมวิทยา) และถือว่าเป็นคัมภีร์ชุดสุดท้ายของพระเวท เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เวทานตะ

ค. สมัยอุปนิษัต

๑) ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าเปลี่ยนแปลงไปในทางเอกนิยม (monism) ซึ่งเป็นพัฒนาการทางปรัชญา คือเชื่อว่าเทพทั้งหลายในสมัยพราหมณะนั้นที่แท้เป็นเพียงชื่อที่บ่งบอก

อำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดแล้วและกำลังจะเกิด (๑) พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเราขึ้นมา ท่านเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว (๒) ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญนั้นบันดาลขึ้นมา กลับเป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้น ต้องจุติมาเป็นอย่างนี้... (ที.ส. (บาลี) ๙/๔๔/๑๙, ที.ส. (ไทย) ๙/๔๔/๑๙).

(ลัทธิที่ ๘) สมณพราหมณ์บางคนเป็นนักตรรกะ นักอภิปรัชญา แสดงทัศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงว่า (๑) สิ่งที่เราเรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้เรียกว่าอตฺตา(อัตตมัน) เป็นของไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน ต้องผันแปร (๒) ส่วนสิ่งที่เรียกว่าจิต ใจ วิญญาณ นี้เรียกว่าอตฺตา (อัตตมัน) เป็นของเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว (ที.ส. (บาลี) ๙/๔๙/๒๑-๒๒, ที.ส. (ไทย) ๙/๔๙/๒๐).

หน้าที่ของเทพเจ้าสูงสุดองค์เดียว คือพรหม หรือพรหมัน^๓ ซึ่งมีลักษณะเป็นวิญญานอมตะ เป็นสยัมภู (เป็นเอง เกิดเอง) ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเบื้องปลาย เป็นองค์สัมบูรณ์ (the Absolute) เป็นอบุคลิกพรหม หรืออรูปพรหม (impersonal God) เป็นปรมาตมัน วิญญานหรืออาตมันในคนเราแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของพรหมันนั่นเอง

๒) ความเชื่อในเรื่องชีวิตคนเราก็ตกเปลี่ยนไป คือแทนที่จะอ่อนน้อมให้เทพเจ้าช่วยเหลือ กลับเชื่อว่าอาตมันหรืออัตตาดำรงตนที่แท้ของคนเราเป็นส่วนหนึ่งของพรหมัน จึงมีสภาพเป็นอมตะอย่างเดียวกับพรหมัน แต่ที่ต้องมีทุกข์เกิดแก่เจ็บตาย เพราะไม่รู้แจ้งความจริง (อภิปญญา) อาตมันจึงออกจากร่างกายเก่าไปเกิดในร่างกายใหม่เรื่อยไปจนกว่าจะรู้แจ้งตน เมื่อรู้แจ้งตนก็จะดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง เพราะการรู้แจ้งตนทำให้บรรลุมฤกษะ คือกลับเข้าสู่พรหมโลก ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีก

วิธีการปฏิบัติให้เข้าถึงพรหมโลก เรียกว่า ชญานโยคะ คือ การบำเพ็ญสมาธิเพื่อให้เกิดญาณ หรือความรู้แจ้งตน หมายถึง รู้แจ้งสภาพอันแท้จริงของอาตมัน^๔

สรุปว่า พวกอารยันในสมัยพระเวทเชื่อเรื่องเทพเจ้าที่อยู่เบื้องหลังธรรมชาติและนิยมทำพิธีกรรม ในสมัยพราหมณะ พวกอารยันได้สร้างเทพคือพรหมขึ้นมาแทนอินทรเทพ และพิธีกรรมหากทำอย่างจริงจังแล้ว ก็สามารถบังคับเทพเจ้าให้ประทานสิ่งทีตนต้องการหรือเป็นเทพเจ้าได้เองด้วย ในสมัยอุปนิษัท พวกอารยันมีความเชื่อในเทพเจ้าองค์เดียวคือพรหมันและพรหมัน

^๓ ในสมัยอุปนิษัท ปรากฏชื่อพรหมันดังนี้ "This self was indeed Brahman in the beginning. It knew itself only as "I am Brahman." Therefore it became all. And whoever among the gods had this enlightenment, also became That Brahman. Brihadaranyaka Upanishad 1.4.10.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้ไขเพิ่มเติม, (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๔-๑๑๕, และดูรายละเอียดใน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑, (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๒๕), หน้า ๑-๒๐.

อนึ่ง จุดหมายปลายทางหรือจุดหมายสูงสุดของศาสนาพราหมณ์คือ การเข้าถึงพรหมโลก ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานในพระไตรปิฎกที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในเทววิซสุตตรว่า พราหมณ์ชื่อไปกขรลาคีและตารุกะกล่าวสอนมาณพชื่อว่าเสฏฐะและภารทวชะว่า ทางที่พราหมณ์ทั้งสองคนนี้บอกไว้เท่านั้นเป็นทางตรงเป็นทางเดินตรงไป เป็นทางนำออก นำผู้เดินตามไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกันกับพรหม (พรหมสหพุตตา) ที.สี. (บาลี) ๙/๕๒๐/๒๓๓, ที.สี. (ไทย) ๙/๕๒๐/๒๓๐, พราหมณ์มีพรหมโลกเป็นจุดหมายสูงสุด อง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๕๒/๓๔๘, อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๒/๕๒๑, ส่วนสมณะมีนิพพานคือการดับกิเลสและกองทุกข์เป็นจุดหมายสูงสุด (อง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๕๒/๓๔๙, อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๒/๕๒๒).

ฉบับนี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แบ่งภาคออกมาเป็นอาตมันเข้ามาถึงสู่ในร่างกายตัวตนของมนุษย์และคงอยู่ตลอดไป ส่วนวิธีการเข้าถึงพรหมโลกหรือจุดหมายนั้นคือการบำเพ็ญชฎานโยคะ

๒.๒ มัชฌิมนิเทศนาที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

ก่อนที่จะอธิบายมัชฌิมนิเทศนา ผู้วิจัยจำเป็นต้องชี้แจงที่อุปมาอุปไมยตามปฏิจกสมุปบาท^{*} และอธิบายปฏิจกสมุปบาทเพื่อความเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้อง ปฏิจกสมุปบาทแบ่งเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑. หลักทั่วไป^๑

๒. หลักแจ้งหัวข้อหรือหลักประยุคต์^๒

๒.๑ แสดง “ปฏิจกสมุปบาท” แบบเต็มสูตรล้วน ๆ โดด ๆ^๓

๒.๒ แสดงปฏิจกสมุปบาทแล้วแยกแยะหัวข้อธรรมในปฏิจกสมุปบาทแต่ละหัวข้ออย่างละเอียด^๔

๒.๓ แสดงปฏิจกสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์ด้วยศัพท์ว่า มิจฉาปฏิบัติ และฝ่ายดับทุกข์ด้วยศัพท์ว่า สัมมาปฏิบัติ^๕

^{*} วิ.ม. (บาลี) ๔/๗/๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๘๑/๒๔๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๓๗/๓๑๙, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗.

^๑ หลักทั่วไป ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๑/๒๔, ๒๒/๒๔, ๓๗/๖๒-๖๓, ๔๙/๙๕-๙๖, ๕๐/๗๖-๗๗, ๖๑/๙๒, ๖๒/๙๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๔, ๒๒/๓๙, ๓๗/๗๙, ๔๙/๙๖-๙๗, ๕๐/๗๗-๙๘, ๖๑/๑๑๖, ๖๒/๑๑๘ (ในสูตรนี้ฎีกาจารย์อธิบายว่าเป็น เอกังคปฏิจกสมุปบาท ปฏิจกสมุปบาทแบบหัวข้อเดียว วิสุทธิมหาฎีกา (บาลี) ๒/๕๘๓/๒๗๒), ข.อุ. (บาลี) ๒๕/๑-๒/๙๓-๙๔, ๓/๙๕, ข.อุ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๑๗๑-๑๗๔, ๓/๑๗๔-๑๗๖, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๑.

^๒ หลักแจ้งหัวข้อหรือหลักประยุคต์ วิ.ม. (บาลี) ๔/๑-๓/๑-๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๓/๑-๖, ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑-๒/๑-๔, ๒๐/๒๕-๒๗, ฯลฯ, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑-๒/๑-๘, ๒๐/๓๔-๓๖, ฯลฯ, หลักทั่วไปและหลักแจ้งหัวข้อหรือหลักประยุคต์ ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๑-๘๒, และ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๓๗๒-๓๗๔).

^๓ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑/๑-๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๑-๓.

^๔ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒/๒-๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๓-๘.

^๕ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๓/๕, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓/๙.

๒.๔ บรรยายการบรรลุ(ปฏิจฺจสมุปปาต)ของพระพุทธเจ้า ๖ พระองค์ รวมทั้งพระองค์เองด้วยรวมเป็น ๗ พระองค์ ดังข้อความว่า ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้... เรานั้นได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เพราะอะไร เป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี เพราะมนสิการโดยแยบคาย จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี” (องค์ธรรมอื่น ๆ ก็มีนัยเหมือนกัน)

๒.๕ แสดงมัชฌิมนธรรมเทศนาด้วยองค์ธรรมในปฏิจฺจสมุปปาต”

๒.๖ แสดงปฏิจฺจสมุปปาตและปฏิจฺจสมุปปันนธรรม อนึ่ง ในปัจจุยสูตรนี้ ปฏิจฺจสมุปปาตมีไวยากรณ์อีกหลายศัพท์ นอกเหนือจากนั้น สูตรนี้ยังมีใจความสำคัญเท่ากันกับ อุปาทาสสูตร” อีกด้วย จะแตกต่างกันเฉพาะรายละเอียดเท่านั้น” ยิ่งกว่านั้น พระพุทธองค์ยังตรัสอธิบาย ๔ ไว้ในตถสูตร” และตถสูตร” ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่ามีใจความสำคัญเท่ากันกับปัจจุยสูตรและอุปาทาสสูตรด้วย อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะข้อ ๒.๕ และจำต้องกล่าวไว้ในเบื้องต้นนี้ว่า มัชฌิมนธรรมเทศนา เป็นวิธีการแสดงธรรมอีกแบบหนึ่งด้วยกระบวนการของปฏิจฺจสมุปปาตเท่านั้น

๒.๓ ที่มา ความหมาย ความสำคัญและขอบเขตของมัชฌิมนธรรมเทศนา

๒.๓.๑ ที่มาของมัชฌิมนธรรมเทศนา

คำว่า “มัชฌิมนธรรมเทศนา” ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ครั้นมาถึงคัมภีร์รุ่นอรรถกถาและฎีกาก็อธิบายตามหลักฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ต่อมา พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้นำพุทธพจน์ในอัญญตรสูตร คัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค มาเป็นบทตั้งในการนิพนธ์หนังสือพุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ ซึ่งมีข้อความว่า “เอเต เต พุราหมณ อุโก อนุเต... เนะพราหมณฺ ตถาคตโมเอียงเข้าหาที่สุดสองอย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยท่ามกลางว่า เพราะอริขชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี, เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึง

๑๑ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๐/๑๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐/๑๕-๑๖.

๑๒ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕/๑๗-๑๘, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔-๒๕, ดู ภาคผนวก ก.

๑๓ อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๓๗/๒๗๘-๒๗๙, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๕.

๑๔ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๐/๒๕-๒๗, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔-๓๖.

๑๕ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๐/๓๗๕-๓๗๖, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๐/๖๐๔.

๑๖ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๗/๓๘๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๗/๖๐๙-๖๑๐.

มี ฯลฯ”^{๙๘} ซึ่งมีเนื้อหาและสาระตรงกันกับพุทธพจน์ในอัญญตรพราหมณสูตร พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^{๙๙} เพื่อเป็นบรรทัดฐานและมาตรฐานเดียวกันในการศึกษาค้นคว้าและวิจัย ผู้วิจัยจะใช้หลักฐานในที่เดียวกันนี้ตามที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้วางรากฐานเอาไว้เป็นแนวทางในการศึกษา ค้นคว้าอย่างเป็นระบบต่อไป

ดังนั้น จากหลักฐานจึงสรุปว่า มัชฌิมนิเทศนามีที่มาในอัญญตรสูตรหรืออัญญตรพราหมณสูตรในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ นอกเหนือจากที่ม้างกล่าวแล้ว ผู้วิจัยยังได้สืบค้นและรวบรวมหลักฐานและที่มาแห่งมัชฌิมนิเทศนามีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่มไว้ในภาคผนวก^{๑๐๐} เพื่อความสะดวกในการศึกษาค้นคว้าและวิจัยในพระพุทธานุศาสน์เถรวาทด้วย อีกประการหนึ่ง นอกเหนือจากการศึกษามัชฌิมนิเทศนามีของพระพุทธเจ้าโดยตรงแล้ว อีกส่วนหนึ่งการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ยังเกี่ยวข้องกับหนังสือพุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาต่อจากที่พระธรรมปิฎกได้ทำไว้แล้วเฉพาะหัวข้อเรื่อง “ปฏิจลสมุปปาทในฐานะมัชฌิมนิเทศนามี” ซึ่งมีเนื้อหายาว ๗ หน้ากับอีก ๒ บรรทัด

๒.๓.๒ ความหมายของมัชฌิมนิเทศนามี

คำว่า “มัชฌิมนิเทศนามี” มาจากศัพท์ภาษาบาลีว่า “มชฺฌิมน ธิมมํ เทเสติ”^{๑๐๑} แปลว่า (ตถาคต) ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ต่อมา พระญาณดิลกบัณฺฑิตศัพท์ให้คล้ายกับศัพท์บาลีข้างต้นนั้นว่า the middle Doctrine^{๑๐๒} (มัชฌิมนิเทศนามี)^{๑๐๓} แต่ก็ไม่นิยม อย่างไรก็ตาม พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นพระภิกษุผู้ใช้ศัพท์นี้โดยเรียกตามพุทธพจน์ที่ปรากฏใน

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๔.

^{๙๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๖/๗๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๖/๙๓.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียด หลักฐานและที่มาแห่งมัชฌิมนิเทศนามีในพระไตรปิฎก ใน ภาคผนวก ก.

^{๑๐๑} ศัพท์นี้ ในอรรถกถาสปฺมสูตร อรรถกถาจารย์และฎีกาจารย์อธิบายว่า (ตถาคต) ทรงดำรงอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทาแล้วจึงแสดง (อย่างนี้) (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๗/๔๒, ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗/๕๒-๕๓) แต่ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ควรรักษาพุทธพจน์ไว้ตามเดิมตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นดีที่สุด, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๓๐.

^{๑๐๒} Nanatiloka, The Word of the Buddha, 16th edition, (Kandy : Buddhist Publication Society, 1981), p. 42.

^{๑๐๓} พระญาณดิลก, พระพุทธพจน์ : ความจริงอันประเสริฐ, แปลโดย พระมหานรงค์ จิตฺต-โสมโก และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐๖.

พระไตรปิฎกข้างต้นนั้นว่า “มัชฌิมนธรรม” หรือเรียกเต็มว่า “มัชฌิมนธรรมเทศนา” อันเป็นที่มาของหนังสือพุทธธรรม ฉบับเดิม (ตีพิมพ์ครั้งแรกในพุทธศักราช ๒๕๑๔) ซึ่งต่อมาเป็น พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ (ตีพิมพ์ครั้งแรกในพุทธศักราช ๒๕๒๕)

นอกเหนือจากนั้น ท่านยังได้นิยามศัพท์นี้ไว้ดังนี้ มัชฌิมนธรรมเทศนา หมายความว่า หลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลาง^{๒๓} ซึ่งตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า the Middle Teaching^{๒๔} ผู้วิจัยจะให้ความหมายนี้ในการศึกษาเพื่อเป็นบรรทัดฐานและมาตรฐานเดียวกันต่อไป

๒.๓.๓ ความสำคัญของมัชฌิมนธรรมเทศนา

จากคำนิยามพบว่า มัชฌิมนธรรมเทศนามีความสำคัญในฐานะที่เป็นความจริงตามธรรมชาติ ตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ตามที่มันเป็น เป็นความจริงล้วน ๆ ไม่มีและไม่เกี่ยวข้องกับการสรรค์สร้างหรือการดลบันดาลของพรหมแต่อย่างใด ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงมัชฌิมนธรรมเทศนาด้วยจุดประสงค์ ๔ ประการ ดังนี้

๑. แสดงความไม่เห็นด้วยกับคัมภีร์ไตรเพท
๒. ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างคำสอนในศาสนาพราหมณ์กับพระพุทศาสนา
๓. ศาสนาพราหมณ์สอนว่ามีพรหมเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล แต่คำสอนของพระพุทธเจ้าไม่มีพรหมเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลใด ๆ เลย ทุกอย่างเป็นไปตามกฎธรรมชาติ
๔. แสดงความเป็นจริงตามธรรมชาติ ตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย พร้อมทั้งชี้ให้เห็นข้อปฏิบัติที่มนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงได้และทำตนเองบรรลุนิพพานคือการดับกิเลสและกองทุกข์ได้

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๓.

^{๒๔} P.A. Payutto, Dependent Origination, translated by Bruce Evans, (Bangkok : Buddhaddhamma Foundation, 1994), p. 85.

พระพุทธองค์ทรงไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่าง คือ สิ่งทั้งปวงมีและสิ่งทั้งปวงไม่มี เป็นต้น ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอริชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เป็นต้น ที่สำคัญที่สุด สัมมาทิฏฐิต้องนำหน้ามัจฉะฌนธรรมเทศนาหรือปัจจุสมุปบาทเสมอ^{๒๕}

สรุปว่า ความสำคัญของมัจฉะฌนธรรมเทศนาอยู่ตรงที่เป็นการแสดงความจริงตามธรรมชาติ ตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับการสรรค์สร้างดลบันดาลของพระพรหมใด ๆ ทั้งสิ้น

๒.๓.๔ ขอบเขตของมัจฉะฌนธรรมเทศนา

มีคำถามว่า มัจฉะฌนธรรมเทศนามีขอบเขตแค่ไหน คำตอบมีว่า จากการสืบค้นในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม จะพบว่ามัจฉะฌนธรรมเทศนาปรากฏทั้งหมด ๒๙ ครั้ง มีใจความสำคัญอยู่ที่ ตถาคตไม่ทรงเอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่าง คือ สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิซึ่งกระจายรูปศัพท์ออกเป็นทิฏฐิ ๔ คู่ดังจะอธิบายข้างหน้า แล้วทรงแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอริชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เป็นต้น

ดังนั้น ขอบเขตของมัจฉะฌนธรรมเทศนาจึงอยู่ที่ไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่าง หรือทิฏฐิ ๔ คู่นี้เท่านั้น

๒.๔ กระบวนการของปัจจุสมุปบาทในมัจฉะฌนธรรมเทศนา

เมื่อกล่าวถึง “ปัจจุสมุปบาท”^{๒๖} ในฐานะกฎของธรรมชาติที่ใช้ในความหมายกว้างที่สุดและสุดขอบเขตของศัพท์นี้แล้ว จะมีศัพท์เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ธรรมนิยาม”^{๒๗}

^{๒๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕/๑๗-๑๘, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔-๒๕ เขียนให้ดูง่ายดังนี้ สัมมาทิฏฐิ (สัมมาปัญญา) → มัจฉะฌนธรรมเทศนา → ปัจจุสมุปบาท ซึ่งจะเรียกว่า “สัมมาทิฏฐิในมัจฉะฌนธรรมเทศนา หรือปัจจุสมุปบาท” ก็ได้.

^{๒๖} ศัพท์นี้ ในปัจจุสมุปบาทสูตรและปัจจุสูตร อรรถกถาจารย์และฎีกาจารย์เรียกว่า มัจฉิมาปฏิบัติ (วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๕๘๐/๑๗๒, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๕๘๐/๔๘๗-๔๘๘, วิสุทธิ. มหาฎีกา ๒/๕๘๐/๒๖๐), ยิ่งกว่านั้น ฎีกาจารย์ยังนำปัจจุสมุปบาทไปเป็นมัจฉิมาปฏิบัติ (วิสุทธิ. มหาฎีกา ๒/๕๘๑/๒๖๖) แต่ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ควรเรียกตามพุทธพจน์ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นดีที่สุด, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๓๐.

^{๒๗} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๐/๒๖, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔-๓๖ อนึ่ง ในสูตรนี้ ปัจจุสมุปบาทยังมีไวพจน์อีกคือ (๑) ธมมฎิจิตตา (๒) ธมมนิยามตา (๓) อธิปปัจจุยตา (๔) ตถตา (๕) อวิตถตา (๖) อนนญถตา, (๗) ปัจจุยการ (อภิ. วิ. อ. (บาลี) ๒๒๕/๑๔๐, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๕๘๑/๑๗๒, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๕๘๑/

พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงเรื่องนี้ ทรงแสดงไว้ ๒ แบบ คือ (๑) หลักทั่วไป (๒) หลักแจ้งหัวข้อหรือหลักประยุกต์ แบบที่ ๑ ทรงแสดงเป็นกลาง ๆ ไม่ระบุหัวข้อปัจจัย แสดงในลักษณะของเหตุและผล (cause and effect) แบบที่ ๒ ทรงแสดงเจาะจงระบุหัวข้อปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นสืบทอดกันเป็นกระบวนการ แบบที่ ๑ ตรัสไว้ในหน้าแบบที่ ๒ เป็นทำนองหลักกลาง ๆ หรือหลักทั่วไป แล้วต่อด้วยแบบที่ ๒ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏหลายแห่งในพระไตรปิฎก^{๒๔} อย่างไรก็ตาม หลักการทั้ง ๒ อย่างนี้ แต่ละอย่างแบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ ตอนที่ ๑ แสดงกระบวนการเกิด เรียกว่า สมุทวาร เป็นการแสดงตามลำดับจึงเรียกว่า อนุโลมปฏิจสมุปปาต ตอนที่ ๒ แสดงกระบวนการดับ เรียกว่า นิโรธวาร เป็นการแสดงทวนลำดับจึงเรียกว่า ปฏิโลมปฏิจสมุปปาต นอกเหนือจากนั้น ปฏิจสมุปปาตตอนที่ ๑ ยังตรงกันกับอริยสัจ ๔ ข้อที่ ๒ ตอนที่ ๒ ตรงกันกับอริยสัจ ๔ ข้อที่ ๓ อีกด้วย

แต่เมื่อกล่าวถึงมัชฌิมนธรรมเทศนาโดยตรงแล้วจะพบว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงมัชฌิมนธรรมเทศนาด้วยกระบวนการของปฏิจสมุปปาตซึ่งเป็นหลักแจ้งหัวข้อหรือหลักประยุกต์โดยอนุโลมและปฏิโลม ดังพุทธพจน์ว่า “พราหมณ์... ตถาคตไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอริยชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี...”^{๒๕}

จากการศึกษา พบว่า กระบวนการของปฏิจสมุปปาตมีอยู่ในมัชฌิมนธรรมเทศนาแน่นอน กล่าวให้ชัดก็คือ ปฏิจสมุปปาตเป็นส่วนที่สืบเนื่องต่อกันจากมัชฌิมนธรรมเทศนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ปฏิจสมุปปาตเป็นส่วนหนึ่งของมัชฌิมนธรรมเทศนาก็ได้^{๒๖}

นอกเหนือจากนั้น เมื่อวิเคราะห์อย่างถ่วงถ่วงแล้วจะพบวิธีการแสดงปฏิจสมุปปาตของพระพุทธเจ้าซึ่งสรุปได้ ๓ ลักษณะ คือ ลักษณะที่ ๑ ทรงแสดงปฏิจสมุปปาตในความหมายที่กว้างที่สุด จนสุดขอบเขตของศัพท์ ลักษณะที่ ๒ ทรงแสดงโดยจำแนกเป็น ๒ แบบ คือ หลักทั่วไปและหลักแจ้งหัวข้อหรือหลักประยุกต์ โดยแสดงหลักทั่วไปเป็นลำดับที่ ๑ แล้วทรงต่อด้วยหลักแจ้งหัวข้อในลำดับที่ ๒ ลักษณะที่ ๓ ทรงแสดงมัชฌิมนธรรมเทศนาแล้วทรง

๒๔ ๔๔๘, วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑/๓, ศัพท์ที่ ๑ และศัพท์ที่ ๒ ดู อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๓๗/๒๗๘-๒๗๙, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕, ศัพท์ที่ ๔-๖ ดู สัม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๐/๓๗๕-๓๗๖, ๑๐๙๗/๓๘๐, สัม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๐/๖๐๕, ๑๐๙๗/๖๐๙-๖๑๐.

๒๕ สัม. (บาลี) ๑๖/๒๑/๒๘, ๒๒/๒๘, ๓๗/๖๒-๖๓, ๗๗, สัม. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘, ๒๒/๓๙, ๓๗/๗๙, ๗๗, พุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๑-๒/๙๓-๙๕, ๓/๙๕, พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๑๗๑-๑๗๔, ๓/๑๗๔-๑๗๖.

๒๖ สัม. (บาลี) ๑๖/๔๖/๗๓, สัม. (ไทย) ๑๖/๔๖/๙๓.

๒๗ P.A. Payutto, Dependent Origination, p. 85.

ต่อด้วยกระบวนการของปัจจุสมุบาทแบบแจหั่วข้อซึ่งมีทั้งกระบวนการฝ่ายเกิดและกระบวนการฝ่ายดับจนครบถ้วนตลอดสาย

ยิ่งกว่านั้น อรรถกถาจารย์ยังอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปัจจุสมุบาท ๔ แบบ คือ (๑) ตั้งแต่ต้นไปหาปลาย^{๓๑} (๒) ตั้งแต่กลางไปหาปลาย^{๓๒} (๓) ตั้งแต่ปลายมาหาต้น^{๓๓} (๔) ตั้งแต่กลางมาหาต้น^{๓๔} ซึ่งทำให้เข้าใจปัจจุสมุบาทได้ดียิ่งขึ้น

กล่าวโดยสรุปก็คือ กระบวนการของปัจจุสมุบาทมีอยู่ในมัชฌนธรรมเทศนา สืบเนื่องต่อจากมัชฌนธรรมเทศนาและปัจจุสมุบาทเป็นส่วนหนึ่งของมัชฌนธรรมเทศนา

๒.๕ ฐานะของมัชฌนธรรมเทศนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๕.๑ ฐานะของมัชฌนธรรมเทศนาในพุทธกาล

ก่อนพุทธกาล ศาสนาพราหมณ์ในสมัยพราหมณะ ได้ยกย่องพรหมว่าเป็นมหาเทพผู้สร้างจักรวาลและมนุษย์ เป็นผู้คุ้มครองรักษาโลก เป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นองค์อมตะ ไม่เกิด ไม่ตาย ครั้นมาถึงสมัยอุปนิษัท มีความเชื่อสืบต่อกันมาว่าบรรดาเทพเจ้าทั้งหลายในสมัยพราหมณะนั้น ที่แท้เป็นเพียงชื่อที่บงบอกหน้าที่ของเทพเจ้าสูงสุดองค์เดียวคือพรหมหรือพรหมันเท่านั้น ซึ่งพรหมดังกล่าวมีลักษณะเป็นวิญญานอมตะ เป็นลยัมภู (เป็นเอง เกิดเอง) ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเบื้องปลาย เป็นองค์สมบูรณ์ (the Absolute) เป็นอนบุคลิก พรหมหรือรูปพรหม (impersonal God) เป็นปรมาตมัน วิญญานหรืออาตมันในคนเราแต่ละคนก็เป็นส่วนหนึ่งของพรหมันนี้เอง เมื่ออัตตาหรืออาตมัน ตัวตนที่แท้ของคนเราเป็นส่วนหนึ่งของพรหมัน จึงมีลักษณะเป็นอมตะ เทียงแท้ ยิ่งยืน คงอยู่อย่างนั้นตลอดไปเช่นเดียวกันกับพรหมันตามไปด้วย

^{๓๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๒/๓๕๙-๓๖๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๕-๔๓๖, ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๓/๕, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓/๙, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๕๘๒/๑๗๓, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๕๘๒/๔๘๙.

^{๓๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๘-๔๑๔/๓๖๔-๓๗๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘-๔๑๔/๔๔๓-๔๕๑, ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕-๖/๑๒-๑๓, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕-๖/๑๗-๑๙, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๕๘๒/๑๗๓, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๕๘๒/๔๙๙-๕๐๐.

^{๓๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๓/๓๖๐-๓๖๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๓/๔๓๖-๔๓๘, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๕๘๒/๑๗๔, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๕๘๒/๔๕๐.

^{๓๔} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๑/๑๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑/๑๗-๑๙, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๕๘๒/๑๗๔, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๕๘๒/๔๕๐.

ครั้นมาถึงในพุทธกาล ฐานะของมัชฌิมนธรรมเทศนานั้นโดดเด่นมาก พระผู้มีพระภาคทรงใช้อธิบายให้เห็นความจริงตามธรรมชาติซึ่งแตกต่างจากคำสอนของศาสนาพราหมณ์และลัทธิอื่น ๆ ในสมัยนั้น มีคนมากมาย เช่น ภิกษุ ปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะ ปริพาชกชื่อติมพุกกะ พราหมณ์คนหนึ่ง พราหมณ์ชื่อชาณุสโสณิ พราหมณ์ผู้มีความรอบรู้คัมภีร์โลกายตะและคนอื่น ๆ อีกหลายคน เข้าไปทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางให้คนเหล่านั้นฟัง จนเกิดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง ถอนความเห็นผิดซึ่งเห็นไม่ตรงตามความเป็นจริงออกไปเสีย ซึ่งมีตัวอย่างดังนี้

๑) ในอเจลกัสสปุตร ปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า (๑) ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำให้ (๒) ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ (๓) ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนเองกระทำด้วย และคนอื่นกระทำให้ด้วย (๔) ทุกข์เกิดขึ้นเพราะเหตุที่ตนกระทำให้ก็มีใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มีใช่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กัสสปะ... ตถาคตไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เป็นต้น เมื่อจบธรรมเทศนา ปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะได้กล่าวชื่นชมพุทธภาษิต ทูลขอบรรพชาอุปสมบท ประพฤติดีตถิยปริวาสจนครบถ้วนแล้วจึงบรรพชาอุปสมบท ครั้นบวชแล้วไม่นาน ได้บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๙๕}

๒) ในอัญญตรพราหมณสูตร พราหมณ์คนหนึ่งเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า (๑) คนนั้นทำเหตุ คนนั้นเสวยผล หรือว่า (๒) คนอื่นทำเหตุ คนอื่นเสวยผล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์... ตถาคตไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เป็นต้น เมื่อจบธรรมเทศนา พราหมณ์ได้กล่าวชื่นชมพุทธภาษิตและแสดงตนเป็นอุบาสกจนตลอดชีวิต^{๙๖}

การศึกษาพบว่า มัชฌิมนธรรมเทศนาที่แสดงหลักความจริงตามธรรมชาติ ตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในพุทธกาลนั้น มีความโดดเด่นและชัดเจน กล่าวคือ ในตัวอย่างที่ ๑ พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่า ธรรมที่เป็นกลางตามธรรมชาตินั้นไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างนี้เลย ต่อจากนั้นทรงต่อยอดกระบวนการปฏิเสธสมุปบาททั้งอนุโลมซึ่งเป็นกระบวนการเกิดทุกข์และปฏิโลมที่เป็นกระบวนการดับทุกข์ เป็นสภาวะธรรมล้วน ๆ ซึ่งเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย นอกเหนือจากนั้น ในตัวอย่างที่ ๒ พระผู้มีพระภาคทรงชี้ให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างนั้น ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึง

^{๙๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๗/๑๙-๒๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๗/๒๖-๒๙.

^{๙๖} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๖/๗๒-๗๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๖/๙๓.

มี เป็นต้น พุทโธให้สิ้นเข้าใจง่ายก็คือ พระผู้มีพระภาคไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องมีพรหมผู้สร้าง ผู้
บันดาล หรือไม่มีพรหมผู้สร้าง ผู้บันดาลแต่อย่างใดเลย ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางว่ามี
กระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์เท่านั้น

๒.๕.๒ สถานะของมัชฌิมนธรรมเทศนาหลังพุทธกาล

หลังพุทธกาล ๓ เดือน หลักฐานในฉันทสูตรระบุว่า พระอานนท์ สาวกของพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าได้แสดงมัชฌิมนธรรมเทศนาให้พระฉันทะฟัง เนื้อหาของมัชฌิมนธรรมเทศนาที่
พระอานนท์นำมาแสดงนั้นตรงกันกับเนื้อหาตอนที่ ๒ ของกัจจานโคตตสูตรซึ่งพระอานนท์กล่าว
ว่า ได้สดับเรื่องนี้มาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสสอนภิกษุ กัจจานโคตร เมื่อจบ
ธรรมเทศนาพระฉันทะได้รู้ธรรมและกล่าวกับพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ การที่เพื่อนพรหมจารี
ทั้งหลายผู้เช่นกับท่านเป็นผู้อนุเคราะห์ มุ่งประโยชน์ ว่ากล่าว พรั่ำสอนอยู่อย่างนี้ และเพราะได้
ฟังธรรมเทศนานี้ของท่านอานนท์ ผมจึงได้รู้ธรรม^{๑๗} จากหลักฐานนี้ จึงสรุปได้ว่า แม้หลัง
พุทธกาล มัชฌิมนธรรมเทศนาก็ยังคงได้รับการทรงจำ ศึกษา ปฏิบัติสืบเนื่องมาเกือบร้อยปีซึ่ง
เนื้อหาและสาระยังคงเหมือนเดิมเฉกเช่นในพุทธกาล

อีก ๑๐๐ ปีต่อมาในพุทธศักราช ๑๐๐ ภิกษุวิษัชนีบุตรแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ นอกกรรม นอกวินัย เลี้ยงสัตตสุสาน พระยสกาภิณชกบุตรได้ชักชวนพระอรหันต์ ๗๐๐ รูป ชำระอธิกรณ์ พระเวรตะเป็นผู้นำม พระสัพพกามีเป็นผู้วิสังขนา ประชุมสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่ วาฬการาม เมืองเวสาลี โดยมีพระเจ้ากาลาโศกราชเป็นศาสนูปถัมภก จากสังคายนาครั้งนี้ ธรรมวินัยรวมทั้งมฆเถนธรรมเทศนาก็ยังคงได้รับการทรงจำ ศึกษา ปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างไม่ขาดสาย

ต่อมาอีก ๑๓๔ ปีในพุทธศักราช ๒๓๔ (ก่อนสังคายนา ครั้งที่ ๓) พุทธศาสนาแตกออกเป็น ๑๘ นิกาย นิกาย ๑ ใน ๑๘ นิกายคือ นิกายลัทธิพัตติกาทหรือสรวาสติวาทที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่^๔ อย่างไรก็ตาม นิกายนี้มีความเห็นที่แตกต่างจากความเห็นของนิกายเถรวาท สเถรวาทหรือวิภังขวาท^๕ ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกเท่าที่พบในขณะนี้ มี ๕ เรื่อง คือ

^{๓๗} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๙๐/๑๐๗, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๓-๑๗๔ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับการบรรลอรหัตตของพระจันนะใน วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๕/๒๘๑-๒๘๔, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๙-๓๙๐.

๓๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสากล อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๔๕๙-๔๖๐.

๓๙ วมติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๘.

(๑) ปรีหานกกา ว่าด้วยความเสื่อม (๒) สัพพมัตถิติกกา ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีอยู่ (๓) อตติกขันธ์าทิกกา ว่าด้วยอดีตขันธ์เป็นต้น (๔) อนุปปพาทิสสมยกกา ว่าด้วยการบรรลธรรมโดยลำดับ (๕) สมาริกกา ว่าด้วยสมาธิ แต่ในที่นี้ผู้วิจัยจะอธิบายเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น คือ สัพพมัตถิติกกา ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีอยู่ (เฉพาะวาทยุติ ว่าด้วยหลักการใช้วาทะ) ดังต่อไปนี้

๑. ฝ่ายอนุโลมปัจจนิกะ

องค์ที่ ๑ อนุโลมปัจจนิกะ (ยกไปเป็นบทตั้งองค์ที่ ๒ ปฏิภมมจตุกกะ ฝ่ายปัจจนิกานุโลมะ)

คำถามนำ^{๕๐} อนุโลมปุจฉาและปฏิโลมปุจฉา

สกวาที่^{๕๑} ถามว่า (อนุโลมปุจฉา)^{๕๒} สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม

ปรวาที่^{๕๓} ตอบว่า ใช่^{๕๔}

สก. ปฏิโลมปุจฉา^{๕๕} สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง^{๕๖} ใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น^{๕๗}

๑) ขึ้นรูปนา^{๕๘} อนุโลมรูปนาและปฏิโลมรูปนา

^{๕๐} คำถามนำ หมายความว่า คำถามเปิดประเด็นเพื่อนำไปสู่การสนทนาโต้ตอบกัน (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า [๕๖]).

^{๕๑} สกวาที่ มุ่งจะกล่าวถึง พระเถระนิกายเถรวาทซึ่งยึดหลักคำสอนเดิม ไม่มีการประยุกต์เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมหรือดัดทอนพระพุทธพจน์ตามมติที่ประชุมสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน (วิมตติฎีกา (บาลี) ๑/๓๘).

^{๕๒} อนุโลมปุจฉา หมายความว่า คำถามตามลำดับ, คำถามที่มีคำตอบเป็นแบบคำตอบรับ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า [๕๖]).

^{๕๓} ปรวาที่ มุ่งจะกล่าวถึง ภิกษุในนิกายสัพพัตติกวาท (อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๒๘๒/๑๗๐).

^{๕๔} เพราะมีความเห็นว่า สภาวะธรรมทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตมีอยู่จริงเหมือนปัจจุบันซึ่งจัดเป็น สัสสตทิฏฐิ (อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๒๘๒/๑๗๐), กล่าวให้ชัดคือ ลัทธิที่ดีกว่ามี ปุคคะ, อตตะ, สัตตะ, ชีวะ นั้นเอง (อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๑/๑๒๙), หรือจะเรียกว่า จิต, มโน, วิญญาน ก็ได้ (ที.สี. (บาลี) ๙/๔๙/๒๑-๒๒, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙/๒๐).

^{๕๕} ปฏิโลมปุจฉา หมายความว่า คำถามย้อนกลับ, คำถามที่มีคำตอบเป็นแบบคำตอบปฏิเสธ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า [๕๖]).

^{๕๖} ในโอกาสทั้งปวง ในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึง ในสรีระทั้งปวง (อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๒๘๒/๑๗๐).

^{๕๗} เพราะ (๑) ปฏิโลมปุจฉา บังคับให้ตอบปฏิเสธ (๒) ถ้าปรวาที่ตอบว่า “ใช่” ก็เท่ากับยอมรับว่า สิ่งทั้งปวง(ชีวะ)มีอยู่ในสรีระทั้งปวง ซึ่งปรวาที่ยอมรับไม่ได้.

^{๕๘} คำว่า รูปนา แปลว่า การตั้ง ในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึง การตั้งประเด็นจากคำตอบของคำถามนำ ๒ แบบข้างต้น เพื่อชักใช้ไต่เถียงให้ยอมรับผิด (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า [๕๘]).

- สก. อนุโลมรูปนา^{๔๙} สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม
 พร. ใช่ (คำตอบที่ ๑)
 สก. ปฏิโลมรูปนา^{๕๐} สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในกาลทั้งปวงใช่ไหม
 พร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (คำตอบที่ ๒)
 สก. สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม
 พร. ใช่
 สก. สิ่งทั้งปวงมีอยู่โดยประการทั้งปวงใช่ไหม
 พร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
 สก. สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม
 พร. ใช่
 สก. สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในสภาวะธรรมทั้งปวงใช่ไหม
 พร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
 สก. สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม
 พร. ใช่
 สก. เพราะท่านเข้าใจว่า “สิ่งทั้งปวงไม่ประกอบกัน” จึง
 ยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่” ใช่ไหม
 พร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
 สก. สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม
 พร. ใช่
 สก. แม้แต่สิ่งที่ไม่มี ก็ชื่อว่ามีอยู่ใช่ไหม
 พร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
 สก. สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม
 พร. ใช่
 สก. ความเห็นอย่างนี้ว่า “ความเห็นที่ว่า สิ่งทั้งปวงมี
 อยู่ เป็นมิจฉาทิฏฐิ ความเห็นนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ” มีอยู่ใช่ไหม

^{๔๙} อนุโลมรูปนา หมายความว่า การตั้งประเด็นจากคำตอบของคำถามแบบอนุโลมซึ่งต่อไปจะเรียกว่า คำตอบที่ ๑ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า [๕๘].

^{๕๐} ปฏิโลมรูปนา หมายความว่า การตั้งประเด็นจากคำตอบของคำถามนำแบบปฏิโลมซึ่งต่อไปจะเรียกว่า คำตอบที่ ๒ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า[๕๘].

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (ข้อความปรากฏเพียงเท่านี้)

สก. ท่านจงรับนิคคะ^{๕๑} ดังต่อไปนี้

๒) ขึ้นอนุโลมปาปนา^{๕๒} หากท่านมีทิวฐิ(วาทะ)ว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่” ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง”

๓) ขึ้นอนุโลมโรปนา ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” คำนั้นของท่านผิด

๔) ขึ้นปฏิโลมปาปนา^{๕๓} อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่”

๕) ขึ้นปฏิโลมโรปนา^{๕๔} ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” คำนั้นของท่านผิด

องค์ที่ ๒ ปฏิกรรมมจตุกกะ^{๕๕} (ยกไปเป็นบทตั้งองค์ที่ ๑ ปัจจุบันักปัญจะ ฝ้ายปัจจุบันิกานุโลมะ)

ปร. อนุโลมรูปนา สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ไซ้ไหม

สก. ใช่^{๕๖}

^{๕๑} นิคคะ หมายถึงความว่า การข่ม, การกด, การชี้, การปราบ(ด้วยวาทะ), โทษหรือความผิดอันเกิดจากคำพูดที่ขัดแย้งกันเอง ในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึง โทษหรือความผิดอันเกิดจากคำพูดที่ขัดแย้งกันเอง (อภิ.ปัญจ.อ. (บาลี) ๑/๑๓๑, ๒๘๒/๑๗๐).

^{๕๒} อนุโลมปาปนา หมายถึงความว่า การชี้แนะให้ยอมรับคำตอบที่ ๑ โดยแก้ไขคำตอบที่ ๒ ให้คล้ายตามคำตอบที่ ๑ เพื่อมิให้ขัดแย้งกัน (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า [๕๙]).

^{๕๓} ปฏิโลมปาปนา หมายถึงความว่า การชี้แนะให้ยอมรับคำตอบที่ ๒ โดยแก้ไขคำตอบที่ ๑ มิให้ขัดแย้งกับคำตอบที่ ๒ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า [๕๙]).

^{๕๔} ปฏิโลมโรปนา หมายถึงความว่า การยกความผิดขึ้นแสดง หรือการชี้ผิดว่า คำตอบที่ ๑ ผิด (ขัดแย้งกับคำตอบที่ ๒) (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า [๖๐]).

^{๕๕} คำว่า ปฏิกรรม (ปฏิกรรม) แปลว่า การทำคืน, การทำตอบ, การแก้ไข ในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึงการโต้กลับของฝ่ายปรวาทีเพื่อแก้ตัว และเพื่อชี้ความผิดของฝ่ายสกวาทิบ้าง โดยใช้เหตุผลลง (ฉลวเสน), คำว่า ปฏิกรรมมจตุกกะ แปลว่า หลักการโต้กลับ ๔ ชั้น คือตัดขั้นรูปนาของอนุโลมปัญจะออกไป แต่นำข้อความที่เป็นรูปนาไปรวมไว้ในขั้นปาปนาด้วย นอกจากนั้นเหมือนกับของอนุโลมปัญจะ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า [๖๑-๖๒]).

^{๕๖} เพราะ (๑) อนุโลมรูปนา บังคับให้ตอบรับ (๒) สกวาทิมีความเห็นแตกต่างจากปรวาทีว่า สภาวธรรมทั้งปวง(ขันธ ๕) เช่น รูปที่เป็นอดีต ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว, รูปที่เป็นอนาคต ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น,

ปร. ปฏิโลมรูปนา สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวงใช่ไหม

สก. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น^{๕๓}

ปร. ท่านควรรับปฏิกรรม^{๕๔} ดังต่อไปนี้

๑) ชั้นอนุโลมปาปนา หากท่านกล่าวว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า "สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง"

๒) ชั้นอนุโลมโรปนา ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า "ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง" คำนั้นของท่านผิด

๓) ชั้นปฏิโลมปาปนา อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า "สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง" ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า "สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่"

๔) ชั้นปฏิโลมโรปนา ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า "ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง" คำนั้นของท่านผิด

องค์ที่ ๓ นิคคหตุกกะ^{๕๕}

ปร. อนึ่ง หากท่านระลึกได้ว่า "ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง" ดังนั้น เมื่อท่านยอมรับด้วยปัญญาในอนุโลมปัญจะนั้น ก็ควรถูกลงนิคคหะอย่างนี้ ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงลงนิคคหะท่าน ท่านจึงเป็นอันข้าพเจ้าลงนิคคหะชอบแล้ว ดังต่อไปนี้

รูปที่เป็นปัจจุบัน เกิดอยู่ เป็นอยู่ จึงตอบอย่างนั้น (อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒-๓/๑-๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒-๓/๑-๒), ชันธ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ใน ๓ กาล (ส.ข. (บาลี) ๑๗/๙-๑๑/๑๖-๑๗, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙-๑๑/๒๔-๒๖), ชันธ ๕ พร้อมทั้งเหตุปัจจัยไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๘-๒๐/๒๐, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๘-๒๐/๓๑-๓๒).

^{๕๓} เพราะ (๑) ปฏิโลมรูปนา บังคับให้ตอบปฏิเสธ (๒) สกวาที่มีความเห็นแตกต่างจากปรวาทที่ว่า สิ่งทั้งปวง(ชันธ ๕) เป็นอนัตตา, อตฺตาหรือชีวะไม่มีอยู่จริง เมื่อชีวะไม่มีอยู่จริง ชีวะจึงไม่จำเป็นต้องมีอยู่หรือไม่มีอยู่ในสรีระ สกวาที่จึงตอบอย่างนั้น (๓) ถ้าตอบว่า "ใช่" ก็เท่ากับยอมรับว่า ชีวะไม่มีอยู่ในสรีระ จัดเป็นอุจเฉททิฏฐิ ซึ่งสกวาที่ยอมรับไม่ได้.

^{๕๔} ปฏิกรรม หมายความว่า การทำคืน, การทำตอบ, การโต้กลับ, การแก้ไข ในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึงการโต้กลับเพื่อยกนิคคหะคืนไป (อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๒/๑๓๓).

^{๕๕} คำว่า นิคคหะ แปลว่า การข่ม, การจับผิด, การกล่าวโทษ, คำว่า นิคคหตุกกะ แปลว่าการข่ม ๔ ชั้น คือ ชั้นอนุโลมปาปนา ชั้นอนุโลมโรปนา ชั้นปฏิโลมปาปนา และชั้นปฏิโลมโรปนา เช่นเดียวกับปฏิกัมมตุกกะและเป็นของปรวาทที่เช่นกัน (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า [๖๓]).

๑) ชั้นอนุโลมปาปนา หากท่านกล่าวว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง”

๒) ชั้นอนุโลมโรปนา ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” คำนั้นของท่านผิด

๓) ชั้นปฏิโลมปาปนา อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่”

๔) ชั้นปฏิโลมโรปนา ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” คำนั้นของท่านผิด

องค์ที่ ๔ อุปนยจนตฤกะ^{๖๐}

ปร. หากนิคคหะนี้เป็นการนิคคหะโดยมิชอบ ในนิคคหะที่ท่านลงแก่ข้าพเจ้านั้น ท่านก็จึงเห็นว่าเป็นอย่างนั้นเหมือนกัน

ข้าพเจ้ายอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่” แต่ไม่ยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” และข้าพเจ้าเมื่อยอมรับด้วยปฏิญญานี้ในอนุโลมปัญจะนั้น ท่านไม่ควรลงนิคคหะอย่างนี้ แต่ท่านก็ยังลงนิคคหะข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงถูกท่านลงนิคคหะโดยมิชอบ ดังที่กล่าวมาว่า

๑) ชั้นอนุโลมปาปนา “หากท่านกล่าวว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า ‘สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’

๒) ชั้นอนุโลมโรปนา ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า ‘ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’ คำนั้นของท่านผิด

๓) ชั้นปฏิโลมปาปนา อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า ‘สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’ ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า ‘สิ่งทั้งปวงมีอยู่’

๔) ชั้นปฏิโลมโรปนา ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า ‘ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’ คำนั้นของท่านผิด

^{๖๐} คำว่า อุปนยนะ แปลว่า การน้อมเข้ามาใกล้, การนำไปเปรียบเทียบ, คำว่า อุปนยจนตฤกะ แปลว่า หลักการเปรียบเทียบ ๔ ชั้น คือ ชั้นอนุโลมปาปนา ชั้นอนุโลมโรปนา ชั้นปฏิโลมปาปนา และชั้นปฏิโลมโรปนาของปจวาทิ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า [๖๓].

องค์ที่ ๕ นิคมจตุกกะ^{๖๐}

ปร. ท่านไม่ควรลงนิคคะข้าพเจ้าอย่างนี้ แต่ท่านก็ยังลงนิคคะข้าพเจ้าด้วย
นิคคะว่า

๑) ชั้นอนุโลมปาปนา "หากท่านกล่าวว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับ
ว่า 'สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง'

๒) ชั้นอนุโลมโรปนา ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า 'ข้าพเจ้ายอมรับว่า
สิ่งทั้งปวงมีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง' คำนั้นของท่านผิด

๓) ชั้นปฏิโลมปาปนา อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า 'สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง'
ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า 'สิ่งทั้งปวงมีอยู่'

๔) ชั้นปฏิโลมโรปนา ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า 'ข้าพเจ้ายอมรับว่า
สิ่งทั้งปวงมีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง' คำนั้นของท่านผิด

ฉะนั้น นิคคะที่ท่านกระทำแล้ว เป็นการกระทำโดยมิชอบ ปฏิกรรมเป็นการกระทำ
โดยชอบแล้ว การดำเนินกระบวนความ^{๖๑} เป็นการกระทำโดยชอบแล้ว

๒. ฝ่ายปัจจนิกานุโลมะ

องค์ที่ ๑ ปัจจนิกปัญจกะ (ยกมาจากองค์ที่ ๒ ปฏิกัมมจตุกกะ ฝ่ายอนุโลมปัจจนิกะ)

ปร. สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ไซ้ไหม

สก. ใช่

ปร. สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวงไซ้ไหม

สก. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ปร. ท่านจงรับนิคคะ ดังต่อไปนี้

หากท่านกล่าวว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า "สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่
ในโอกาสทั้งปวง"

^{๖๐} คำว่า นิคมะ แปลว่า การสรุป, คำว่า นิคมจตุกกะ แปลว่า หลักการสรุป ๔ ชั้น คือ ชั้น
อนุโลมปาปนา ชั้นอนุโลมโรปนา ชั้นปฏิโลมปาปนา และชั้นปฏิโลมโรปนาของปรวาทิ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/หน้า
[๖๔].

^{๖๑} การดำเนินกระบวนความ มุ่งจะกล่าวถึง วิธีการโต้กลับตั้งแต่ปฏิกัมมจตุกกะ (องค์ที่ ๒)
จนถึงนิคคะจตุกกะ (องค์ที่ ๕) ของปรวาทิ.

ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” คำนั้นของท่านผิด

อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่”

ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” คำนั้นของท่านผิด

องค์ที่ ๒ ปฏิกรรมจตุกกะ (ยกมาจากองค์ที่ ๑ อนุโลมปัญจกะ ฝ่ายอนุโลมปัจฉิมกะ)

สก. สิ่งทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม

ปร. ใช่

สก. สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวงใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

สก. ท่านจงรับปฏิกรรม ดังต่อไปนี้

หากท่านกล่าวว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง”

ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” คำนั้นของท่านผิด

อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่”

ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” คำนั้นของท่านผิด

องค์ที่ ๓ นิคคหจตุกกะ

สก. อนึ่ง หากท่านระลึกได้ว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” ดังนั้น เมื่อท่านยอมรับด้วยปัญญาในปัจฉิมปัญจกะนั้น ก็ควรถูกลงนิคคหะอย่างนี้ ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงลงนิคคหะท่าน ท่านจึงเป็นอันข้าพเจ้าลงนิคคหะขอบแล้ว ดังต่อไปนี้

หากท่านกล่าวว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง”

ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” คำนั้นของท่านผิด

อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่”

ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” คำนั้นของท่านผิด

องค์ที่ ๔ อุปนยจนตฤกะ

สก. หากนิคคะหะนี้เป็นการนิคคะหะโดยมิชอบ ในนิคคะหะที่ท่านลงแก่ข้าพเจ้านั้น ท่านก็จงเห็นว่าเป็นอย่างนั้นเหมือนกัน

ข้าพเจ้ายอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่” แต่ไม่ยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง” และข้าพเจ้าเมื่อยอมรับด้วยปฏิญญานี้ในปัจจุบันก็ปฏิเสธจะนั้น ท่านไม่ควรลงนิคคะหะอย่างนี้ แต่ท่านก็ยังลงนิคคะหะข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงถูกท่านลงนิคคะหะโดยมิชอบ ดังที่กล่าวมาว่า

“หากท่านกล่าวว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’

ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า ข้าพเจ้ายอมรับว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่’ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’ คำนั้นของท่านผิด

อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’ ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่’

ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า ‘ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่’ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’ คำนั้นของท่านผิด

องค์ที่ ๕ นิคคมจตฤกะ

สก. ท่านไม่ควรลงนิคคะหะข้าพเจ้าอย่างนี้ แต่ท่านก็ยังลงนิคคะหะข้าพเจ้าด้วยนิคคะหะว่า

“หากท่านกล่าวว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’

ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า ‘ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่’ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’ คำนั้นของท่านผิด

อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’ ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่’

ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า ‘ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ แต่ไม่ยอมรับว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ในโอกาสทั้งปวง’ คำนั้นของท่านผิด

ฉะนั้น นิคคหะที่ท่านกระทำแล้วเป็นการกระทำโดยมิชอบ ปฏิกรรมเป็นการกระทำโดยชอบแล้ว การดำเนินกระบวนความ เป็นการกระทำโดยชอบแล้ว

เมื่อถามและตอบตามวิธีการของคัมภีร์กถาวัตถุแล้วพบว่า วาทะว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่” ของนิกายสัพพัตติกวาทน์เป็นมิจจาทิฏฐิ เป็นความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุผล ๓ ประการ ดังนี้

๑) ลัทธิที่ถือว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ เป็นสัสสตทิฏฐิ ถือว่าสิ่งทั้งปวง(พรหม อัตตา หรืออาตมัน) เทียงแท้ ยั่งยืน คงอยู่อย่างนั้นตลอดไป เรื่องนี้ไม่ใช่คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒) เมื่อนำวาทะของนิกายสัพพัตติกวาทมาถามและตอบตามวิธีการของคัมภีร์กถาวัตถุจนครบถ้วนตลอดสายแล้ว วาทะของนิกายนี้ก็ผิด เพราะไม่สามารถที่จะสลัดหรือแก้ไขตนเองให้พ้นไปจากความยึดถือที่ว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ซึ่งเป็นสัสสตทิฏฐิ ในฝ่ายอนุโลมปัจจุบันะภิกษุในนิกายเถรวาท (สกวาทิ) เปิดโอกาสให้ภิกษุในนิกายสัพพัตติกวาท (ปรวาทิ) แก้ไขและเปลี่ยนแปลงความเห็น แต่ภิกษุในนิกายสัพพัตติกวาทกลับยืนยันอยู่เช่นเดิม และใช้เหตุผลลงทำที่ประหนึ่งว่า ความเห็นของตนเองไม่ผิด เป็นเชิงตัดพ้อต่อว่าภิกษุในนิกายเถรวาทว่า ลงนิคคหะที่ไม่ชอบธรรม แต่ในฝ่ายปัจจุบันะภิกษุในนิกายสัพพัตติกวาทยังคงยืนยันเช่นนั้น ภิกษุในนิกายเถรวาทจึงต้องดำเนินการตามวิธีการของคัมภีร์กถาวัตถุอย่างถูกต้องและชอบธรรม จึงทำให้ภิกษุในนิกายสัพพัตติกวาทต้องยอมรับว่า “สิ่งทั้งปวง(พรหมเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลและสิ่งที่พรหมสร้าง)มีอยู่” และตกเป็นฝ่ายเพื่องพละและพ่ายแพ้ไปในที่สุด

๓) เหตุการณ์ก่อนหน้านี้ ในกัจจานโคตตสูตร คัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระตถาคตไม่ทรงเข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง คือ สิ่งทั้งปวงมี สิ่งทั้งปวงไม่มี ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เป็นต้น พุทธพจน์ก็ระบุชัดเจนแล้วว่า ไม่ทรงเข้าไปใกล้ลัทธินี้ จึงทำให้ลัทธินี้เข้ากันไม่ได้กับมัชฌิมนธรรมเทศนา ดังนั้น จึงสรุปว่า นิกายสัพพัตติกวาทที่มีความเห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ ความเห็นนี้ไม่ใช่คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นมิจจาทิฏฐิ ไม่พิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง เป็นความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพระพุทธศาสนา

ฐานะของมัสยิดธรรมเทศนายังคงปรากฏโดดเด่นอยู่เช่นเดิม เป็นที่น่าสังเกตว่าอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระไม่นำพุทธพจน์ในกัจจานโคตตสูตรมากรำบนิกายสัพพัตติกาท หรือว่าสมัยนั้นเป็นช่วงเวลาที่คนส่วนใหญ่นิยมวิธีการอย่างในคัมภีร์กถาวัตถุจนเป็นเหตุให้คนส่วนใหญ่เริ่มให้ความสนใจพุทธพจน์น้อยลง

เมื่อเสร็จสิ้นการสังคายนาครั้งที่ ๓ พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้ส่งคณะพระเถระออกไปประกาศศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ๙ สาย คือ (๑) พระมัทธินติกเถระ ไปแคว้นกัสมิระและแคว้นคันธาระ (๒) พระมหาเทวเถระ ไปมณฑลสมณทล (๓) พระรักขิตเถระ ไปวนวาสี (๔) พระโยนกธัมมรักขิตเถระ ไปแคว้นอปรันตกะ (๕) พระมหาธัมมรักขิตเถระ ไปแคว้นมหาราษฎร์ (๖) พระมหารักขิตเถระ ไปแคว้นโยนก (๗) พระมัทธิมเถระ ไปหิมวันตประเทศ (๘) พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ ไปสุวรรณภูมิ (๙) พระมหินทเถระและคณะ ไปเกาะดัมพปัณณิ^{๖๓} พระมหินทเถระและคณะเดินทางไปประดิษฐานศาสนาที่เกาะดัมพปัณณิ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานล่วงไปแล้ว ๒๓๖ ปี^{๖๔} ในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๔ ตั้งแต่นั้นมา พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงตั้งมั่น เป็นศาสนาของประชาชนที่อาศัยอยู่บนเกาะแห่งนี้ตราบเท่าทุกวันนี้ อนึ่ง ธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้ตั้งแต่เมื่อยังทรงพระชนม์อยู่ พระเถระทั้งหลายไม่ได้เปลี่ยนแปลง ยังคงอนุรักษ์ ศึกษปฏิบัติ และเผยแผ่สืบสานกันมาอย่างไม่ขาดสาย

พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในเกาะลังกามาตามลำดับ ครั้นเวลาล่วงไปอีก ๒๑๔ ปีในพุทธศักราช ๔๕๐ (บางแห่งระบุว่า ๔๓๓^{๖๕}) พระสงฆ์ชาวลังกาคำนิ้งว่า ในอนาคตกุลบุตรจะมีปัญญาเสื่อมถอย จึงได้ประชุมกันสังคายนาธรรมวินัยและจารึกลงในใบลานโดยมีพระเจ้าวิภูฏคามินิอภัย เป็นผู้อุปถัมภ์ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๕ อย่างไรก็ดี คำสอนของพระพุทธเจ้าในส่วนที่เรียกว่า “มัสยิดธรรมเทศนา” ยังคงได้รับเก็บรักษา เผยแผ่ กล่าวสอนถ่ายทอดกันเรื่อยมาโดยไม่ขาดตอน

อีก ๕๐๖ ปีต่อมา ในพุทธศักราช ๙๕๖ พระพุทธโฆสจารย์ เดินทางจากชมพูทวีปสู่เกาะสีหะ ในรัชสมัยของพระเจ้ามหายานามะ ครั้นเดินทางมาถึงแล้วได้พักอยู่ที่มหาวิหาร

^{๖๓} มหาวัง. (บาลี) ๑/๓-๘/๘๒, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๕๘.

^{๖๔} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๖๕.

^{๖๕} สมเด็จพระวันรัตน์, สังคิตยวงศ์, แปลโดย พระปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักขมณ), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑), หน้า ๙๑-๙๗, สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑-๓๒.

ศึกษาอรรถกถาภาษาสันสกฤตและเถรวาทจากสำนักของพระธรรมปาละ จึงแน่ใจว่า ธรรมวินัยที่ได้ศึกษานั้นเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแน่นอน จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสันสกฤตทั้งหมดจากภาษาสันสกฤตสู่ภาษาของชาวมคธอันเป็นภาษาดั้งเดิม นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๖ อย่างไรก็ดี อรรถกถาดังกล่าวมีประโยชน์มากมายต่อวงการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทตราบเท่าทุกวันนี้ นอกเหนือจากการแปลอรรถกถานั้น ธรรมวินัยซึ่งเป็นพุทธพจน์ยังได้รับการสืบสาน บอกกล่าวเล่าเรียนอยู่เรื่อยมาขาดสาย ธรรมที่ชื่อ “มัชฌิมนิกาย” ก็เช่นกัน แม้จะไม่มีกรกล่าวถึงแต่ก็มีหลักฐานปรากฏว่ามีการอธิบาย ศึกษาเรื่องนี้อยู่เสมอมา

ครั้นเวลาล่วงเลยไปอีก ๖๓๑ ปี ในพุทธศักราช ๑๕๘๗ ในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุ พระเถระทั้งหลายมีพระกัสสปเถระเป็นต้นได้ประชุมกันแต่งฎีกาอันเป็นคัมภีร์อธิบายอรรถกถาที่พระพุทธโฆสจารย์และพระเถระทั้งหลายได้ปริวรรตไว้ตั้งแต่พุทธศักราช ๙๕๖ ฎีกาที่แต่งขึ้นมีหลายคัมภีร์ เช่น สารัตถทีปนีซึ่งแต่งโดยพระสารีบุตร ชาวลังกาทวีป^{๖๖} เป็นคัมภีร์ที่อธิบายข้อความในสมันตปาสาทิกาซึ่งเป็นอรรถกถาวิญญูฎีกา และธัมมสังคณีมูลฎีกา วิภังคมูลฎีกา ปัญจกัณณมูลฎีกาซึ่งแต่งโดยพระอนันทะ ชาวชมพูทวีป เป็นคัมภีร์อธิบายข้อความในอภิสรรสาณิ สัมโมหวิโนทนีและปัญจกัณณซึ่งเป็นอรรถกถาอภิธรรมปิฎก^{๖๗} เป็นต้น นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๗ อย่างไรก็ดีตาม พระไตรปิฎกที่บรรจุพุทธพจน์รวมทั้งมัชฌิมนิกายเถรวาท ฎีกาจารย์ก็ได้อธิบาย ดีความ ทรงจำไว้ ศึกษาเล่าเรียนสืบต่อกันมา

เมื่อเวลาล่วงเลยไปอีก ๔๓๓ ปี ในพุทธศักราช ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราชทรงอาราธนาพระเถระหลายร้อยรูปผู้ทรงพระไตรปิฎก มีพระเถระชื่อธรรมทินเป็นประธาน ทรงให้ชำระอักษรในพระไตรปิฎก ที่วัดโพธาราม ทำอยู่ ๑ ปีจึงสำเร็จ^{๖๘} นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๘ เป็นที่น่าสังเกตว่า หลังการสังคายนาครั้งนี้ พระเถระทั้งหลายนิยมแต่งคัมภีร์อธิบายพุทธพจน์เป็นภาษามคธเพื่อรักษาพุทธพจน์ให้อยู่เช่นเดิมมิให้คลาดเคลื่อนดังที่พระสิริมังคลาจารย์แต่งหนังสือมัจฉลัตถทีปนี ขยายความในมัจฉลสูตรให้พิสดารออกไปเมื่อพุทธศักราช ๒๐๖๗^{๖๙} เป็นต้น

^{๖๖} จุฬินทรวัด. (บาลี) ๔๘/๗๓, จุฬินทรวัด. (ไทย) ๔๘/๑๑.

^{๖๗} จุฬินทรวัด. (บาลี) ๒๘/๗๒, จุฬินทรวัด. (ไทย) ๒๘/๙.

^{๖๘} สมเด็จพระวันรัต, สังคีตยวงศ์, หน้า ๓๔๐-๓๔๒.

^{๖๙} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, อธิบายหนังสือสังคีตยวงศ์, ใน สมเด็จพระวันรัต, สังคีตยวงศ์, หน้า ๒-๕.

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงโปรดให้พระสงฆ์ ๒๑๘ รูป ราชบัณฑิตอุปาสกอีก ๓๒ คน ให้ชำระพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์สหทวิเสส ที่วัดพระศรีสรรเพชญดาราม ทำอยู่ ๕ เดือนจึงสำเร็จ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๙^{๙๐} ผลจากสังคายนาจึงทำให้ธรรมวินัยตั้งมั่นเจริญรุ่งเรืองมาตราบเท่าทุกวันนี้

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๑๔ พระศรีวิสุทธิโมลี (ประยุทธ์ ปยุตโต) นิพนธ์หนังสือ "พุทธธรรม ฉบับเติม" โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๔ ภาค คือ ภาค ๑ มัชฌิมนิเทศนา หลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลาง ภาค ๒ มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติหรือทางสายกลาง ภาค ๓ ว่าด้วยวิมุตติหรือชีวิตที่ถึงจุดหมายแล้ว แสดงถึงความหมายและภาวะของจุดหมายเองส่วนหนึ่ง กับคุณค่าต่าง ๆ ที่พิจารณาจากตัวบุคคลผู้เข้าถึงจุดหมายนั้นแล้วส่วนหนึ่ง ภาค ๔ ว่าด้วยมัชฌิมาปฏิปทาภาคประยุกต์หรือบุคคลและสังคมควรดำรงอยู่อย่างไร แสดงวิธีที่จะนำหลักการที่กล่าวแล้วในภาคที่ ๒ มาใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ในการครองชีวิตของบุคคล ในการฝึกอบรมบุคคลและในการอยู่ร่วมกันของหมู่ชน เพื่อประโยชน์สุขอันร่วมกัน สอดคล้องกับแนวทางแห่งชีวิตที่ถึงจุดหมายนั้นแล้ว^{๙๑}

ต่อจากนั้น ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ อันเป็นปีฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ปรับปรุงและขยายความหนังสือพุทธธรรม ฉบับเติมซึ่งเดิมมีความยาว ๒๐๖ หน้า จนมีความยาว ๑,๑๔๕ หน้า และใช้ชื่อว่า "พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ" โดยยังคงโครงสร้างและเนื้อหาเดิมไว้ส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งได้ปรับโครงสร้างและขยายเนื้อหาเพิ่มขึ้นกว่าเดิม โดยปรับโครงสร้างให้เหลือเพียง ๒ ภาค คือ ภาค ๑ มัชฌิมนิเทศนา หลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลาง ภาค ๒ มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติหรือทางสายกลาง และสรุปลงในอริยสัจ ๔ เป็นการนำเสนอพุทธธรรมที่ครอบคลุมและถ้วนมากที่สุด

จากการศึกษา พบว่า นับตั้งแต่พุทธกาลเป็นต้นมาจนถึงขณะนี้ มัชฌิมนิเทศนา ที่แสดงหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลางนั้น ยังคงโดดเด่นเช่นเดียวกันกับหลักธรรมที่สำคัญอื่น ๆ เช่น พุทธโฆวาท ไตรสิกขา ลักษณะดัดสันธรรมวินัย มัชฌิมาปฏิปทา หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ อริยสัจ ๔ และหลักธรรมอื่น ๆ

^{๙๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๓๑-๓๒.

^{๙๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับเติม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพฯ : กองทุน-อริยมรรค, ๒๕๔๕), หน้า ๓๗๕.

สรุปว่า มัชฌิมนิเทศนาปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๖ มัชฌิมนิเทศนามาจากศัพท์บาลีว่า “มชฺฌิมน ธมฺมํ เทเสติ” แปลว่า (ตถาคต) ทรงแสดงธรรมโดยท่ามกลาง หมายความว่า หลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลาง กล่าวคือ หลักแสดงกระบวนการเกิดแห่งทุกข์และกระบวนการดับแห่งทุกข์ ความสำคัญของมัชฌิมนิเทศนา คือ การแสดงความจริงตามธรรมชาติ เป็นกระบวนการเกิดแห่งทุกข์และกระบวนการดับแห่งทุกข์ ขอบเขตของมัชฌิมนิเทศนา คือ การไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่าง คือ ผู้นั้นทำเหตุ ผู้นั้นเสวยผล ผู้นั้นทำเหตุ ผู้นั้นเสวยผล แต่แสดงเพียงกระบวนการเกิดแห่งทุกข์และกระบวนการดับแห่งทุกข์ อนึ่ง กระบวนการของปัจจุสมุปบาทเป็นส่วนที่ต่อจากมัชฌิมนิเทศนา เป็นส่วนหนึ่งแห่งมัชฌิมนิเทศนา นับตั้งแต่ในพุทธกาลจนถึงปัจจุบันนี้ มัชฌิมนิเทศนายังคงปรากฏโดดเด่นเหมือนหลักธรรมอื่น ๆ เช่น พุทธโอวาท อริยสัจ ๔ ธรรมนิยาม และมัชฌิมาปฏิปทา เป็นต้น ส่วนสาระสำคัญของมัชฌิมนิเทศนา และทฤษฎี ๔ คู่ ผู้วิจัยจะอธิบายในบทต่อไป.

บทที่ ๓

การวิเคราะห์สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้จะวิเคราะห์สารัตถะหรือใจความสำคัญของมัชฌิมนธรรมเทศนาและทฎฐิ ๔ คู่ตามลำดับดังนี้

๓.๑ สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

มีคำถามว่า สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนาคืออะไร ตอบว่า สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนา คือ หลักแสดงความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ มีกระบวนการเกิดแห่งทุกข์และกระบวนการดับแห่งทุกข์ ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้แล้วในอัญญตรพราหมณสูตร^๑ อันเป็นที่มาแห่งมัชฌิมนธรรมเทศนา ก่อนสูตรนี้ ในวิภังคสูตร^๒ พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกองค์ธรรมแต่ละอย่างในปฏิจจสมุปบาทอย่างละเอียด ซึ่งผู้วิจัยจะไม่อธิบายซ้ำอีก แต่มีข้อควรย้าว่า สัมมาทฎฐิต้องนำหน้ามัชฌิมนธรรมเทศนาหรือมัชฌิมนธรรมเทศนาต้องมีสัมมาทฎฐิกำกับเสมอ

สรุปว่า สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นการแสดงความจริงที่เป็นกลางหรือธรรมที่เป็นกลางตามธรรมชาติ มีกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์

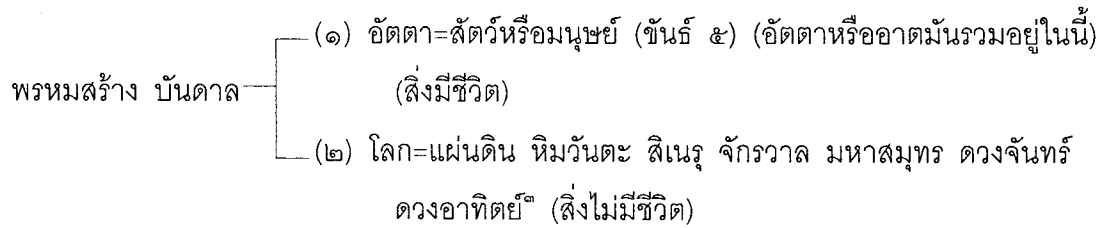
อนึ่ง มัชฌิมนธรรมเทศนาไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ คือ ผู้้นทำเหตุ ผู้้นเสวยผล ผู้อื่นทำเหตุ ผู้อื่นเสวยผล เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยจะอธิบายในหัวข้อถัดไป

๓.๒ มัชฌิมนธรรมเทศนาไม่เอียงเข้าหาทฎฐิ ๔ คู่

เมื่อทราบที่มา ความหมาย ความสำคัญและขอบเขตของมัชฌิมนธรรมเทศนาแล้ว ในหัวข้อนี้จะอธิบายว่ามัชฌิมนธรรมเทศนาไม่เอียงเข้าหาทฎฐิ ๔ คู่อย่างไร ซึ่งจะต้องใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการเพื่อสืบสาวเหตุปัจจัยและแยกแยะส่วนประกอบต่าง ๆ ให้เห็นตามความเป็นจริง ก่อนที่จะอธิบาย ผู้วิจัยจะแสดงการสร้าง การบันดาลโลกและมนุษย์ของพรหมในสมัยพราหมณะเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาทฎฐิ ๔ คู่ โดยเขียนแผนภูมิให้ดูง่ายดังนี้

^๑ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๖/๗๒-๗๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๖/๙๓.

^๒ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒/๒-๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๓-๘.

๓.๒.๑ อตติกาทะและนตติกาทะ

ที่มาของศัพท์นี้ปรากฏในกัจจानโคตตสูตร ชาณุสโสณสูตร โลกายติกสูตร จันนสูตรและสัพพมัตติกเถา คำว่า อตติกาทะ แปลว่า ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ นตติกาทะ แปลว่า ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ อนึ่ง ศัพท์ทั้งสองนี้เป็นศัพท์บัญญัติใช้แทนคำว่า “อตติตา=สัพพมัตติ” และ “นตติตา=สัพพ นตติ” ตามลำดับ ดังพุทธพจน์ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า ‘สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ’ นี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอจึงเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ

กัจจานะ โดยมาก โลกนี้อาศัยที่สุด ๒ อย่าง คือ (๑) ความมี (๒) ความไม่มี

ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง (สัมมาปัญญา) ความไม่มีในโลก ก็ไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความมีในโลก ก็ไม่มี

กัจจานะ โดยมาก โลกนี้ยังพัวพันอยู่ด้วยอุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่อง แต่อริยสาวกไม่เข้าไปถือมั่นด้วยอุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องว่า ‘อัตตาของเรา’ ไม่เคลือบแคลงสงสัยว่า ‘ทุกข์นั้นแล เมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับ ย่อมดับไป’ อริยสาวกนั้น มีญาณหยั่งรู้เรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย

กัจจานะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ก็จัดว่าเป็น สัมมาทิฏฐิ

ที่สุดอย่าง ๑ นี้ คือ สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ที่สุดอย่าง ๒ นี้ คือ สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็น

* ที.สี. (บาลี) ๙/๔๒/๑๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒/๑๗, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๒/๑๐๓.

ปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้...
. ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้^๔

๓.๒.๒ การวิเคราะห์อัตถิภาวะและนัตถิภาวะ

ก่อนที่จะวิเคราะห์ศัพท์ว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่และสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่” จะต้องแยกแยะ “สิ่งทั้งปวง” ของลัทธิอื่นออกจาก “สิ่งทั้งปวง” ของพระพุทธเจ้า เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องดังนี้

ความหมายของสิ่งทั้งปวงมีอยู่ สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ในกัจจานโคตตสูตรนี้ พระไตรปิฎกไม่ได้อธิบายไว้ว่ามุ่งจะกล่าวถึงอะไร จึงต้องพิจารณาจากหลักฐานในอรรถกถาและฎีกาต่อไป ในกัจจานโคตตสูตร คำว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่” ตรงกับคำว่า “สพฺพมตฺติ” และคำว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่” ตรงกับคำว่า “สพฺพ นตฺติ” สองศัพท์นี้ อรรถกถาจารย์หมายถึง สัสสตทิวฐิ และอุจเฉททิวฐิ^๕ นอกเหนือจากนั้น ฎีกาจารย์ยังอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า บุคคลผู้มีทิวฐิที่ยึดถือว่า “โลกนี้ทั้งหมด เป็นอยู่ มีอยู่ ปรากฏอยู่ ตลอดไป” ทิวฐินั้นเป็นอัตถิตา ความเห็นนั้นนั่นแหละเป็นสัสสตะ เพราะมีความยึดถือว่า “โลกมีอยู่ตลอดกาลทั้งปวง”, บุคคลผู้มีทิวฐิที่ยึดถือว่า “โลกทั้งหมด ไม่มี ไม่เป็น ย่อมขาดสูญ” ทิวฐินั้นเป็นนัตถิตา นัตถิตานั้นนั่นแหละเป็นอุจเฉทะ เพราะมีความยึดถือว่า “ย่อมขาดสูญ” ทิวฐินั้นเป็นอุจเฉทะ^๖ ยิ่งกว่านั้น ยังพบหลักฐานที่ทำให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นอีกว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี อธิบายว่า สิ่งทั้งปวงที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีการเกิดหรือแตกสลาย สิ่งทั้งปวงไม่มี พินาศ ขาดสูญหมด, สิ่งทั้งปวงมี อธิบายว่า สิ่งทั้งปวงที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นอยู่ มีอยู่ ปรากฏอยู่ตลอดไป ในคำว่า “สิ่งทั้งปวง” นี้ พึงทราบว่า สิ่งทั้งปวง คือ สักกายะ [ความเห็นว่ามีอัตตา(ตัวตน)หรือความยึดมั่นในอัตตา(ตัวตน)] ดุจในประโยคที่ว่า “มูลเหตุแห่งธรรมทั้งปวง”^๗

^๔ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕/๑๗-๑๘, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔-๒๕, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

^๕ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕/๓๘.

^๖ ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๕/๔๔.

^๗ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑/๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑/๑.

สรุปสั้น ๆ ว่า สิ่งทั้งปวงในกัจจानโคตตสูตรนี้ มุ่งจะกล่าวถึง พรหมผู้สร้างและสิ่งที่พรหมสร้าง (อัตตาและโลก) ตลอดถึงความยึดมั่นในอัตตาซึ่งเป็นส่วนที่แบ่งภาคจากพรหมมาปรากฏในร่างกายของมนุษย์ ความเห็นนี้จึงเป็นมิจฉาทิฎฐิ เห็นไม่ตรงตามความเป็นจริง

ส่วนสิ่งทั้งปวงตามความหมายของพระพุทธเจ้าท่านมีพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสิ่งทั้งปวงแก่เธอทั้งหลาย ... คือ (๑) ตากับรูป (๒) หูกับเสียง (๓) จมูกกับกลิ่น (๔) ลิ้นกับรส (๕) กายกับสิ่งที่ถูกต้องกาย (๖) ใจกับสิ่งที่ใจนึกคิด”^๙ จากพุทธพจน์นี้สรุปให้เข้าใจง่ายว่า สิ่งทั้งปวงก็คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอกนั่นเอง และทั้งสองอย่างนี้ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๑๐} อายตนะภายในและอายตนะภายนอกไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาใน ๓ กาล^{๑๑} นอกเหนือจากนั้น สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งที่ควรละ^{๑๒} สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง เมื่อกำหนดรู้แล้วจึงจะละสิ่งทั้งปวงได้^{๑๓} บุคคลเมื่อยังไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละสิ่งทั้งปวงเป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์^{๑๔} ยิ่งกว่านั้น สิ่งทั้งปวงคือ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ (โสตะ ชานะ ชิวหา กาย มโนก็มีนัยเหมือนกัน) เป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟคือราคะ เป็นต้น อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในจักขุ รูป จักขุวิญญาณ เป็นต้น เมื่อเบื่อหน่ายก็คายกำหนด เพราะคายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๕} แท้ที่จริง สิ่งทั้งปวงนั้นเป็นปัจจัยแก่ญาณคือการกำหนดรู้(เท่านั้น)^{๑๖}

สรุปให้เข้าใจง่ายว่า สิ่งทั้งปวงในความหมายของพระพุทธเจ้าทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีพรหมเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลใด ๆ ทั้งสิ้น สิ่งทั้งปวงทั้งรูปธรรมและนามธรรมเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยโดยไม่จำเป็นต้องมีผู้สร้าง ผู้บันดาลแต่อย่างใดเลย

^๙ ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๓/๑๔, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓/๒๒.

^{๑๐} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑-๖/๑-๓, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑-๖/๑-๖.

^{๑๑} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๙-๑๒/๑๖-๑๗, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙-๑๒/๒๔-๒๗.

^{๑๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔/๑๔, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔/๒๒-๒๓.

^{๑๓} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๕/๑๔-๑๕, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕/๒๓-๒๔.

^{๑๔} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๖/๑๕-๑๖, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๖/๒๔-๒๖.

^{๑๕} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๘/๑๗-๑๘, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘/๒๗-๒๘, วิ.ม. (บาลี) ๔/๕๔/๔๔-๔๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓-๖๕.

^{๑๖} ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๕/๔๙.

อนึ่ง ในกัจจานโคตตสูตร คำว่า “โลก” ปรากฏ ๖ ครั้ง กล่าวคือ ปรากฏในรูปปฐมาวิภัตติ (โลโก) ๒ ครั้ง ปรากฏในรูปทุติยาวิภัตติซึ่งเป็นศัพท์สมาส (โลกสมุทฺย, โลก-นิโรธ) ๒ ครั้ง และปรากฏในรูปสัตตมวิภัตติ (โลเก) ๒ ครั้ง รวมเป็น ๖ ครั้ง ดังนั้น ก่อนที่จะวิเคราะห์ศัพท์นี้จะต้องแยกแยะที่มาและความหมายของโลกในลัทธิของสมณพราหมณ์ออกไปจากความหมายของโลกในคำสอนของพระพุทธเจ้าก่อนเพื่อความเข้าใจความหมายของศัพท์นี้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง

ที่มาและความหมายของโลกในลัทธิของสมณพราหมณ์มีรายละเอียดว่า ลัทธิที่ ๕ ในทิวฐิ ๖๒ มีความเห็นว่าพรหมสร้าง บันดาลสิ่ง ๒ อย่างขึ้นมาคือ (๑) แผ่นดิน หิมวันตะสินธุ จักรวาล มหาสมุทร ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ (๒) โลกซึ่งมุ่งจะกล่าวถึงมนุษย์คือชนธ^{๕๖} พูดสั้น ๆ ให้เข้าใจง่ายว่า พรหมสร้าง (๑) สิ่งที่ไม่มีชีวิต (๒) สิ่งที่มีชีวิต ดังนั้น ในลัทธิที่ ๕ โลกจึงมีความหมาย ๒ นัย คือ (๑) แผ่นดิน เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต (๒) มนุษย์และสัตว์ เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่มีชีวิต

ต่อมา ลัทธิที่ ๘ ในทิวฐิ ๖๒ มีความคิดซับซ้อนขึ้นมาอีกโดยนำโลกในความหมายที่ ๒ มาแยกออกเป็นส่วน ๆ แบ่งเป็น ๒ หมวดคือ (๑) ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้แหละเรียกว่าอัตตา เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน ต้องผันแปร (๒) แต่ส่วนที่เรียกว่า จิต ใจ วิญญาณ นี้แหละเรียกว่าอัตตา เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จะดำรงเที่ยงแท้เป็นเช่นนั้นตลอดไป^{๕๗}

สรุปว่า “โลก” ในลัทธิอื่นมุ่งจะกล่าวถึงโลกคือแผ่นดินหรือจักรวาลอันเป็นผลจากการสร้าง บันดาลของพรหม และโลกคือชนธ^๕ หรือมนุษย์ซึ่งจะต้องเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงอยู่อย่างนั้นตลอดไป

ส่วนความหมายของ “โลก” ในคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่ไม่มีผู้สร้าง ผู้บันดาลใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย เป็นความจริงล้วน ๆ ตามธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดับไปตามกระแสแห่งเหตุปัจจัย แม้หลักฐานในคัมภีร์ก็ได้อธิบายตามแนวพุทธพจน์ดังจะเห็นได้จากข้อความในคัมภีร์ต่าง ๆ ตามลำดับ เช่น คำว่า “โลก” ในประโยคว่า “ผู้ใดละกามได้ เหมือนคนเดินเลียงหวู ผู้นั้นมีสติ ล่วงพ้นต้นหาที่ชื่อว่าวิสัฏฐิกานี้ในโลก” มุ่งจะกล่าวถึง อบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชนธโลก (โลกคือชนธ^๕) ธาตุโลก (โลกคือธาตุ

^{๕๖} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๔/๑๙, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๔/๑๘.

^{๕๗} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๙/๒๑-๒๒, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙/๒๐.

๑๘) อายตนโลก (โลกคืออายตนะ ๑๒)^{๑๘} คำว่า “โลก” ในคำว่า “โลกถูกอะไรหุ้มห่อไว้” ได้แก่ โลกนรก โลกกำเนิดเดรัจฉาน โลกในเปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก ชั้นธโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก เทวโลก นี้ตรัสเรียกว่าโลก^{๑๙} คำว่า “โลก” ในประโยคที่ว่า “บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย” มุ่งจะกล่าวถึง ชั้นธโลก ธาตุโลก อายตนโลก วิบัติติภวโลก วิบัติติสัมภวโลก สัมบัติติภวโลก สัมบัติติสัมภวโลก^{๒๐} คำว่า “โลก” ในคำว่า “ผู้รู้แจ้งโลก” อรรถกถาจารย์อธิบายตามแนวพุทธพจน์ซึ่งมุ่งจะกล่าวถึงโลกโดยสภาวะ โดยเหตุเกิด โดยความดับและโดยอุบายแห่งความดับ อีกนัยหนึ่งมุ่งจะกล่าวถึง สังขารโลก สัตตโลก โอภาสโลก^{๒๑}

สรุปความว่า พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนความหมายของโลกใหม่เพื่อสื่อธรรม โลกจึงเป็นสิ่งที่กันไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ไม่ทรงเอียงเข้าหาเรื่องที่ว่า มีหรือไม่มีพรหมผู้สร้าง ผู้บันดาลใด ๆ ทั้งสิ้น

เมื่อทราบที่มาและความหมายของโลกอย่างนี้แล้ว ต่อไปจะวิเคราะห์ความหมายของโลกในกัจจานโคตตสูตรตามลำดับ คำว่า “โลก” มุ่งจะกล่าวถึง มนุสสโลก โลกคือหมู่มนุษย์ คำว่า “ความเกิดของโลก ความดับของโลก” มุ่งจะกล่าวถึง สังขารโลก โลกคือสังขาร ได้แก่ สภาวธรรมทั้งปวงที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัยตามแนวพุทธพจน์ คำว่า “ในโลก” ก็มี ความหมายเหมือนกันกับนัยที่ ๒ นั้นเอง ดังนั้น โลกในความหมายที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้ในสูตรนี้ มุ่งจะกล่าวถึงสังขารที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย เกิดขึ้นดับไปตามกระแสแห่งเหตุปัจจัย ไม่เอียงเข้าหาเรื่องมีหรือไม่มีผู้สร้าง ผู้บันดาลซึ่งเป็นเรื่องของลัทธิอื่น

จากการศึกษา พบว่า (๑) คำว่า “สิ่งทั้งปวงนั้น” มุ่งจะกล่าวถึงลัทธิที่ถือว่ามี “อัตตา” ดังนั้น คำว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่” จึงหมายความว่า ลัทธิที่ถือว่ามีพรหมเป็นผู้สร้าง เป็นผู้บันดาลสิ่งทั้งปวง คือ โลก(ชั้นธ & มนุษย์)และแผ่นดิน มหาสมุทร ภูเขา เป็นต้น เมื่อพรหมสร้าง บันดาลมนุษย์ขึ้นมา ต่อมา มีความคิดว่า อัตตาหรือวิญญาณในตัวมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของพรหม เมื่อมีความคิดว่าพรหมเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงอยู่อย่างนั้นตลอดไป สิ่งที่พรหมสร้าง

^{๑๘} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๓/๗, ๗/๒๓, ๗.๗, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓/๑๒, ๗/๓๖, ๗.๗.

^{๑๙} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑/๒๖, ๗.๗, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑/๔๓, ๗.๗.

^{๒๐} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๑๒/๑๒๖, ๑๖๒/๑๘๖, ๒๐๘/๒๔๙, ๗.๗, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๒/๑๗๓-๑๗๔, ๑๖๒/๒๕๓, ๒๐๘/๓๔๕, ๗.๗.

^{๒๑} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๓๕-๑๓๖/๒๒๒-๒๒๓, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๓๕-๑๓๖/๓๕๕-๓๕๖, วิ. มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๐๙-๑๑๐, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๙๐/๑๕๖, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๑/๑๐๘.

บันดาลคือมนุษย์ซึ่งเรียกให้ละเอียดยกลงไปว่าวิญญาณหรืออัตตาก็ต้องเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงอยู่อย่างนั้น ตามผู้สร้างผู้บันดาลตามไปด้วย (๒) คำว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่” นั้น มุ่งจะกล่าวถึงลัทธิที่ถือว่า “ไม่มีอัตตา” ไม่มีพรหมผู้สร้าง ผู้บันดาล

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ และลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ เป็นความเห็นผิด เป็นความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพระพุทธศาสนา ไม่นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ ส่วนความเห็นชอบตามมัชฌิมนิเทศนาหรือปัจจุสมุปบาท เป็นความเห็นที่พิจารณาตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย มีความเกิดความดับตามกระแสเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ไม่เอียงเข้าหา เรื่องที่มีผู้สร้างหรือไม่มีผู้สร้าง ผู้บันดาล เป็นความเห็นที่สอดคล้องกับมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งเป็นทางนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์

นอกเหนือจากนั้น ในโลกายติกสูตร พรหมณ์คนหนึ่งมีความรอบรู้ในคัมภีร์โลกายัต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามปัญหา ดังบทสนทนาดังต่อไปนี้

“ท่านพระโคตม สิ่งทั้งปวงมีหรือ”

“พรหมณ์ ข้อที่ว่า ‘สิ่งทั้งปวงมี’ นี้ เป็นโลกายตะข้อที่ ๑”

“ท่านพระโคตม สิ่งทั้งปวงไม่มีหรือ”

“พรหมณ์ ข้อที่ว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่มี’ นี้ เป็นโลกายตะข้อที่ ๒”

“ท่านพระโคตม สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน (เอกัตตะ-unity) หรือ”

“พรหมณ์ ข้อที่ว่า ‘สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน’ นี้ เป็นโลกายตะข้อที่ ๓”

“ท่านพระโคตม สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกัน (พหุตตะ-plurality) หรือ”

“พรหมณ์ ข้อที่ว่า ‘สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกัน’ นี้ เป็นโลกายตะข้อที่ ๔”

ตถาคตไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี . . . ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยอาการอย่างนี้ อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ . . . ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยอาการอย่างนี้”^{๒๒}

คำว่า “สิ่งทั้งปวงมี” “สิ่งทั้งปวงไม่มี” ผู้วิจัยได้วิเคราะห์แล้ว ส่วนสิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกันและสิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกัน หลักฐานในอรรถกถาระบุว่า คำว่า “สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน” หมายความว่า มีสภาวะเป็นอันเดียวกัน มีสภาวะเที่ยงอยู่อย่างนั้น คำ

^{๒๒} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๘/๗๔-๗๕, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๘/๗๕.

ว่า สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกัน หมายความว่า ผู้ถามมุ่งจะกล่าวถึงอุจเฉททิจญฺญิว่า (สิ่งทั้งปวง) มีสภาพต่างกันด้วยสภาวะอันก่อน กล่าวคือ ที่แรกมีภาวะเป็นเทวดาและมนุษย์ ต่อมาภายหลังกลับไม่มี ในประเด็นนี้ ทิจญฺญิ ๒ ทิจญฺญิคือ (๑) สิ่งทั้งปวงมีอยู่ (๒) สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน เป็นสัสสตทิจญฺญิ, แม้ทิจญฺญิอีก ๒ ทิจญฺญิคือ (๑) สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ (๒) สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกัน เป็นอุจเฉททิจญฺญิ^{๒๓} ยิ่งกว่านั้น หลักฐานในปฏิการะบุเพิ่มเติมอีกว่า ลัทธิทั้งสองคือ [(๑) สิ่งทั้งปวงมีอยู่ (๒) สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน] เป็นสัสสตทิจญฺญิ เพราะความยึดถือ(ด้วยอำนาจแห่งกิเลส)อยู่อย่างนั้นนั่นเอง อนึ่ง ลัทธิอีก ๒ ลัทธิคือ [(๑) สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ (๒) สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกัน] เป็นอุจเฉททิจญฺญิ เพราะความยึดถือ(ด้วยอำนาจแห่งกิเลส)ว่า สิ่งทั้งปวงมีสภาวะต่างกัน ไม่มีลักษณะเพียงอย่างเดียว^{๒๔}

ดังนั้น ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ ถือว่ามีพรหมเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล อัดดาและโลกคือขันธ ๕ เทียงแท้ ยั่งยืน คงอยู่ตลอดไป ส่วนลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ถือว่าไม่มีพรหมเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล อัดดาและโลกคือขันธ ๕ จะพินาศ ขาดสูญหมด ลัทธิทั้งสองนี้เป็นสัสสตทิจญฺญิและอุจเฉททิจญฺญิ ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกัน ก็คือ สัสสตทิจญฺญิและอุจเฉททิจญฺญินั่นเอง พระผู้มีพระภาคไม่ทรงเอียงเข้าหาเรื่องที่ว่ามีหรือไม่มีผู้สร้าง ผู้บันดาล ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางซึ่งชี้ให้เห็นกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์เท่านั้น ลัทธิทั้งสองอย่างนี้ เป็นมิจฉาทิจญฺญิ ไม่พิจารณาตามความเป็นจริง ขาดโยนิโสมนสิการ เป็นความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพระพุทธศาสนา

๓.๒.๓ สัสสวาทะและอุจเฉทวาทะ

เมื่อศึกษาสัสสตทิจญฺญิและอุจเฉททิจญฺญิที่ปรากฏในปาติลยยกสูตรแห่งคัมภีร์สังยุตตนิกาย ขันธวรรคซึ่งสรุปได้ว่า สัสสตทิจญฺญิและอุจเฉททิจญฺญิ เป็นมิจฉาทิจญฺญิ ไม่พิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง ขาดโยนิโสมนสิการ ไม่สามารถนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพระพุทธศาสนา แต่ในที่นี้ (อเจลกัสสปสูตร) สัสสตทิจญฺญิและอุจเฉททิจญฺญิยังคงมีสาระตตะเหมือนเดิม แตกต่างกันเพียงความสั้นและความยาวของเนื้อหาเท่านั้น ดังที่นักบวชซีเปลือยชื่อกัสสปะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า

“ท่านพระโคดม ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือ”

“อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ”

^{๒๓} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๔๘/๘๖.

^{๒๔} ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๘/๑๐๙.

“ท่านพระโคตม ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้หรือ”

“อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ”

“ท่านพระโคตม ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนเองกระทำด้วย และคนอื่นกระทำให้ด้วยหรือ”

“อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ”

“ท่านพระโคตม ทุกข์ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง และไม่ใช่คนอื่นกระทำให้(แต่)เกิดขึ้นมาลอย ๆ หรือ”

“อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ” . . .

กัสสปะ เมื่อเบื่องตันมี(วาทะ)ว่า ‘ผู้ นั้นทำ ผู้ นั้นเสวย(ทุกข์)’ ต่อมา มีวาทะว่า ‘ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง’ อันนั้นเป็นสัสสตทิวฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน)

เมื่อมีผู้ถูกเสียดแทง เบื่องตันว่า ‘คนอื่นกระทำ คนอื่นเป็นผู้เสวย(ทุกข์)’ ต่อมา มีวาทะว่า ‘ทุกข์คนอื่นกระทำให้’ อันนั้นเป็นอุจเฉททิวฐิ (ความเห็นว่ายขาดสูญ)

ตถาคตไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี . . . ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มิได้ด้วยอาการอย่างนี้

อนึ่ง เพราะอวิชชานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ . . . ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มิได้ด้วยอาการอย่างนี้^{๒๕}

ความหมายของศัพท์ทั้งสองคือ สัสสตวาทะ หมายความว่า ลัทธิที่ถือว่าเที่ยง (Eternalism) อุจเฉทวาทะ หมายความว่า ลัทธิที่ถือว่าขาดสูญ (Annihilationism)^{๒๖} ลัทธิที่ ๑ ยังคงสสารัตถะเดิมคือ ถือว่ามีพรหมผู้สร้าง ผู้บันดาล อตตะและโลกคือขันธ ๕ ซึ่งเป็นผลจากการสร้าง การบันดาลของพรหมและเป็นส่วนหนึ่งพรหม เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงอยู่อย่างนั้นตลอดไป ลัทธิที่ ๒ ถือว่าไม่มีพรหมเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล อตตะและโลก(คือขันธ ๕)ขาดสูญหมดสิ้นไป

๓.๒.๔ การวิเคราะห์สัสสตวาทะและอุจเฉทวาทะ

ปัญหา ๔ ข้อนี้ เป็นเรื่องที่สมณพราหมณ์นอกพระพุทธศาสนาหยิบยกขึ้นมาโต้แย้ง ถกเถียง ทุ่มเถียงกันอย่างแพร่หลายทั้งก่อนพุทธกาลและในพุทธกาล ปัญหาหรือลัทธิ

^{๒๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๗/๒๐-๒๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๗/๒๗-๒๘.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๓๑.

ดังกล่าวปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ติมพุกขสูตร^{๒๙} ทุติยนานาตติยสูตร ตติย-
นานาตติยสูตร^{๓๐} ขุททกวิภังค์^{๓๑} เป็นต้น ลัทธิเหล่านี้ขัดแย้งกับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
อย่างใดก็ดี ในที่นี้ พระพุทธองค์เมื่อจะทรงแสดงเรื่องนี้ ตรัสเพียงปัญหาที่ ๑ และที่ ๒ เท่านั้น
เพราะทรงมุ่งแสดงความเป็นจริงตามธรรมชาติ ตามสภาวะของมันเองโดยเปรียบเทียบให้เห็น
ความแตกต่างจากความเห็นของอเจลกัสสปะดังนี้

ปัญหาข้อที่ ๑ “ผู้หนึ่งกระทำ ผู้หนึ่งเสวยผล” คำว่า “ผู้หนึ่ง” มุ่งจะกล่าวถึง
“อตฺตา” ซึ่งเป็นผู้กระทำและเป็นผู้เสวยผล ข้อความว่า “ทุกซ์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง” คำว่า
“ตน” มุ่งจะกล่าวถึง “อตฺตา” ที่อยู่ในตัวมนุษย์ซึ่งเป็นผลจากการสร้าง การบันดาลของพรหม
และอตฺตาในตัวมนุษย์นี้แหละเป็นส่วนหนึ่งของพรหม ดังนั้น จึงกล่าวว่า ทุกซ์เป็นสิ่งที่ตนกระทำ
เอง ยิ่งกว่านั้น การกล่าวว่า ทุกซ์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองนั้นไม่ควร ขึ้นชื่อว่าอตฺตาเป็นตัวกระทำ
(ตัวก่อให้เกิดทุกซ์) นั้น ไม่มี^{๓๒} เมื่อนำข้อความนี้มาเรียบเรียงใหม่จะได้ข้อความว่า ทุกซ์เป็นสิ่งที่
อตฺตากระทำให้หรือบันดาลให้ อตฺตาในตัวมนุษย์เป็นตัวกระทำทุกซ์ให้เกิด หรืออตฺตานั่นแหละ
เป็นตัวก่อทุกซ์ให้มนุษย์เอง มองอีกมุมหนึ่ง ผู้ทำกับผู้เสวยผลเป็นคนเดียวกัน แม้จะต่างกรรม
ต่างวาระกันก็ตาม เช่น นาย ก ทำกรรมเมื่อวานนี้และเสวยผลกรรมวันนี้ ก็นาย ก คนเดียวกัน
นั่นเพียง

ปัญหาข้อที่ ๒ “ผู้อื่นกระทำ ผู้อื่นเสวยผล” คำว่า “ผู้อื่น” มุ่งจะกล่าวถึง
“พรหม” ซึ่งเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล เป็นผู้กระทำและเป็นผู้เสวยผล ต่อมาข้อความว่า “ทุกซ์เป็นสิ่งที่
ผู้อื่นกระทำให้” คำว่า “ผู้อื่น” มุ่งจะกล่าวถึง “พรหม” ซึ่งเป็นผู้บันดาลทุกซ์ให้ ดังนั้น จึงกล่าว
ว่า ทุกซ์เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำให้ มองอีกมุมหนึ่ง ผู้ทำกับผู้เสวยผล เป็นคนละคนกัน เช่น นาย
ก ผู้ทำกรรมเมื่อวานนี้ ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วตามหลักอนิจจัง ฉะนั้น ผู้เสวยผลแห่งกรรมนั้นจึง
ไม่ใช่คนเดิม

ปัญหาข้อที่ ๓ “ทุกซ์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำให้
ด้วย” เป็นเพียงการนำปัญหาข้อที่หนึ่งและข้อที่สองมารวมกันเพื่อโต้แย้ง ถกเถียง ทุ่มเถียง
หักล้างซึ่งกันและกันเท่านั้นซึ่งได้อธิบายแล้ว

^{๒๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๘/๒๒-๒๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘/๓๐-๓๑.

^{๓๐} ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๕๕/๑๙๒-๑๙๔, ๕๖/๑๙๔-๑๙๘, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๕/๒๙๔-๒๙๗, ๕๖/
๒๙๘-๓๐๒.

^{๓๑} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๓๙/๔๖๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๓๙/๕๙๒.

^{๓๒} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๗/๔๐.

ปัญหาข้อที่ ๔ “ทุกข์ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ตนเองกระทำ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำ ให้ แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาลอย ๆ” ปัญหานี้มีวิธีการถามคล้ายกันกับอริยสุมป็นนวาทะ (ลัทธิที่ ๑๗ และลัทธิที่ ๑๘ ในทฎฐิ ๖๒) ลัทธิที่ถือว่าอิตตาและโลกเกิดขึ้นมาลอย ๆ ไม่มีเหตุปัจจัย แตกต่างกันเพียงว่าอริยสุมป็นนวาทะมุ่งจะกล่าวถึงอิตตาและโลกซึ่งไม่มีผู้สร้าง ผู้บันดาลเกิดขึ้นมาลอย ๆ ส่วนลัทธินี้มุ่งจะกล่าวถึงทุกข์ว่าใครเป็นผู้ทำให้หรือบันดาลให้ อย่างไรก็ดี ทั้งสองลัทธินี้ยังคงวนเวียนอยู่กับปัญหาที่ว่า มีหรือไม่มีผู้สร้าง ผู้บันดาล หรือว่าเกิดขึ้นมาลอย ๆ เท่านั้น ไม่มีอะไรเกินไปกว่านี้

เมื่อมีความคิดว่า (๑) มีพรหมหรืออิตตาเป็นผู้ทำและเป็นผู้เสวยผล และมีความคิดว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนหรืออิตตาที่อยู่ในตัวมนุษย์เป็นผู้ทำ และ (๒) ผู้อื่นคือพรหมเป็นผู้ทำหรือบันดาลให้และเป็นผู้เสวยผล และมีความคิดว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำให้ บันดาลให้ ลัทธิที่ ๑ จึงเป็นสัสสตทฎฐิ ส่วนลัทธิที่ ๒ เป็นอุจเจททฎฐิ คนสองกลุ่มจะได้แย้ง ถกเถียง ทุ่มเถียงกันอยู่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคไม่ทรงเอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างนั้น คนสองกลุ่มจะได้แย้ง ถกเถียงกันอย่างไร ก็ทำไป พระพุทธองค์ไม่ทรงเข้าไปเกี่ยวข้อง ทรงไม่ยุ่งวุ่นวายด้วย แต่ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางอันมีกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์เท่านั้น

สรุปว่า ลัทธิที่ถือว่าผู้อื่นกระทำ ผู้อื่นเสวยผล ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนทำเองนั้น เป็นสัสสตทฎฐิ ส่วนลัทธิที่ถือว่าผู้อื่นกระทำ ผู้อื่นเสวยผล ทุกข์ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ตนเองกระทำ และไม่เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำให้หรือบันดาลให้ เป็นอุจเจททฎฐิ ไม่ใช่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นมิจฉาทฎฐิ ไม่พิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง ตามเหตุปัจจัย ตามธรรมชาติ ขาดโยนิโสมนสิการ ไม่นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพระพุทธศาสนา

๓.๒.๕ อิตตการวาทะและปรการวาทะ

ลัทธินี้ปรากฏในติมพุกขสูตร คัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค มีบทสนทนา ระหว่างปริพาชกชื่อติมพุกขะกับพระพุทธเจ้าดังนี้

“ท่านพระโคตม สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือ”

“อย่างกล่าวอย่างนั้น ติมพุกขะ”

“ท่านพระโคตม สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำให้หรือ”

“อย่างกล่าวอย่างนั้น ติมพุกขะ”

“ท่านพระโคตม สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และเป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำให้ด้วย หรือ”

“อย่ากล่าวอย่างนั้น ติมพรุทชะ”

“ท่านพระโคตม สุขและทุกข์ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำให้ (แต่) เกิดขึ้นมาลอย ๆ หรือ”

“อย่ากล่าวอย่างนั้น ติมพรุทชะ เมื่อเบื้องต้นมีวาทะว่า ‘นั้นเวทนา ผู้นั้นเสวยเวทนา’ แต่เราไม่กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง’ เมื่อบุคคลถูกเวทนาเสียดแทงว่า ‘เวทนาเป็นอย่างหนึ่ง บุคคลผู้เสวยเวทนาก็อย่างหนึ่ง’ ทั้งเราไม่กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้’ ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี . . . ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยอาการอย่างนี้ อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ . . . ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยอาการอย่างนี้”^{๓๑}

ความหมายของศัพท์ทั้งสองคือ อัตตการวาทะ หมายความว่า ลัทธิที่ถือว่าสุขทุกข์เป็นต้นตนทำเอง (Self-generationism or Karmic autogenesisism) ส่วนปรการวาทะ หมายความว่า ลัทธิที่ถือว่าสุขทุกข์เป็นต้นเกิดจากตัวการภายนอก (Other-generationism or Karmic heterogenesisism)^{๓๒} อนึ่ง คำว่า อัตตการวาทะและปรการวาทะในที่นี้มาจากหลักการที่ว่า “สยกตํ สุขทุกข์” และ “ปรกตํ สุขทุกข์” ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี อัตตการวาทะและปรการวาทะเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ลัทธิทั้งสองอย่างนี้มีขอบเขตอยู่ในสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิเท่านั้น

^{๓๑} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๘/๒๒-๒๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘/๓๐-๓๑ ดู อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๓๙/๔๖๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๓๙๕๙๒ และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พ.อุ. (บาลี) ๒๕/๕๕-๕๖/๑๙๒-๑๙๘, พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๕-๕๖/๒๙๔-๓๐๒.

^{๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๓๑.

๓.๒.๖ การวิเคราะห์เหตุการณ์การวาทะและการวาทะ

ในข้อนี้จะวิเคราะห์เนื้อหาของพระสูตรและคัมภีร์ทั้งสองตามลำดับดังนี้

ปัญหาข้อที่ ๑ สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง คำว่า “ตน” ในที่นี้ มุ่งจะกล่าวถึง “อัตตาหรือวิญญาณ” ในตัวมนุษย์ซึ่งเป็นผลมาจากการสร้าง การบันดาลของพรหมเป็นผู้กระทำเอง ดังนั้น ติมพรุกขะจึงกล่าวว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง

ปัญหาข้อที่ ๒ สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำ คำว่า “ผู้อื่น” ในที่นี้ มุ่งจะกล่าวถึง “พรหม” ซึ่งเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ดังนั้น ติมพรุกขะจึงกล่าวว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่พรหมเป็นผู้สร้าง เป็นผู้บันดาลให้

ปัญหาข้อที่ ๓ สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และเป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำด้วย เป็นการนำปัญหาที่หนึ่งและที่สองมาหักล้าง ได้แย้ง ถกเถียง หุ้มเถียงกันเท่านั้นเอง ยิ่งกว่านั้น ลัทธินี้ยังมีความเห็นแยกย่อยออกไปอีกว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง และเป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำให้นั้น เป็นสิ่งที่ตน อัตตาหรือวิญญาณที่อยู่ในตัวมนุษย์เป็นผู้กระทำครั้งหนึ่ง อีกครั้งหนึ่งผู้อื่นคือพรหมเป็นผู้สร้างและบันดาลให้ซึ่งมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัสสตทิวฐิและอุจเจททิวฐิ^{๙๙}

ปัญหาข้อที่ ๔ สุขและทุกข์ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำ แต่เกิดขึ้นมาลอย ๆ ดังที่อธิบายแล้วว่าลัทธินี้ตั้งคำถามคล้ายกันกับอริยสัจสมุปปันนวาทะ ลัทธิที่ถือว่าอัตตา(หรือวิญญาณซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพรหมที่อยู่ในตัวคน)และโลก(ขันธ ๕ หรือร่างกาย)เกิดขึ้นมาลอย ๆ แต่ในที่นี้ ลัทธิที่ ๔ มุ่งจะกล่าวถึงสุขและทุกข์ซึ่งมีความแตกต่างและละเอียดมากกว่าอริยสัจสมุปปันนวาทะ แต่ยังคงเป็นมิจฉาทิวฐิเพราะปฏิเสธเหตุปัจจัย ขาดโยนิโสมนสิการ เป็นการปฏิเสธและหักล้างกันด้วยวาทะเท่านั้น ไม่มีการระบุดำเนินปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นอกเหนือจากนั้น ลัทธินี้ยังมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อเหตุกทิวฐิ^{๑๐๐} ลัทธิที่ถือว่าสุขและทุกข์เกิดขึ้นมาลอย ๆ

ต่อมา คำว่า “นั้นเวทนา ผู้นั้นเสวยเวทนา” “สุขและทุกข์ เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง” ก่อนหน้านี้อัทธิที่ ๘ ในทิวฐิ ๖๒ ระบุว่า สิ่งที่เราเรียกว่าตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้นี้แหละเรียกว่าอัตตา เป็นของไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน ต้องผันแปร ส่วนสิ่งที่เรียกว่าจิต ใจ วิญญาณนี้แหละเรียกว่าอัตตา เป็นของเที่ยงแท้ ยั่งยืน คนทน ไม่ผันแปร จะดำรงอยู่เที่ยงแท้ อย่างนั้นตลอดไป ความคิดนี้ยังคงสืบทอดกันมาเป็นทอด ๆ (เปลี่ยนแปลงเฉพาะเจ้าลัทธิหรือผู้พูด

^{๙๙} อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๙๓๙/๕๔๕.

^{๑๐๐} อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๙๓๙/๕๔๕.

เท่านั้น แต่ใจความสำคัญยังคงเดิม) ต่อมาเมื่อมีการแยกร่างกายของมนุษย์ออกเป็น ๕ ส่วน คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ประกอบกับความคิดเดิมที่ว่าพรหมสร้าง บันดาลมนุษย์และแผ่นดินขึ้นมา อตฺตาหรือวิญญาณเป็นส่วนหนึ่งของพรหมซึ่งอยู่ในตัวมนุษย์ ก็กลับหยิบฉวยเอาส่วนใดส่วนหนึ่งของขันธ์ ๕ คือ “เวทนา” นั้นแหละขึ้นมาเป็นอตฺตาอีก จึงเรียงประโยคใหม่ได้ว่า “อตฺตาคือเวทนา(ผู้กระทำ)นั้น อตฺตานั่นแหละเป็นผู้เสวย” ต่อมาเมื่อมีวาทะว่า “สุขและทุกข์ เป็นสิ่งที่ตนกระทำให้” เมื่อคิดว่าเวทนากับอตฺตาเป็นสิ่งเดียวกัน จึงหมายความว่า สุขและทุกข์ เป็นสิ่งที่เวทนาหรืออตฺตาเป็นผู้กระทำให้และอตฺตาอีกนั่นแหละเป็นผู้เสวย นอกเหนือจากนั้น อรรถกถาจารย์ยังอธิบายอีกว่า พระผู้มีพระภาคทรงปฏิเสธลัทธิที่ถือว่า สุขและทุกข์ เป็นสิ่งที่ตนกระทำให้ หยิบฉวยเอาเวทนา(อตฺตา)มาเป็นผู้กระทำถือว่าเป็นลัทธิสททิฎฐิ^๕ ยิ่งกว่านั้น ภิกษุจารย์ยังช่วยอธิบายให้ชัดเจนขึ้นอีกว่า เวทนาคืออตฺตา(ผู้กระทำ) อตฺตานั่นแหละ(เป็นผู้)เสวย^๖ เมื่อกล่าวว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนเอง(อตฺตา)กระทำ อตฺตาอีกนั่นแหละเป็นผู้เสวย พระผู้มีพระภาคจึงทรงปฏิเสธลัทธินี้

ข้อความว่า “เวทนาเป็นอย่างหนึ่ง บุคคลผู้เสวยเวทนาก็อย่างหนึ่ง” “สุขและทุกข์ เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำ” ลัทธินี้ที่แรกมีความเห็นหรือถือเอาว่าเวทนาเป็นอตฺตา(พรหมผู้กระทำ) ให้อย่างหนึ่ง ส่วนผู้เสวยเวทนานั้นเป็นอตฺตาอีกอย่างหนึ่ง ต่อมาเมื่อถูกเวทนาเสียดแทงเปลี่ยนแปลงไปตามกฎธรรมชาติ ก็กลับคิดไปว่า เวทนา(พรหมหรืออตฺตา)ที่เป็นตัวการทำให้ที่แรกนั้นต้องขาดสูญ ครั้นถูกเวทนาเสียดแทง บีบคั้นมากขึ้น ก็กลับคิดไปว่า เวทนาคืออตฺตาเป็นผู้กระทำอย่างหนึ่ง และอตฺตาที่เสวยเวทนาก็อย่างหนึ่ง ต่อมาก็คิดไปอีกว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีความคิดว่าเวทนาคืออตฺตาผู้กระทำสุขและทุกข์ให้อย่างหนึ่ง อตฺตาที่เสวยนั้นก็อย่างหนึ่ง แยกต่างหาก ขาดจากกัน กลายเป็นอุจเฉททิฎฐิ มีวาทะว่าอตฺตาเป็นสิ่งที่ขาดสูญ สูญสิ้นหมดไป

แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงเกี่ยวข้องกับทิฎฐิที่สุดโต่งเหล่านี้ เมื่อคน ๒ กลุ่มอยากจะถกเถียง ได้แย้งกันในเรื่องเหล่านี้ ก็ทำไป พระพุทธองค์ไม่ทรงยุ่งเกี่ยวด้วย ทรงแสดงธรรมโดยท่ามกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมีเป็นต้น ทรงเปลี่ยนความหมายของเรื่องที่คนในสมัยนั้นหมกมุ่น วุ่นวายกันอยู่ ให้เป็นธรรม เป็นความจริงตามธรรมชาติ ไม่เกี่ยวข้องกับการมีหรือไม่มีผู้สร้าง ผู้บันดาลแต่อย่างใด แม้อรรถกถาจารย์ก็กล่าวไว้ตรงกันกับพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกว่า พระผู้มีพระภาคตรัสสุขเวทนาและทุกข์เวทนาไว้ในพระสูตรนี้ อนึ่ง

^๕ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๘/๔๓.

^๖ ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๘/๕๕.

ผลของความสุขและความทุกขที่เท่านั้นแหละที่เป็นไป^{๓๗} ไม่ได้มีพรหมที่เป็นอัตราเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล มาทำให้ ฎีกาจารย์เองก็กล่าวไว้ตรงกันอีกว่า สุขทุกข์มีเวทนาเป็นตัวรับรู้ ไม่ได้ตรัสว่า สุขทุกข์เป็นเหตุให้เกิดในวัฏฏะ อรรถกถาจารย์กล่าวว่า ผลของความสุขและความทุกขที่เท่านั้นแหละที่เป็นไป เพื่อให้แตกต่างจากลัทธิที่ถือว่า สุขและทุกข์ เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง^{๓๘} กล่าวเฉพาะเรื่องความสุขและทุกข์ เป็นสิ่งที่เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ตามธรรมดา ไม่ได้เกิดจากการดลบันดาลของพรหมใด ๆ ทั้งสิ้น ดังพุทธพจน์ในภูมิขสูตรที่ทำให้สามารถแยกแยะการเกิดขึ้นของความสุขและความทุกขในลัทธิอื่นและเข้าใจความสุข ความทุกข์พร้อมทั้งเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาได้ถูกต้องดังนี้

อานนท์ เรากล่าวว่า สุขและทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น (ปฏิจสฺมุปันน-
ธรรม) อาศัยปัจจัยอะไร คืออาศัยผัสสะ . . .

เมื่อกายมีอยู่ สุขและทุกข์ที่เป็นไปภายในจึงเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางกายเป็นเหตุ
เมื่อวาจา มีอยู่ สุขและทุกข์ที่เป็นไปภายในจึงเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางวาจาเป็นเหตุ
เมื่อใจมีอยู่ สุขและทุกข์ที่เป็นไปภายในจึงเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางใจเป็นเหตุและ
เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยด้วย

บุคคลปรุงแต่งกายสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปภายในเกิดขึ้นด้วยตนเอง
บ้าง ปรุงแต่งกายสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปภายในเกิดขึ้นเพราะคนอื่นบ้าง
บุคคลรู้สึกตัวอยู่ ปรุงแต่งกายสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปภายในเกิดขึ้นบ้าง
ไม่รู้ตัวอยู่ ปรุงแต่งกายสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปภายในเกิดขึ้นบ้าง (วชิ-
สังขารและมโนสังขารก็มีนัยเหมือนกัน)

อานนท์ อวิชชาแทรกอยู่แล้วในธรรมเหล่านี้ เพราะอวิชชาที่นั่นแหละดับไปไม่เหลือด้วย
วิราคะ กายซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปภายในเกิดขึ้นนั้น จึงไม่มี . . . วาจา . . .
มโน . . . เขตไม่มี ฯลฯ วัตถุไม่มี ฯลฯ อายุตนะไม่มี ฯลฯ หรืออภิกรณีซึ่งเป็นปัจจัยให้สุข
และทุกข์ที่เป็นไปภายในเกิดขึ้นนั้น ก็ไม่มี^{๓๙}

^{๓๗} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๘/๔๔.

^{๓๘} ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๘/๕๕.

^{๓๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๕/๓๙-๔๐, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๕/๔๙-๕๐, ดู อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/
๑๗๑/๑๘๑-๑๘๒, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๓๙-๒๔๐.

จากการศึกษา พบว่า หลังจากที่พระพุทธองค์ไม่ทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องที่คน ๒ พวกกำลังโต้แย้ง ถกเถียง ทุ่มเถียงกันอยู่ในสมัยนั้น ทรงเปลี่ยนความหมายของเรื่องนั้นให้เป็นธรรมที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ มีอริยชาเป็นต้นว่า มีกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์โดยไม่ต้องวุ่นวายหรือสนพระทัยกับเรื่องสุขและทุกข์ของคนสองพวกนั้น นอกเหนือจากนั้น พระพุทธองค์ยังทรงสละตนเองให้หลุดพ้นจากการครอบงำทางความคิดที่ปรากฏในคัมภีร์ไตรเพทอีกด้วย

สรุปว่า เรื่องสุขและทุกข์ พวกที่ ๑ ถือว่าตน(ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพรหมหรืออัตตา) เป็นผู้กระทำเองซึ่งเป็นสัสสตทิฐิ พวกที่ ๒ ถือว่าผู้อื่น(ซึ่งมุ่งจะกล่าวถึงพรหมหรืออัตตาอีกนั่นแหละ)เป็นผู้สร้างหรือบันดาลให้ แต่เนื่องจากเวลานั้นต้องเผชิญกับกฎธรรมชาติมีการบีบคั้นเปลี่ยนแปลงไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย คนพวกที่ ๒ จึงคิดว่าเวทนาคืออัตตาซึ่งเป็นผู้เสวยผลนั้นต้องขาดสูญสิ้นไป ก็กลายเป็นอุจเฉททิฐิเป็นมิจฉาทิฐิแบบที่ ๑ ซึ่งไม่ตรงกับความจริงตามกฎธรรมชาติ ลัทธิทั้งสองอย่างดังกล่าวเป็นความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพระพุทธศาสนา ดังนั้น ลัทธิทั้ง ๔ อย่างซึ่งย่อลงเป็น ๒ อย่าง พระพุทธเจ้าไม่เข้าไปใกล้ ไม่ทรงสนพระทัย ทรงไม่ตอบ ทรงมุ่งแสดงธรรมที่เป็นจริงตามกฎธรรมชาติอันแสดงให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์และความดับแห่งกองทุกข์เท่านั้นซึ่งเป็นความจริงที่สามารถนำมาปฏิบัติได้และเข้าถึงได้ในชีวิตจริง อีกทั้งเป็นการสละตนเองพ้นจากกรอบความคิดซึ่งปรากฏในคัมภีร์ไตรเพทที่ครอบงำสังคมอยู่ในขณะนั้นด้วย

๓.๒.๗ การกเวทกาทิเอกัตตวาทะและการกเวทกาทินันัตตวาทะ

ลัทธิทั้งสองนี้ปรากฏในอัญญตรพราหมณสูตร พราหมณ์คนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระพุทธผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วทูลถามพระพุทธผู้มีพระภาคดังนี้

“ท่านพระโคตม คนนั้นทำเหตุ คนนั้นเสวยผลหรือ”

“พราหมณ์ ไหวหรือนี่ว่า ‘คนนั้นทำเหตุ คนนั้นเสวยผล’ นี่เป็นที่สุดอย่างหนึ่ง”

“ท่านพระโคตม คนอื่นทำเหตุ คนอื่นเสวยผลหรือ”

“พราหมณ์ ไหวหรือนี่ว่า ‘คนอื่นทำเหตุ คนอื่นเสวยผล’ นี่เป็นที่สุดอีกอย่างหนึ่ง”

“ตถาคตไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า ‘เพราะอริยชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี . . . ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวล มีได้ด้วย

อาการอย่างนี้ เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ . . . ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวล มีได้ด้วยอาการอย่างนี้”^{๔๐}

ความหมายของลัทธิทั้งสองนั้นดังนี้ การกเวทกาทิเอกัตตวาตะ หมายถึง ลัทธิที่ถือว่าผู้ทำและผู้เสวยผลเป็นต้นเป็นตัวการเดียวกัน (The extremist view of a self-identical soul หรือ The monistic view of subject-object unity) การกเวทกาทินานัตตวาตะ หมายถึง ลัทธิที่ถือว่าผู้ทำและผู้เสวยผลเป็นต้นเป็นคนละอย่างขาดจากกัน (The extremist view of individual discontinuity หรือ The dualistic view of subject-object distinction)^{๔๑}

ขอบเขตของลัทธิทั้งสองนี้อยู่ที่ การถือว่าอัตตาเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงอยู่ตลอดไป และการถือว่าอัตตาเป็นสิ่งที่พินาศ ขาดสูญ ไม่เกิดอีก ใดๆก็ดี ลัทธิทั้งสองนี้เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของลัทธิคู่ที่ ๒ คือ สัสสตวาตะและอุจเจทวาตะนั่นเอง

๓.๒.๘ การวิเคราะห์การกเวทกาทิเอกัตตวาตะ

และการกเวทกาทินานัตตวาตะ

การวิเคราะห์จะแยกแยะตามพุทธพจน์ที่อ้างอิงดังนี้

ประเด็นที่มาของศัพท์ ในพระไตรปิฎก พราหมณ์คนหนึ่งเข้าไปเฝ้าและทูลถามพระผู้มีพระภาคโดยใช้ศัพท์ว่า “ผู้หนึ่งทำเหตุ ผู้หนึ่งเสวยผล” “ผู้อื่นทำเหตุ ผู้อื่นเสวยผล” แท้ที่จริงแล้ว เรื่องนี้มีลักษณะการตั้งคำถามคล้ายกันกับอัตตการวาตะและปรการวาตะ แตกต่างกันแต่เพียงว่าอัตตการวาตะและปรการวาตะถือว่าสุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำ แต่ในที่นี้ถามว่า ผู้หนึ่งทำเหตุ ผู้หนึ่งเสวยผล ผู้อื่นทำเหตุ ผู้อื่นเสวยผล ส่วนคำว่า การกเวทกาทิเอกัตตวาตะและการกเวทกาทินานัตตวาตะ เป็นคำที่ผูกขึ้นใช้ใหม่ ทั้งสองศัพท์เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของสัสสตทิฏฐิและอุจเจททิฏฐิตามลำดับ^{๔๒}

ในสมัยพระเวท พวกอารยันเชื่อว่าเทพเจ้าอยู่เบื้องหลังธรรมชาติ ลักษณะ หน้าที่ และชื่อของเทพเจ้าจึงเป็นไปตามลักษณะ หน้าที่ และชื่อของปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้น ๆ เช่น เทพเจ้าที่อยู่เบื้องหลังฝน ควบคุมให้ฝนตกตามฤดูกาล เรียกว่า วรุณเทพ ต่อมาเทพเจ้าองค์นี้ได้รับยกย่องให้เป็นประชาบดี ผู้ปกครองเทวดาและมนุษย์และควบคุมกฎธรรมชาติให้เป็นไป

^{๔๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๖/๗๒-๗๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๖/๙๓.

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๓๓.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน.

อย่างมีระเบียบ ต่อมาประชาชนได้ยกย่องอินทเทพหรือพระอินทร์(เทพเจ้าแห่งเมฆฝน)เป็น
พระชาติดีแทนวรุณเทพ

ในสมัยพราหมณะ ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าทั้งหลายค่อย ๆ เปลี่ยนไปจากเดิม
กล่าวคือ เทพเจ้าหลายองค์หมดความสำคัญไป หลายองค์มีความสำคัญน้อยลง เช่น พระอินทร์
ซึ่งในสมัยพระเวทได้รับยกย่องเป็นมหาเทพสูงสุด คือเป็นพระชาติดี ผู้ควบคุมกฎฤตาซึ่งเป็นกฎ
จักรวาล มาในสมัยนี้เป็นเพียงเทพผู้น้อย โดยมีมหาเทพองค์ใหม่เข้ามาแทนที่ คือพระพรหม ซึ่ง
ไม่มีชื่อในสมัยพระเวท พระพรหมได้รับยกย่องว่าเป็นมหาเทพผู้สร้างและผู้คุ้มครองรักษาโลก
เป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นองค์อมตะ ไม่เกิด ไม่ตาย ความเชื่อนี้ปรากฏ
แพร่หลายเรื่อยมาจนถึงสมัยพุทธกาล^{๕๕}

ครั้นมาถึงพุทธกาล ความเชื่อมีความซับซ้อนขึ้นไปอีกว่า พรหมเป็นผู้สร้างโลกคือ
มนุษย์รวมทั้งสิ่งมีชีวิตและสร้างแผ่นดิน ภูเขา มหาสมุทร ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เป็นต้น
รวมทั้งสิ่งไม่มีชีวิต เมื่อความเชื่อกลายมาเป็นวาทะหรือทฤษฎี(ลัทธิที่ ๕ ในทฤษฎี ๖๒)ก็ยึดถือ
ต่อมาว่า พรหมเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล เป็นบิดา(ต้นเรื่อง)ของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด
พรหมที่สร้างมนุษย์คือชนธิ์ ๕ ขึ้นมาเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร ดำรงอยู่อย่างนั้น
ตลอดไป ส่วนมนุษย์ที่พรหมสร้างขึ้นมาไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้น ต้องเปลี่ยนแปลงไป
ต่อมาเจ้าลัทธิ(ลัทธิที่ ๔ ในทฤษฎี ๖๒)ที่เป็นนักตรรกะ นักอภิปรัชญาถือว่า ตา หู จมูก ลิ้น
กาย เป็นอัตตาหรืออัตมัน เป็นของที่ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน ต้องผันแปร ส่วนที่เรียกว่า
จิต ใจ วิญญาณเป็นอัตตาหรืออัตมันที่เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร ดำรงอยู่อย่างนั้น
ตลอดไป เมื่อเชื่อว่าพรหมเที่ยง สิ่งที่พรหมสร้างคือมนุษย์ก็ต้องเที่ยงตามไปด้วย ครั้นแยกแยะสิ่ง
ที่เป็นรูปธรรมคือตา หู เป็นต้นว่าไม่เที่ยง แต่ก็ยังยึดถือสิ่งที่เป็นนามธรรมคือจิต ใจ วิญญาณ
เป็นอัตตาหรืออัตมันว่าเที่ยงแท้ ยั่งยืนอยู่อีก ความคิดจึงวนเวียนอยู่เพียงเท่านี้

คำถามว่า “ผู้หนึ่งทำเหตุ ผู้หนึ่งเสวยผล” หมายความว่า ใครทำเหตุ คนนั้นก็เป็นผู้รับ
ผล (๑) เมื่อพรหมเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน สร้างมนุษย์ พรหมต้องรับผลที่ตนเองสร้าง สิ่งที่ตน
สร้าง ต้องเที่ยงแท้ ยั่งยืน ตามไปด้วย (๒) เมื่อมนุษย์(ที่มีอัตตาหรืออัตมันที่เป็นส่วนหนึ่งของ
พรหมอยู่ภายใน)ซึ่งเป็นผลจากการสร้างของพรหมทำเหตุ และมนุษย์(ที่มีอัตตาอยู่ภายใน)ต้อง
เป็นผู้รับผล มนุษย์มีสิ่งที่เรียกว่าจิต ใจ วิญญาณซึ่งเป็นอัตตาหรืออัตมันอยู่ภายในที่เที่ยงแท้

^{๕๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาขาล อังกฤษ-ไทย ฉบับ-
ราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

ยังยืน คงอยู่อย่างนั้นตลอดไป เมื่ออิตตา(ผู้กระทำ)กระทำเหตุ อิตตาก็หนีแหละเป็นผู้ส่วยผล ดังนั้น ผู้กระทำเหตุกับผู้ส่วยผลจึงสิ่งเดียวกัน

คำถามว่า “ผู้อื่นทำเหตุ ผู้อื่นส่วยผล” หมายความว่า “ผู้อื่น” มุ่งจะกล่าวถึง “พรหมหรืออิตตา” เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล เป็นผู้กระทำเหตุ ส่วนผู้อื่นคืออิตตาที่อยู่ภายในตัวมนุษย์เป็นผู้ส่วยผล ฉะนั้น จึงกล่าวว่า ผู้อื่นทำเหตุ ผู้อื่นส่วยผล กลายเป็นความเห็นที่ว่า ผู้ทำและผู้ส่วยผลเป็นคนละอย่าง ขาดจากกัน ความคิดยังคงวนเวียนอยู่เพียงว่ามีหรือไม่มีพรหมผู้สร้าง ผู้บันดาลเท่านั้น

ในคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มนุษย์ไม่ได้เกิดมาจากการสร้าง การบันดาลของพรหม แต่เกิดมาตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ธรรมดา ธรรมดา ส่วนเรื่องเหตุและผลของการกระทำ ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย กัมมปัจจัยและวิปากปัจจัยอีกเช่นกัน ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรงเอียงเข้าหาที่สุดใด ๆ อย่างนั้น ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมีเป็นต้น ความเชื่อเดิมถือว่า มีพรหมเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต และพรหมเป็นผู้ที่เที่ยงแท้ ยังยืน คงอยู่อย่างนั้นตลอดไป พระพุทธองค์ทรงไม่เอียงเข้าหาความเชื่อนี้ ทรงเปลี่ยนความหมายของเรื่องทีคนกำลังโต้แย้ง ถกเถียง ทุ่มเถียงกันอยู่ในขณะนั้น ให้เป็นธรรมที่เป็นไปตามธรรมดา ธรรมดา ความเชื่อเดิมถือว่า พรหมเที่ยงแท้ ยังยืน คงทน ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย แต่พระพุทธองค์ทรงเปลี่ยนความหมายของเรื่องนี้ใหม่และทรงชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อดังกล่าวขัดแย้งต่อธรรมคือความเป็นจริงตามธรรมชาติและชาดโยนิโสมนสิการ อีกทั้งเพราะมีอวิชชาคือความไม่รู้เป็นต้นเรื่อง ความเชื่อเดิมถือว่า พรหมไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่มีเกิด ไม่มีดับ แต่ในมัชฌิมนิเทศนาที่มีกระบวนการของปัจจุสมุปบาทซึ่งเริ่มด้วยอวิชชากลับมีความเกิดและความดับสืบเนื่องกันไปตามเหตุปัจจัย ตามธรรมชาติซึ่งแตกต่างจากความเชื่อในสมัยพราหมณะซึ่งความเชื่อดังกล่าวไปได้สูงสุดเพียงแค่การอยู่ร่วมกันกับพรหมเท่านั้น แต่ในมัชฌิมนิเทศนาหรือปัจจุสมุปบาทมีทั้งกระบวนการเกิดแห่งทุกข์และกระบวนการดับแห่งทุกข์ เป็นความจริงตามธรรมชาติล้วน ๆ ที่ชี้ให้เห็นมัชฌิมาปฏิปทาอันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้ การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงมัชฌิมนิเทศนาที่มีกระบวนการปัจจุสมุปบาทอยู่ภายใน เป็นการปฏิเสธเรื่องพรหมที่ปรากฏในสมัยพราหมณะซึ่งถือว่าพรหม เที่ยงแท้ ยังยืน คงอยู่อย่างนั้นตลอดไป แต่ในมัชฌิมนิเทศนาไม่เอียงเข้าหาประเด็นที่ว่า มีพรหมหรือไม่มีพรหมผู้สร้าง ผู้บันดาล มีแต่อวิชชาเป็นต้น เป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันเกิดขึ้น ดับไปเป็นกระบวนการต่อเนื่องกันไปตามกระบวนการตามธรรมชาติ แสดงทั้งกระบวนการเกิดขึ้นแห่งทุกข์และการบวนการดับแห่งทุกข์ เป็นการปฏิเสธ

อย่างตรงไปตรงมาและสละตัวเองให้หลุดพ้นจากกรอบความคิดเรื่องพรหมที่ครอบงำสังคมอยู่ในขณะนั้นด้วย

กล่าวโดยสรุป ลัทธิที่ดีที่ว่าผู้ทำและผู้สวายเป็นต้นเป็นตัวละครเดียวกันและผู้ทำและผู้สวายเป็นต้นเป็นคนละอย่างขาดจากกัน เป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็นความเชื่อและการปฏิบัตินอกพระหลักพุทธศาสนา

อนุสนธิคำถามในบทที่ ๑ ข้อ ๑.๔ ทั้ง ๕ คำถาม มีคำตอบดังนี้

ประเด็นที่ ๑ เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดทิฎฐิ ๔ คู่นี้ คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน (ผัสสะเป็นตัวละครที่สำคัญ) ที่นอนเนื่อง สืบต่ออยู่ในจิตให้คิดคลาดเคลื่อน ไขว้เขวไปจากความเป็นจริง เกิดความพว่มาว ถูกรบกวนร้าวร้อน กระวนกระวายเผลอน บิบบั่น พร้อมกับความทะยานอยากที่คอยกระซิบให้ต้องดิ้นรน กวัดแกว่ง มุ่งทะยานอยาก หาสิ่งต่าง ๆ มาบำรุงบำเรอปรนปรี้อทางอายตนะ ๖ เมื่อได้สมปรารถนาในระดับหนึ่ง ก็สร้างภาพหลอกตัวเองดูม่านบังตาเกิดความติดใจ คลั่งไคล้ หลงใหลได้ปลื้ม เกิดความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส หยิบฉวยสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมาหลอกตัวเองแล้วถือมั่นว่าสิ่งนั้นมีอยู่จริง เมื่อสิ่งที่ยึดถืออยู่เปลี่ยนแปลง ก็เกิดความทุกข์อยู่รำไป

ประเด็นที่ ๒ ท่าทีของพระผู้มีพระภาคในเรื่องทิฎฐิ ๔ คู่นี้ จะเห็นชัดแล้วว่า พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบปัญหาที่เกี่ยวกับที่สุด ๒ อย่างนี้ ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางตามด้วยกระบวนการปฏิจลสมุปาททั้งฝ่ายเกิดทุกข์และฝ่ายดับทุกข์

ประเด็นที่ ๓ จากการวิเคราะห์ทิฎฐิทั้ง ๔ คู่แล้วจะพบว่า ทิฎฐิคู่ที่ ๑ คู่ที่ ๓ และคู่ที่ ๔ เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่กระจายออกไปจากทิฎฐิคู่ที่ ๒ คือ สัสสตวาทะและอุจเจทวาทะนั้นเอง ดังนั้น จึงสามารถสังเคราะห์ทิฎฐิคู่ที่ ๑ คู่ที่ ๓ และคู่ที่ ๔ เข้าในทิฎฐิคู่ที่ ๒ ได้อย่างเหมาะสม ถูกต้อง

ประเด็นที่ ๔ จากการวิเคราะห์ทิฎฐิ ๒ จะพบว่า สัสสตทิฎฐิและอุจเจททิฎฐิเป็นมิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิด ไม่นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์

ประเด็นที่ ๕ จากการศึกษาพบว่า ทิฎฐิ ๔ คู่ซึ่งสังเคราะห์เข้าในทิฎฐิคู่ที่ ๒ นั้น เป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็นความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพระพุทธศาสนา ที่สำคัญ ขณะนี้ยังไม่พบข้อความหรือหลักฐานใด ๆ เลยในพระไตรปิฎกที่ระบุว่า ทิฎฐิ ๔ คู่นี้ เป็นสัมมาทิฎฐิและเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

อย่างไรก็ตาม ใจความสำคัญของมัชฌิมนธรรมเทศนาอยู่ที่เป็นการแสดงความจริงที่ไปตามธรรมชาติโดยไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องมีพรหมผู้สร้าง ผู้บันดาล แสดงให้เห็นเหตุปัจจัยที่

เกิดขึ้น ดับไป เป็นความจริงล้วน ๆ และชี้ให้เห็นถึงเกิดขึ้นแห่งทุกข์และความดับแห่งทุกข์ เท่านั้น เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า มัชฌิมนิเทศนาที่กระบวนการปฏิบัติอยู่ภายใน เป็นการแสดงความจริงแท้ ๆ ที่เกิดขึ้นและดับไปแห่งทุกข์ ในมุมมองกว้างยังไม่พบข้อปฏิบัติในมัชฌิมนิเทศนา ส่วนในมุมมองแคบพบเนื้อหาในปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทาซึ่งพระพุทธองค์ตรัสข้อปฏิบัติผิด (มิจฉาปฏิปทา) ได้แก่ ปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์ ไม่ทำให้พ้นจากทุกข์ และข้อปฏิบัติถูก (สัมมาปฏิปทา) ได้แก่ ปฏิจจสมุปบาทสายดับทุกข์ ทำให้พ้นจากทุกข์ได้^{๔๔} ที่สำคัญมัชฌิมนิเทศนาที่มีกระบวนการปฏิบัติอยู่ภายในเป็นการแสดงความจริงตามสภาวะว่ามีกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์เท่านั้น ไม่ระบุรายละเอียดข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนั้น เมื่อมนุษย์จะต้องปฏิบัติให้เข้าถึงความจริงตามธรรมชาติหรือตัวสภาวะในมัชฌิมนิเทศนาจึงต้องพิจารณาจากข้อความในพระไตรปิฎกที่อื่น ๆ ซึ่งพบมัชฌิมาปฏิปทาอันเป็นข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความจริงตามธรรมชาติที่นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ได้ซึ่งจะอธิบายในหัวข้อถัดไป

๓.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมนิเทศนากับมัชฌิมาปฏิปทา

๓.๓.๑ ที่มา ความหมาย ความสำคัญ ขอบเขต

และประเภทของมัชฌิมาปฏิปทา

ที่มาของมัชฌิมาปฏิปทาปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรซึ่งเป็นเทศนาครั้งแรกที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ซึ่งมีข้อความว่า มัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วอันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน มัชฌิมาปฏิปทา^{๔๕} ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๔๖} นั่นเอง

^{๔๔} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๓/๕, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓/๙ (ที่ตรัสเช่นนี้มีเพียงสูตรนี้สูตรเดียว), ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓/๒๒-๒๓, ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓/๒๖-๒๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๕๗๓,

ที่ตรัสว่า (๑) มิจฉาปฏิปทา ได้แก่ มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ มิจฉาสมาธิ (๒) สัมมาปฏิปทา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓-๒๔/๑๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓-๒๔/๒๕-๒๖.

ที่ตรัสว่า (๑) มิจฉาปฏิบัติ ได้แก่ มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ มิจฉาสมาธิ (๒) สัมมาปฏิบัติ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๑/๑๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๑/๓๑.

^{๔๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๓.

มัชฌิมาปฏิปทา หมายความว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติ หรือ ทางสายกลาง^{๖๖} อีกนัยหนึ่ง หมายความว่า ทางสายกลาง, ข้อปฏิบัติเป็นกลาง ๆ ไม่หย่อนจนเกินไปและไม่ตึงจนเกินไป ไม่ซ่องแวงที่สุด ๒ อย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมณานุโยค, ทางแห่งปัญญา (เริ่มต้นด้วยปัญญา, ดำเนินด้วยปัญญา นำไปสู่ปัญญา) อันพอที่จะทำให้ถึงจุดหมาย คือ ความดับกิเลสและความทุกข์ หรือความหลุดพ้นเป็นอิสระสิ้นเชิง ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น สัมมาสมาธิเป็นที่สุด^{๖๗} ซึ่งตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า the Middle Path; the Middle Way; the via media; the golden mean^{๖๘}

มัชฌิมาปฏิปทามีความสำคัญอยู่ที่เป็นมรรคในอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นคำสอนในภาคปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั้งส่วนที่เป็นข้อปฏิบัติให้เข้าถึงกฎธรรมชาติและส่วนที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวัน อย่างไรก็ตาม มัชฌิมาปฏิปทานี้มีคำที่ให้รายละเอียดของการปฏิบัติคือ “อริยอัฏฐังคิกมรรค” มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ เพื่อเจาะจงว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพานนั้นเริ่มจากสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ จนถึงสัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นชอบ เพราะถ้ามีความเห็นผิดเพียงอย่างเดียว การปฏิบัติที่จะนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์นั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้ แต่จะกลายเป็นมิจฉาปฏิปทา ข้อปฏิบัติผิดซึ่งจะก่อให้เกิดแต่ความทุกข์อยู่ร่ำไป นอกเหนือจากนั้น มัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เมื่อปรากฏในอริยสัจ ๔ มีชื่อเรียกเต็มว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เรียกสั้น ๆ ว่า มรรค

อนึ่ง การศึกษามัชฌิมาปฏิปทานั้นสามารถทำได้ ๒ ระดับ คือ (๑) ระดับจุลภาค ศึกษาตามลำดับ จากหลักฐานในพระไตรปิฎกจะพบว่ามัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยอัฏฐังคิกมรรคซึ่งอยู่อย่างเอกเทศก็สามารถนำไปสู่นิพพานได้^{๖๙} (๒) ระดับมหัพภาค นำอริยสัจ ๔ มาเป็นบทตั้ง

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๖๗.

^{๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙๓.

^{๖๘} P.A. Payutto, Thai-English Dictionary, 6th edition, (Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press, 2545), p. 343.

^{๖๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๗๖, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๓.

มัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยอัฏฐังคิกมรรคซึ่งมีชื่อเรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจะเป็นส่วนหนึ่งของอริยสัจ ๔^{๕๐}

ยิ่งกว่านั้น มัชฌิมาปฏิปทายังมีที่มา หลักการ เนื้อหาหรือวิธีการและจุดหมายปลายทางที่ชัดเจนดังนี้

[๑] หลักการ มัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง (ไม่ใช่อยู่ตรงกลางระหว่างที่สุด ๒ อย่างนั้น)^{๕๑} คือ (๑) กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นอยู่ในกามสุข เป็นของต่ำทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เรื่องนี้มีความหมายชัดเจนแล้วว่า ธรรมเทศนาภังคนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่อภิกษุปัญจวัคคีย์ ดังนั้นจึงทรงเน้นว่า “บรรพชิตไม่ควรเสพ” (๒) อตถกิลมณานุโยค การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เรื่องนี้ก็มีความหมายชัดเจนอีกเช่นเดียวกัน จึงตรัสว่าบรรพชิตไม่ควรเสพ เพราะนักบวชสาวกของนิครนถ์ นาฏบุตรมีความเชื่อว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง เกิดมาจากการมกั่ว(ปุพเพกตเหตุวาท) ซึ่งก่อให้เกิดทุกข์ เมื่อต้องการจะพ้นจากทุกข์จึงต้องบำเพ็ญตบะทรมานตนเอง แม้พระมหาบุรุษก็ทรงเคยบำเพ็ญมาแล้ว แต่ก็มีได้บรรลุนิพพานทั้งสิ้นใด ๆ เลย^{๕๒}

[๒] วิธีการหรือเนื้อหา มัชฌิมาปฏิปทามีเนื้อหารายละเอียดคือ (๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ อธิบายว่า เห็นอริยสัจ ๔ (๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ อธิบายว่า ความคิดที่จะสลัดออกจากกาม ไม่คิดพยาบาท ไม่คิดเบียดเบียน (๓) สัมมาวาจา ความเจรจาชอบ อธิบายว่า ความตั้งใจที่จะงดเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ (๔) สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ อธิบายว่า ความตั้งใจที่จะงดเว้นจากการฆ่าสัตว์หรือการทำร้าย งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ และงดเว้นจากการประพฤติดินในกาม (๕) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ อธิบายว่า ละมิฉฉาอาชีวะ แต่เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน พระญาณติโลก, พระพุทธวจนะ ความจริงอันประเสริฐ, หน้า ๒๓-๒๘, พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), อริยสัจจากพระโอษฐ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔-๒๕, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๙๒๑.

^{๕๑} สารตุด.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๓/๒๐๖, สารตุด.ฎีกา (ไทย) ๓/๑๓/๕๒-๕๓, ดู ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๓/๑๑๓.

^{๕๒} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๓๒-๓๓๔/๓๑๓-๓๑๗, ๔๘๐-๔๘๒/๔๗๓-๔๗๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๒-๓๓๔/๔๐๑-๔๐๔, ๔๘๐-๔๘๒/๖๐๗-๖๑๑.

(๖) สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ อธิบายว่า พยายามป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว มุ่งมั่นทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น พยายามรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วและหมั่นเจริญให้ยิ่งขึ้นไป (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ อธิบายว่า มีสติระลึกหรือพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม (๘) สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นชอบ อธิบายว่า ประคับประคองจิตให้ตั้งมั่น ดำเนินตามครรลองแห่งฌาน ๔^๓

[๓] จุดหมายปลายทางของมัชฌิมาปฏิปทา คือ นิพพาน การดับกิเลสและกองทุกข์

ขอบเขตของมัชฌิมาปฏิปทาในที่นี้คือการไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตakilมณานุโยคเท่านั้น นอกเหนือจากนั้น ผู้วิจัยยังได้รวบรวมสืบค้นที่มาของมัชฌิมาปฏิปทาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม ซึ่งเท่าที่พบปรากฏ ๗ ครั้งไว้ในภาคผนวก ข.

ยิ่งกว่านั้น มัชฌิมาปฏิปทายังแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

(๑) มัชฌิมาปฏิปทา ไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง^{๓๔}

(๒) มัชฌิมาปฏิปทา ปฏิปทาอย่างกลาง ครอบคลุมหรือเป็นการปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๓๕}

(๓) มัชฌิมาปฏิปทา มีอยู่เพื่อละโลภะและโทสะเป็นต้น^{๓๖}

อย่างไรก็ดี แม้ว่ามัชฌิมาปฏิปทาจะปรากฏหลายประเภท แต่ทุกประเภทนำไปสู่จุดหมายเดียวกันคือนิพพานซึ่งเป็นการดับกิเลสและกองทุกข์อย่างสิ้นเชิง

^{๓๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕-๓๓๗, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖-๑๒๘, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๑-๔๒๔, อภิ.ล. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๖, ๔๘๖-๔๘๗/๒๘๓-๒๘๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑-๑๗๓, ๔๘๖-๔๘๗/๓๗๑-๓๗๓.

^{๓๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๗๖, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒.

^{๓๕} อ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๑๕๗-๑๖๓/๒๘๙-๒๙๐, อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๕๗-๑๖๓/๔๐๑-๔๐๔.

^{๓๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๓/๒๐-๒๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑-๓๓.

๓.๓.๒ มัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง

มัชฌิมาปฏิปทามีขอบเขตและประเภทที่ชัดเจนดังที่อธิบายมาแล้ว ในที่นี้จะอธิบายเพียงประเภทที่ ๑ เท่านั้น มัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง คือ กาม-สขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมณานุโยค อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องในประเด็นนี้คือ มัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้เท่านั้น (ในพระไตรปิฎก ยังไม่พบว่ามัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้อย่างอื่นหรืออยู่ตรงกลางระหว่างที่สุด ๒ อย่างเหล่านั้น) จากการสืบค้นในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม มัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ปรากฏ ๗ แห่ง แต่เพื่อให้เห็นภาพของมัชฌิมาปฏิปทาชัดเจนจึงจะวิเคราะห์ดังนี้

ประเภทที่ ๑ มัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง คือ กามสขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมณานุโยค ในข้อนี้ อรรถกถาจารย์ไม่ได้อธิบายไว้ แต่ต่อมาฎีกาจารย์อธิบายว่าชื่อว่ามัชฌิมา เพราะอยู่ท่ามกลางแห่งที่สุด ๒ อย่างนั้น ชื่อว่าปฏิปทา เพราะผู้ต้องการจะสลัดออกจากทุกขในวัฏฏะ พึงดำเนินไป^{๔๗} อนึ่ง ข้อความที่ฎีกาจารย์นำมาอธิบายในที่นี้ นำมาจากอรรถกถามัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสกันั้นเอง

ประเภทที่ ๒ อรรถกถาจารย์อธิบายเพียงเล็กน้อย ตอนท้ายอธิบายว่ามัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง หรือพ้นจากที่สุดโต่งคือสัสสตะและอุจเฉทะ^{๔๘}

ประเภทที่ ๓ อรรถกถาจารย์อธิบายว่า มัชฌิมาปฏิปทามุ่งจะกล่าวถึงมรรค มรรคไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างคือ โลกะเป็นที่สุดอย่างหนึ่ง โทสะเป็นที่สุดอย่างหนึ่ง มรรคพ้นจากที่สุด ๒ อย่างนั้น ดังนั้น จึงเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ชื่อว่ามัชฌิมา เพราะอยู่ท่ามกลางแห่งที่สุด ๒ อย่างนั้น ชื่อว่าปฏิปทา เพราะบรรพชิตพึงดำเนินไป กามสขัลลิกานุโยคเป็นที่สุดอย่างหนึ่ง อิตถกิลมณานุโยคเป็นที่สุดอย่างหนึ่ง สัสสตะเป็นที่สุดอย่างหนึ่ง อุจเฉทะเป็นที่สุดอย่างหนึ่ง^{๔๙}

จากการศึกษา ผู้วิจัยมีความเห็นดังนี้

ประการที่ ๑ ให้คงพุทธพจน์ไว้ตามเดิม เพราะมัชฌิมาปฏิปทาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น มีหลักการ วิธีการหรือเนื้อหาและจุดหมายปลายทางครบถ้วนสมบูรณ์

ประการที่ ๒ ในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยพบว่า มัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างคือกามสขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมณานุโยค และพบคำว่า “อนุปคมุม” ซึ่งแปลว่า ไม่

^{๔๗} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๓/๒๐๖, สารตถ.ฎีกา (ไทย) ๓/๑๓/๕๒-๕๓.

^{๔๘} อง.ติ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๗-๑๖๓/๒๗๘.

^{๔๙} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๓/๑๑๒-๑๑๓.

เข้าไปใกล้ ยังไม่พบคำว่ามัชฌิมาปฏิปทาอยู่ท่ามกลางหรืออยู่ตรงกลางแห่งที่สุด ๒ อย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมถานุโยค หรือสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ

อนึ่ง ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเพิ่มเติมอีกดังนี้

(๑) อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้อรรถกถาจารย์ไม่อธิบายพุทธภาษิตเรื่อง มัชฌิมาปฏิปทาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แต่กลับไปอธิบายสารีบุตรภาษิตในธัมมทนายาสสูตรซึ่ง มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ ตอนที่ ๑ พระพุทธองค์ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายจงเป็นธรรม ทายาท อย่าเป็นอามิสทายาท เพราะถ้าภิกษุทั้งหลายเป็นอามิสทายาท ไม่เป็นธรรมทายาท ทั้ง พระสาวกและพระศาสดาจะถูกติเตียน ตอนที่ ๒ เป็นภาษิตของพระสารีบุตร ว่าด้วยความไม่ สนใจในการศึกษาวิเวกและความสนใจในการศึกษาวิเวก ต่อด้วยมัชฌิมาปฏิปทามีอยู่เพื่อละ โภกะและโทสะ เป็นต้น เป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระจับ เพื่อรู้ ยิง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

(๒) เมื่ออรรถกถาจารย์ไม่อธิบายมัชฌิมาปฏิปทา แต่โยงให้ไปดูในอรรถกถามัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ภาควิ ๑ ในธัมมทนายาสสูตร แต่เมื่อฎีกาจารย์จำเป็นต้อง อธิบายมัชฌิมาปฏิปทาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร จึงนำข้อความในอรรถกถามัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกดังกล่าวแล้ว มาปรับปรุงเล็กน้อยและอธิบายไว้ จึงทำให้มัชฌิมาปฏิปทานอกจากจะไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมถานุโยคแล้วยังจะต้องไม่เข้าไปใกล้สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิอีกด้วย ถ้ามว่า ในพระไตรปิฎก พบข้อความที่เป็นพุทธภาษิตหรือสาวกภาษิตว่า มัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้สัสสตทิฏฐิหรืออุจเฉททิฏฐิหรือไม่ ตอบว่า ยังไม่พบข้อความดังกล่าว พบแต่ข้อความที่เป็นพุทธภาษิตว่า มัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมถานุโยคเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงต้องถือเอาข้อความที่เป็นพุทธภาษิตในพระไตรปิฎกเป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐาน

สรุปว่า มัชฌิมาปฏิปทาประเภทที่ ๑ ไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมถานุโยคเท่านั้น ประเภทที่ ๒ เป็นข้อปฏิบัติที่ครอบคลุมสติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประเภทที่ ๓ มัชฌิมาปฏิปทามีอยู่เพื่อละโทสะและโมหะเป็นต้น แม้มัชฌิมาปฏิปทาจะมีถึง ๓ ประเภท แต่ก็มีจุดหมายปลายทางอันเดียวกันคือ นิพพาน เป็นการดับกิเลสและกองทุกข์อย่างสิ้นเชิง

๓.๓.๓ การวิเคราะห์กามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมถานุโยค

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ที่สุด ๒ ตามลำดับดังนี้

(๑) ในพระไตรปิฎก กามสุขัลลิกานุโยคปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มีวิเคราะห์ศัพท์ว่า กาม+สุข+อลล+อิก+อนุโยค กระจายรูปศัพท์ดังนี้ กาม=ความใคร่ ความอยาก ความปรารถนา สิ่งที่น่าปรารถนา นำใคร่^{๖๐}+สุข=สุข พอใจ สะดวก ง่าย^{๖๑}+อลล=เปี้ยก ขึ้น ชุ่ม อาบ ชีมี^{๖๒}+อิก=มีอยู่^{๖๓}+อนุโยค=ติดข้อง^{๖๔} ประกอบ ข้อง กิเลสให้ข้องอยู่(อยู่)มีกามเป่น(เป็น) ต้น^{๖๕} ความหมายของกามสุขัลลิกานุโยค (sensual indulgence) คือ การประกอบตนให้พัวพัน หมกมุ่นอยู่ในกามสุข^{๖๖} อนึ่ง คำว่า “กาม” ในที่นี้แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ (๑) วัตถุกาม วัตถุอันนำใคร่ สิ่งที่น่าปรารถนา สิ่งที่ยากได้ กามคุณ (๒) กิเลสกาม กิเลสที่ทำให้ใคร่ ความอยากที่เป็นตัวกิเลส^{๖๗} กามทั้งสองอย่างนี้ บรรพชิตไม่ควรเสพ ไม่พึงบริโภค ไม่ควรติดข้อง หมกมุ่น เพราะเป็นของต่ำทราม เป็นของชาวบ้าน บุคคลผู้มีกิเลสและประพฤติเรื่องนี้เป็นอาจณ ไม่ประเสริฐ ไม่บริสุทธิ์ ไม่เป็นเหตุให้ได้ความสุขที่แท้จริง ในที่นี้เป็นการพิจารณา ๒ ชั้น คือ ชั้นหยาบและชั้นละเอียด ชั้นหยาบพิจารณาจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมอันเป็นของมีอยู่แบบชาวบ้าน เป็นสมบัติของชาวบ้าน ไม่ใช่สมบัติของบรรพชิต ชั้นละเอียดพิจารณาในแง่ที่เป็นสภาวะนำมาซึ่ง ความเศร้าหมอง เปรี้ยวร้อน กระวนกระวาย ดังนั้น บรรพชิตจึงไม่ควรเกี่ยวข้องกับ หมกมุ่น ลุ่มหลง อยู่ แต่ควรประพฤติปฏิบัติขัดเกลาอันเป็นเหตุให้กิเลสบรรเทาเบาบาง ดำเนินไปสู่การดับกิเลส และกองทุกข์อันเป็นจุดหมายสูงสุดที่แท้จริงของพุทธศาสนา

(๒) อิตถกิลมถานุโยค มีมาก่อนพุทธกาล ครั้นมาถึงในพุทธกาล มีนิครนถ์ นาฏบุตรเป็นเจ้าลัทธิ แม้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรจะไม่ระบุชื่อเจ้าลัทธิ แต่จากข้อมูลและหลักฐานแวดล้อมในที่อื่น ๆ ก็สามารถระบุได้ว่าเป็นลัทธิเดียวกัน ลัทธินี้ในพระไตรปิฎกปรากฏ

^{๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐.

^{๖๑} อภิธาน. ๘๘/๒๔, ปาลี. ๔๒๒.

^{๖๒} อภิธาน. ๗๕๓/๒๑๑, ปาลี. ๓๗.

^{๖๓} บาลี. ๑๐๓/๑๔๖.

^{๖๔} อภิธาน. ๘๕๘/๒๔๕.

^{๖๕} ปาลี. ๓๒๘.

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑.

^{๖๗} ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑/๑, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑/๑-๒, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐.

ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มีวิเคราะห์ศัพท์ว่า อตฺต+กิลมถ+อนุโยค กระจายรูปศัพท์ดังนี้ อตฺต= ตน^{๖๔} จิต กาย สภาว ปรมตฺต (อาตมัน)^{๖๕}+กิลมถ=ความลำบาก ความเหน็ด(เหน็ด)เหนื่อย^{๖๖} + อนุโยค=ประกอบ ช้อง กิเลสให้ข้องอยู่(อยู่)มีกามเปน(เป็น)ต้น^{๖๗} ดังนั้น อตฺตกิลมถาอนุโยค จึงมีความหมายว่า การประกอบตนให้ลำบากเปล่า คือ ความพยายามเพื่อให้บรรลุผลที่หมายด้วยวิธีการทรมานตนเอง เช่น การบำเพ็ญตบะต่าง ๆ ที่นิยมกันในหมู่ภิกษุจำนวนมาก^{๖๘} อีกนัยหนึ่ง หมายความว่า การประกอบความเพียรด้วยการทำตนให้ลำบาก การทรมานตน^{๖๙}

มีคำถามว่า นักบวชทั้งหลายผู้บำเพ็ญตบะมีหลักการ วิธีการและจุดหมายปลายทางอย่างไร

มีคำตอบว่า ในสมัยพระเวท คนเชื่อว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาติมีพลังอยู่ เบื้องหลังซึ่งเรียกว่า "เทพเจ้า" เมื่อเชื่ออย่างนี้จึงบวงสรวง อ้อนวอนเพื่อให้เทพเจ้าโปรดปราน ประทานสิ่งที่ต้องการ

ต่อมา ในสมัยพราหมณะ เทพเจ้าที่เคยได้รับการนับถือในสมัยพระเวท เริ่มหมดความสำคัญลง มีเทพเจ้าองค์ใหม่คือ พรหม เป็นผู้ดูแลกฎธรรมชาติ ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้สร้าง ผู้คุ้มครองโลก เป็นใหญ่เหนือเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เป็นองค์อมตะตลอดกาล พิธีบูชาญก็ทำกันอย่างแข็งขันโดยมีความเชื่อว่า พิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ เมื่อทำถูกต้องครบถ้วนแล้ว จะสามารถบังคับเทพเจ้าให้อำนวยผลตามที่ต้องการให้เกิดแก่ผู้บวงสรวงได้

ต่อมา ในสมัยอุปนิษัท ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าได้เปลี่ยนไป มีเทพเจ้าสูงสุดองค์เดียวคือ พรหมหรือพรหมัน วิญญาณในตัวตนเราก็เป็นส่วนหนึ่งของพรหมันนี้เอง ความเชื่อในเรื่องชีวิตก็เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน เมื่อวิญญาณในตัวมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของพรหมัน จึงมีสภาพเป็นอมตะเช่นกับพรหมัน แต่ที่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย เพราะไม่รู้ความจริง ครั้นรู้แจ้งตน ก็ระดับทุกข์ เป็นโมกษะ คือการเข้าสู่พรหมโลก รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหม วิธีการเข้าถึง

^{๖๔} สารุด.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๓/๒๐๖, สารุด.ฎีกา (ไทย) ๓/๑๓/๕๒.

^{๖๕} อภิธาน. ๘๖๑/๒๔๖.

^{๖๖} อภิธาน. ๘๖๑/๒๑๔, ปาลี. ๑๑๒.

^{๖๗} ปาลี. ๓๒๔.

^{๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๓๔.

^{๖๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บาลี-โรมัน-ไทย เล่ม ๑ อักษร อ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๖-๑๔๗.

พรหมโลก เรียกว่า โยคะ มี ๓ ได้แก่ (๑) ภักติโยคะ คือความเชื่อมั่นในพระเป็นเจ้า (๒) กรณโยคะ คือ การประกอบพิธีกรรมรวมทั้งการปฏิบัติต่าง ๆ (๓) ชญาณโยคะ คือ การบำเพ็ญสมาธิเพื่อให้เกิดญาณ หรือความรู้แจ้งตน หมายถึง รู้แจ้งสภาพอันแท้จริงของอาตมัน จุดหมาย คือ การเข้าถึงพรหมโลกหรือการอยู่ร่วมกันกับพรหม (พรหมสหพฤตา) นี้ ได้รับการสืบทอดเรื่อยมาจนถึงในพุทธกาลและหลังพุทธกาล แต่มีวิธีการที่แตกต่างกันไป พรหมณ์ผู้เป็นหัวหน้าสอนอีกแบบหนึ่ง^{๔๔} ส่วนเจ้าลัทธิอื่นก็สอนอีกแบบหนึ่ง เช่น ทิฏฐิ ๖๒ และครูทั้ง ๖ เป็นต้น

จากการศึกษา พบว่า สมัยพรหมณะและสมัยอุปัชฌ์ มีจุดหมายเหมือนกันคือการเข้าถึงพรหมโลก ครั้นมาถึงในพุทธกาล ลัทธิอัสตติกลิมถานูโยคซึ่งมีนิครนถ์ นาฏบุตรเป็นเจ้าลัทธิ มีหลักการสำคัญที่พบในพระไตรปิฎกขณะนี้คือ (๑) จาตุยามสังวร (๒) อัสตติกลิมถานูโยค (๓) ปุพเพกตเหตุวาท มีจุดหมายปลายทางคือ การพ้นทุกข์ (สพฺพํ ทุกฺขํ นิชฺชินฺณํ)^{๔๕} แต่วิธีการแตกต่างจากพุทธศาสนา กล่าวคือ นิครนถ์ทั้งหลายใช้วิธีการเว้นจากน้ำดิบทุกอย่าง ประกอบกิจที่เว้นจากบาปทุกอย่าง ล้างบาปทุกอย่าง รับสัมผัสทุกอย่างโดยไม่ให้เกิดบาป การบำเพ็ญตบะหรือการทรมานตนเองและมีความเชื่อว่าทุกอย่างเกิดมาจากกรรมเก่า

พระมหานรุษทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคล้ายกันกับอัสตติกลิมถานูโยค ครั้นบำเพ็ญแล้วทรงสรุปว่า ในอดีต อนาคตและปัจจุบัน สมณพรหมณ์เสวยทุกขเวทนาคล้ายแข็ง หยาบ เผ็ดร้อนที่เกิดขึ้นเพราะความเพียรก็เพียงเท่านี้ ไม่เกินไปกว่านี้ แต่ก็ไม่ได้บรรลุญาณทัสสนะใด ๆ จึงทรงดำริว่าจะมีทางอื่นที่จะตรัสรู้บ้างไหม ทรงระลึกได้ว่า เมื่อครั้งงานของพระบิดาเจ้าศากยะ พระมหานรุษประทับนั่งได้ต้นหว้าอันร่มรื่น ได้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวก ทรงรู้แจ้งที่ตามระลึกด้วยสติว่า ทางนั้นเป็นทางตรัสรู้และไม่ทรงกลัวต่อความทุกข์ที่สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายเลย แต่การที่มีร่างกายซูบผอม จะบรรลุความสุขดังกล่าว ไม่ใช่ทำได้ง่าย จึงทรงฉันอาหารหยาบคือข้าวสุกและขนมกุ่มมาส เมื่อร่างกายมีกำลัง สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุฌานที่ ๑ ถึงฌานที่ ๔ เมื่อจิตผุดผ่อง ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน

^{๔๔} ที.ลี. (บาลี) ๙/๕๒๐/๒๓๓, ที.ลี. (ไทย) ๙/๕๒๐/๒๓๑ ในสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงเปลี่ยนความหมายของ “พรหมโลก” ใหม่ และทรงแสดงทางไปสู่พรหมโลก คือ จุฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีล อินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ สันโดษ การละนิวรณ์ ๕ แผ่เมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิตและอุเบกขาจิตตลอดทิศทั้ง ๔ ตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถานซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถประพฤติปฏิบัติได้จริงในชีวิตนี้

^{๔๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๗๙/๑๔๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๗๙/๑๔๒, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑/๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑/๑-๒.

ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว ทรงน้อมจิตไปเพื่ออุปเพณิวาสนาสติปัญญา บรรลุนิชาที่ ๑ ในปฐมยามแห่งราตรี ทรงน้อมจิตไปเพื่อจตุปปาตญาณ บรรลุนิชาที่ ๒ ในมัชฌิมยามแห่งราตรี ทรงน้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี่อัสวะ นี่อัสวสมุทัย นี่อัสวนิโรธ นี่อัสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากอัสวะ ภวสวะและอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ทรงบรรลุนิชาที่ ๓ ในปัจฉิมยามแห่งราตรี^{๖๖} อีกประการหนึ่ง เจ้าลัทธิอรรถกิลมณานุโยค ประกาศว่า นี่เป็นทางนำไปสู่ความพ้นทุกข์ แต่พระพุทธองค์ตรัสมาปฏิบัติปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติหรือทางสายกลาง คืออริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างดังกล่าวมานั้น

กล่าวโดยสรุปคือ กามสุขัลลิกานุโยคและอรรถกิลมณานุโยค ลัทธิแรกปล่อยตนเองให้หมกมุ่น สยบอยู่กับวัตถุที่หามาบำรุง บำเรอ ประนปรี้อ และเมื่อได้สมความปรารถนาแล้วยังติดใจ คลั่งไคล้ ทะยานอยากยิ่ง ๆ ขึ้นไป ลัทธิหลังทรมานตนเองด้วยคิดว่าจะพ้นทุกข์ แต่ก็ได้พ้นอย่างแท้จริง กลับยึดมั่น หลงผิด ติดกับดักทางความคิดที่ละเอียดอ่อน ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ (ในความหมายของพระพุทธศาสนา) อีกเช่นกัน กล่าวย้าอีกว่า ที่สุด ๒ อย่างนี้ เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพระพุทธศาสนา ส่วนมัชฌิมาปฏิปทาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ มัชฌิมาปฏิปทามีรายละเอียดและจุดหมายที่ชัดเจน ไม่จำเป็นต้องมารอให้มีที่สุด ๒ อย่างนี้ ที่สำคัญที่สุด ๒ อย่างนี้จะมีหรือไม่มีหรือมีจำนวนเท่าใด ก็ไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว ฉะนั้น ควรแยกแยะสิ่งเหล่านี้ออกจากพระพุทธศาสนาให้ชัดเจน เลือกเฟ้น และนำสิ่งที่เป็คำสอนของพระพุทธเจ้าไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันจึงจะเกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นอย่างแท้จริง

อธิบายเข้าสู่เนื้อหาความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมาธรรมเทศนา กับมัชฌิมาปฏิปทาอีกครั้งหนึ่งว่า มัชฌิมาธรรมเทศนา เป็นการแสดงหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลาง ไม่ระบุรายละเอียดของการปฏิบัติ ระบุเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นและดับไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยเท่านั้น เขียนแผนภูมิให้ดูง่ายดังนี้

^{๖๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๗๗-๓๘๖/๓๓๗-๓๔๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๗-๓๘๖/๔๑๒-๔๑๘, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๓๒-๓๓๖/๓๑๓-๓๑๔, ๔๘๐-๔๘๔/๔๗๓-๔๗๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๒-๓๓๖/๔๐๑-๔๐๗, ๔๘๐-๔๘๔/๖๐๗-๖๑๒.

มัชฌิมนิเทศนา { สมุทวาร : อวิชชา → สังขาร → วิญญาณ ฯลฯ ชาติ → ชรามรณะ
→ โสกะ ฯลฯ อุปายาส = เกิดทุกข์
นิโรธวาร : ดับอวิชชา → ดับสังขาร → ดับวิญญาณ ฯลฯ ดับชาติ
→ ดับชรามรณะ โสกะ ฯลฯ อุปายาส = ดับทุกข์^{๙๙}

จากแผนภูมิ จะไม่พบรายละเอียดของการปฏิบัติ ถ้ามองว่า จะนำมัชฌิมนิเทศนามาใช้ปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ได้อย่างไร มีคำตอบว่า เมื่อไม่พบรายละเอียดของการปฏิบัติในมัชฌิมนิเทศนา จึงต้องสืบค้นหลักฐานแวดล้อมอื่น ๆ อีกซึ่งในที่นี้จะสืบค้นหลักฐานแวดล้อมเฉพาะในนิทานสังยุตต์เท่านั้น ส่วนหลักฐานในที่อื่นจะนำมาอธิบายเสริมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น อนึ่ง จุดประสงค์ของการศึกษาประเด็นนี้ เพื่อคงพุทธพจน์ไว้ตามเดิมและชี้ให้เห็นข้อปฏิบัติที่สืบเนื่องจากมัชฌิมนิเทศนาซึ่งแสดงออกในรูปของมัชฌิมาปฏิปทาอันเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติหรือทางสายกลางที่นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ พบข้อความในปฏิปทาสูตรที่ระบุว่า ข้อธรรมที่เริ่มต้นด้วยเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมีเป็นต้น เป็นมิจฉาปฏิปทา ข้อปฏิบัติผิด ส่วนข้อธรรมที่เริ่มต้นด้วยเพราะอวิชชาดับ สังขารทั้งหลายจึงดับ เป็นต้น เป็นสัมมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติถูก เขียนแผนภูมิให้ดูง่ายดังนี้

มิจฉาปฏิปทา : อวิชชา → สังขาร → วิญญาณ → นามรูป ฯลฯ ชาติ → ชรามรณะ
→ โสกะ ฯลฯ อุปายาส=เกิดทุกข์

สัมมาปฏิปทา : อวิชชาดับ → สังขารดับ → วิญญาณดับ → นามรูปดับ ฯลฯ ชาติ → ชรามรณะ
→ โสกะ ฯลฯ อุปายาส=ดับทุกข์^{๙๙}

จากแผนภูมิในปฏิปทาสูตร ก็ยังไม่พบรายละเอียดของการปฏิบัติอีกเช่นกัน จึงต้องสืบค้นต่อไป และพบข้อความในอุปนิสสุตที่พระพุทธองค์ทรงแสดงข้อธรรมในปัจจุสมุปปาทในชีวิตประจำวันไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ต้องพบกับสิ่งนี้อยู่ทุกขณะ เขียนแผนภูมิให้ดูง่ายดังนี้

^{๙๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๖/๗๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๖/๙๓.

^{๙๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๓/๕, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓/๙.

อวิชา → สังขาร → วิญญาน → นามรูป → สฬายตนะ → ผัสสะ → เวทนา → ตัณหา →
อุปาทาน → ภพ →ชาติ → ทุกข์ → ศรัทธา → ปราโมทย์ → ปีติ → ปัสสัทธิ → สุข → สมภา
→ ยถาภูตัสสนะ → นิพพิทา → วิราคะ → วิมุตติ → ขยญาณ^{๗๔}

จากแผนภูมิจะพบว่า กระบวนการปัจจุสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์ดำเนินไปตามปกติ แต่พอถึงทุกข์ซึ่งอยู่ในสภาวะที่บีบคั้น อยากหลีกหนีไปให้พ้น กลับมีสติ มีโยนิโสมนสิการ มีความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุและผลซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนของความคิด เกิดความปราโมทย์ ปีติ เกิดความสงบ เย็น ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เห็นตามความเป็นจริง เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนดและหลุดพ้น ก็สามารถทำให้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ได้เหมือนกัน อย่างไรก็ตาม แต่ก็ยังไม่พบรายละเอียดของการปฏิบัติที่เป็นระบบทั้งหมดของพุทธศาสนา จึงต้องสืบค้นต่อไป และพบข้อความในสูตรกลุ่มหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจุสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร ทรงแยกแยะอธิบายข้อธรรมแต่ละข้ออย่างละเอียด แต่ฝ่ายนิโรธวารทรงระบุข้อปฏิบัติทั้งหมดของพระพุทธศาสนาคืออริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับองค์ธรรมแต่ละข้อในปัจจุสมุปบาท ในที่นี้ ผู้วิจัยจะแบ่งหลักฐานออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ (๑) พุทธภาษิต (๒) สภาภาษิต

กลุ่มที่ ๑ พุทธภาษิต มีสูตรต่อไปนี้เป็นคือ ปัจจุสูตร ภิกขุสูตร สมณพราหมณสูตร ทูตียพราหมณสูตร^{๗๕} ญาณวัตตสูตร^{๗๖} นครสูตร^{๗๗} ติตถายตนสูตร^{๗๘} และสูตรเหล่านี้อนุลอมตามสูตรในกลุ่มพุทธภาษิต ได้แก่ สมณพราหมณสูตร ทูตียพราหมณสูตร^{๗๙} สัมมสสูตร^{๘๐} ชรามรณสูตร ชาติสูตรตาทิทสก สัตตสูตร^{๘๑}

^{๗๔} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๓/๓๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๐-๔๓, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๗๔.

^{๗๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๗/๔๑-๔๒, ๒๘/๔๒-๔๓, ๒๙/๔๔, ๓๐/๔๔-๔๕, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๗/๕๒-๕๔, ๒๘/๕๔-๕๖, ๒๙/๕๖-๕๗, ๓๐/๕๗-๕๘.

^{๗๖} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๓/๕๔-๕๘, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๓/๖๙-๗๓.

^{๗๗} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๕/๑๐๓-๑๐๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๖-๑๒๙.

^{๗๘} อ.ติ. (บาลี) ๒๐/๖๒/๑๗๒-๑๗๓, อ.ติ. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘-๒๔๓.

^{๗๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๓/๑๕-๑๖, ๑๔/๑๖-๑๗, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓/๒๑-๒๒, ๑๔/๒๒-๒๔.

^{๘๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๖/๑๐๔-๑๐๕, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๖/๑๒๙-๑๓๔.

^{๘๑} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๗๑/๑๒๕, ๗๒/๑๒๕-๑๒๖, ๗๓/๑๒๖-๑๒๘, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๑/๑๕๕, ๗๒/๑๕๖, ๗๓/๑๕๗.

กลุ่มที่ ๒ สาวภาษิต ได้แก่ สัมมาทิฏฐิสูตร^{๗๗} เขียนแผนภูมิให้ดูง่ายดังนี้

(มัชฌิมนิคาเยก) — สมุทยวาร : อวิชชา → สังขาร → วิญญาน → นามรูป ฯลฯ ชาติ →
 ปฏิจสุมุขปาท — ชรามรณะ ฯลฯ โสกะ ฯลฯ อุปายาส=เกิดทุกข์
 นิโรธวาร : ชรา คือ ความแก่ . . . , เพราะชาติเกิด ชราและมรณะจึงเกิด,
 เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ, อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ
 สัมมาทิฏฐิ . . . สัมมาสมาธิ ชื่อว่าปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่ง
 ชราและมรณะ=ดับทุกข์^{๗๘} (องค์ธรรมอื่น ๆ ก็มีนัยเหมือนกัน)

จากพุทธภาษิตและสาวภาษิตพบว่า มัชฌิมนิคาเยกเทศนากับมัชฌิมาปฏิปทาไม่ได้สัมพันธ์กันโดยตรง แต่สัมพันธ์กันโดยอ้อม กล่าวคือ ปฏิจสุมุขปาทในแบบแจหัวข้อหรือหลักประยุกต์ในข้อ ๒.๕ ในบทนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงมัชฌิมนิคาเยกเทศนาด้วยองค์ธรรมของปฏิจสุมุขปาท เมื่อวิเคราะห์องค์ธรรมแต่ละข้อ จะพบว่า มัชฌิมนิคาเยกเทศนาที่ทรงแสดงด้วยองค์ธรรมในปฏิจสุมุขปาทมีข้อปฏิบัติมัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ที่กำหนดรายละเอียดที่ชัดเจนอันสามารถนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ ดังนั้น มัชฌิมนิคาเยกเทศนากับมัชฌิมาปฏิปทาจึงมีความสัมพันธ์กันคือ มัชฌิมนิคาเยกเทศนาแสดงความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ ส่วนมัชฌิมาปฏิปทาแสดงข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาตินั้น

สรุปความคิดรวบยอดในข้อนี้คือ มัชฌิมนิคาเยกเทศนาเป็นการแสดงความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติด้วยกระบวนการของปฏิจสุมุขปาท แสดงแต่สภาวะเกิดทุกข์อย่างไรและดับทุกข์อย่างไรเท่านั้น แต่ไม่ระบุรายละเอียดว่าต้องลงมือปฏิบัติอย่างไร ส่วนมัชฌิมาปฏิปทาเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติ ไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่าง มีรายละเอียดที่นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ได้แน่นอน เป็นการวางหลักการปฏิบัติให้สอดคล้องกับความจริงตามธรรมชาติซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงได้และนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตจริง ดังนั้น มัชฌิมนิคาเยกเทศนากับมัชฌิมาปฏิปทาจึงมีความสัมพันธ์กันโดยอ้อมดังได้อธิบายมาแล้ว

^{๗๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๙๒-๑๐๔/๖๖-๗๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๒-๑๐๔/๘๗-๑๐๐.

^{๗๘} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๗/๔๑-๔๒, ๔๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๗/๕๒-๕๔, ๕๕.

๓.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างมัชฌิมนธรรมเทศนากับอริยสัจ ๔

๓.๔.๑ บ่อเกิด ความหมาย ความสำคัญ ขอบเขต และประเภทของอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ มีบ่อเกิดในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขอริยสัจ . . . ข้อนี้เป็นทุกขสมุทยอริยสัจ . . . ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธอริยสัจ . . . ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ”^{๔๔}

ความหมายของอริยสัจตามพุทธพจน์ ๓ นัย คือ (๑) “ภิกษุทั้งหลาย เพราะตรัสรู้อริยสัจ ๔ เหล่านี้ตามความเป็นจริง จึงเรียกตถาคตว่า อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๔๕} (๒) “ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการนี้ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัจ”^{๔๖} (๓) “ตถาคตเป็นอริยะในโลก ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่ประชาชน ทั้งสมณพราหมณ์ ทั้งเทวดาและมนุษย์ ฉะนั้น จึงเรียกว่า อริยสัจ”^{๔๗} ต่อจากนั้น อรรถกถาจารย์อ้างพุทธพจน์ข้างต้นแล้วให้ความหมายเพิ่มเติมอีกดังนี้ (๑) สัจจะที่พระอริยะตรัสรู้ (๒) สัจจะของพระอริยะ (พุทธพจน์นัยที่ ๓) (๓) สัจจะที่ทำให้เป็นอริยะ (พุทธพจน์นัยที่ ๑) (๔) สัจจะอย่างอริยะคือแท้แน่นอน^{๔๘} (พุทธพจน์นัยที่ ๒)

อริยสัจ ๔ มีความสำคัญดังนี้ (๑) เป็นจุดหมายของกุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต^{๔๙} (๒) กุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในอดีต อนาคตและปัจจุบันต้องรู้อริยสัจ ๔^{๕๐} (๓) สมณะหรือพราหมณ์ในอดีต อนาคตและปัจจุบันต้องรู้เรื่องอริยสัจ ๔^{๕๑} (๔) เมื่อรู้แล้วสมณะหรือพราหมณ์ในอดีต อนาคตและปัจจุบันย่อมประกาศอริยสัจ ๔ ว่าเป็นสิ่งที่ตนรู้แจ้งตามความเป็นจริง^{๕๒} (๕) สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ก็ไม่จัดว่า

^{๔๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๔/๑๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑-๒๒, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗-๓๖๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

^{๔๕} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๓/๓๗๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๗.

^{๔๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๗/๓๘๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๗/๖๐๙-๖๑๐.

^{๔๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๘/๓๘๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๘/๖๑๐.

^{๔๘} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๕๓๑/๑๔๐-๑๔๑, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๕๓๑/๘๐๔, วิสุทฺธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๒/๕๓๑/๒๑๓, สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๔/๒๐๘-๒๐๙, สารตฺถ.ฎีกา (ไทย) ๓/๑๔/๕๕-๕๖.

^{๔๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๗๓/๓๖๑-๓๖๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๓/๕๘๔.

^{๕๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๗๔/๓๖๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๔/๕๘๕.

^{๕๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๗๕/๓๖๓, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๕/๕๘๕-๕๘๖.

^{๕๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๗๖/๓๖๓-๓๖๔, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๖/๕๘๖-๕๘๗.

เป็นสมณะในหมู่สมณะ ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นไม่รู้แจ้งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยตนเอง^{๙๙} (๖) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต อนาคตและปัจจุบัน เหล่านั้นทั้งหมดย่อมตรัสรู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง^{๑๐๐} (๗) อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมจำเป็นทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์^{๑๐๑} (๘) กุศลธรรมทั้งหมดรวมลงในอริยสัจ ๔^{๑๐๒}

ขอบเขตของอริยสัจ ๔ มีดังนี้ (๑) พุทธพจน์ในจุฬามาลูกกยสูตรว่า ปัญหาว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงไม่ตอบ ทรงงด ทรงวางเฉย เพราะไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้และเพื่อนิพพาน แต่ทรงตอบเรื่องอริยสัจ ๔ เพราะมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้และเพื่อนิพพาน^{๑๐๓} (๒) พุทธพจน์ในสีลปาวนสูตรว่า สิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสรู้มีมากมาย แต่ไม่ได้บอก เพราะไม่มีประโยชน์ ฯลฯ แต่ทรงบอกอริยสัจ ๔ เพราะมีประโยชน์ ฯลฯ^{๑๐๔} (๓) พุทธพจน์ในติตถายตนสูตรว่า ธรรมที่เราแสดงไว้นี้ใคร ๆ ช่มไม่ได้ ไม่มีวามอง ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้แจ้งคัดค้าน คือ ธาตุ ๖ ผัสสายตนะ ๖ มโนปวิจาร ๑๘^{๑๐๕} อริยสัจ ๔^{๑๐๖}

ในพระไตรปิฎก ประเภทของอริยสัจ ๔ มีดังนี้ (๑) เป็นความจริงตามธรรมชาติตั้งข้อความในตถสสูตรและตถสสูตร^{๑๐๗} (๒) เป็นสิ่งที่พระมหานุรุชได้ตรัสรู้ซึ่งสามารถนำไปปฏิบัติได้ใน

^{๙๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๒/๓๗๗-๓๗๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๒/๖๐๖-๖๐๗.

^{๑๐๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๔/๓๗๘-๓๗๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๔/๖๐๗-๖๐๘.

^{๑๐๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๖/๓๗๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๖/๖๐๙.

^{๑๐๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๐/๒๖๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

^{๑๐๓} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๒๘/๑๐๒-๑๐๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๘/๑๔๑.

^{๑๐๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๑/๓๘๑-๓๘๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๑/๖๑๓.

^{๑๐๕} มโนปวิจาร ในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึง การพิจารณาแห่งใจในฐานะ ๑๖ ประการ คือที่ตั้งแห่งโสมนัส ๖ ประการ, ที่ตั้งแห่งโทมนัส ๖ ประการ, ที่ตั้งแห่งอุเบกขา ๖ ประการ (อ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๖๒/๑๗๘, อ.ต.ก.ฎีกา (บาลี) ๒/๖๒/๑๘๒).

^{๑๐๖} อ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๖๒/๑๗๑, อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๐-๒๔๓.

^{๑๐๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๐/๓๗๕, ๑๐๙๗/๓๘๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๐/๖๐๔, ๑๐๙๗/๖๐๙-๖๑๐.

ชีวิตประจำวันทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์^{๑๐๙} นอกเหนือจากนั้น หากพิจารณาในแง่ของการปฏิบัติ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา อริยสัจ ๔ ยังแบ่งออกเป็น ๒ คู่ กล่าวคือ (๑) การพิจารณาเนือง ๆ ว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย (๒) การพิจารณาเนือง ๆ ว่า นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้เนือง ๆ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ พึงหวังผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่างคือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเป็นอนาคามี เมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่^{๑๑๐}

การศึกษาพบว่า อริยสัจ ๔ มีที่มา ความหมาย ความสำคัญ ขอบเขตและประเภท ที่ชัดเจน ในแง่กฎธรรมชาติ อริยสัจ ๔ (ในตถสสูตรและตถสูตร) มีฐานะเท่ากันกับธรรมนิยาม (ในอุปปาทาสสูตร) ปฏิจจสมุปบาท (ในปัจจยสูตร) และมัชฌิมนธรรมเทศนา (ในอัญญตรพรมณสูตร) ในแง่ข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความจริงตามกฎธรรมชาติหรือการปฏิบัติเพื่อความดับกิเลสและกองทุกข์ อริยสัจ ๔ รวมข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่จำเป็นสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

สรุปความคิดรวบยอดในข้อนี้คือ มัชฌิมนธรรมเทศนาไม่ได้มีความสัมพันธ์กันกับอริยสัจ ๔ โดยตรง แต่มีความสัมพันธ์กันโดยอ้อม กล่าวคือ เมื่อมัชฌิมนธรรมเทศนามีกระบวนการของปฏิจจสมุปบาทอยู่ภายใน จึงต้องจับประเด็นที่กระบวนการของปฏิจจสมุปบาท ซึ่งมีทั้งฝ่ายสมุทยวารและนิโรธวารมาเป็นบทตั้งและสืบค้นหาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และมัชฌิมนธรรมเทศนาที่มีกระบวนการของปฏิจจสมุปบาทอยู่ภายในโดยใช้วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยและวิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบจึงพบข้อปฏิบัติคือมัชฌิมาปฏิปาดังอธิบายมา

๓.๔.๒ มัชฌิมนธรรมเทศนาที่มีกระบวนการของปฏิจจสมุปบาท กับอริยสัจ ๔

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานจะพบว่า ในแง่ของกฎธรรมชาติ มัชฌิมนธรรมเทศนา กับอริยสัจ ๔ มีฐานะเท่าเทียมกัน แต่หากพิจารณาในแง่ของข้อปฏิบัติอันนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ กลับไม่พบรายละเอียดของข้อปฏิบัติว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไรในมัชฌิมนธรรมเทศนามีเพียงการบรรยายสภาวะธรรมล้วน ๆ เท่านั้น ดังนั้น จึงต้องเลื่อนระดับมาพิจารณาที่อริยสัจ ๔ จุดนี้เองที่ทำให้เห็นว่ามัชฌิมนธรรมเทศนาที่มีกระบวนการของปฏิจจสมุปบาทหรือปฏิจจสมุ

^{๑๐๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓-๑๗/๑๓-๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๗/๒๐-๒๕, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗-๓๗๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๖.

^{๑๑๐} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๗๒๙/๔๗๖, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๒๙/๖๗๒-๖๗๓.

บาทเป็นแก่นของอริยสัจ ๔ กล่าวคือ มัชฌิมนธรรมเทศนาฝ่ายสมุทฺถยวาทตรงกันกับอริยสัจ ๔ ข้อที่ ๒ ฝ่ายนิโรธวาทตรงกันกับอริยสัจ ๔ ข้อที่ ๓ เป็นการกระจายสภาวะธรรมซึ่งเป็นความจริงตามธรรมชาติล้วน ๆ ออกไปสู่การปฏิบัติของมนุษย์เพื่อให้เข้าถึงความจริงตามธรรมชาติหรือการดับกิเลสและกองทุกข์ซึ่งจะเห็นในข้อถัดไป

๓.๕ สรุปมัชฌิมนธรรมเทศนาที่มีกระบวนการของปัจจุสมุปบาทลงในอริยสัจ ๔

การศึกษาพบว่า มัชฌิมนธรรมเทศนาไม่ได้มีความสัมพันธ์กันกับอริยสัจ ๔ โดยตรง แต่มีความสัมพันธ์กันโดยอ้อมดังอธิบายมาแล้ว ดังนั้น ในข้อนี้จะสรุปมัชฌิมนธรรมเทศนาที่มีกระบวนการของปัจจุสมุปบาทอยู่ในลงในอริยสัจ ๔ ตามพุทธพจน์ดังนี้

เรากล่าวไว้เช่นนี้ว่า ธรรมที่เราแสดงไว้ว่า “อริยสัจ ๔ ประการนี้” ใคร ๆ ช่มไม่ได้ ไม่มัวหมอง ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้แจ้งคัดค้าน เพราะอาศัยอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น เพราะถือมั่นธาตุ ๖ ประการ การก้าวลงสู่ครรภ์จึงมี เมื่อมีการก้าวลง(สู่ครรภ์) นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ก็เราบัญญัติไว้ว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ และนี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา” แก่บุคคลผู้สละอารมณ์อยู่

ทุกข์อริยสัจ เป็นอย่างไร

คือ แม้ชาติ(ความเกิด)ก็เป็นทุกข์ แม้ชรา(ความแก่)ก็เป็นทุกข์ แม้มรณะ(ความตาย)ก็เป็นทุกข์ แม้โสกะ(ความโศก) แม้ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) อุปายาส(ความคับแค้นใจ)ก็เป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราศจากสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ นี้เรียกว่า ทุกข์อริยสัจ

ทุกข์สมุทฺถยอริยสัจ เป็นอย่างไร

คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญูณจึงมี เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ

ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีความเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ นี้เรียกว่า ทุกขสมุทยอริยสัจ

ทุกขนิโรธอริยสัจ เป็นอย่างไร

คือ เพราะอวิชชาสำรอกดับไป สังขารทั้งหลายจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีความดับด้วยอาการอย่างนี้ นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

เพราะอาศัยคำที่เรากล่าวไว้ว่า ธรรมที่เราแสดงแล้วไว้ว่า "อริยสัจ ๔ ประการนี้" ใคร ๆ ช่มไม่ได้ ไม่มัวหมอง ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้แจ้งคัดค้าน เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น^{๑๐๔}

จากการศึกษา พบว่า มัชฌิมนิเทศธรรมเทศนาที่มีกระบวนการปฏิบัติสมุปบาทอยู่ภายใน โดยอ้อม สามารถสรุปลงในอริยสัจ ๔ ได้อย่างสมบูรณ์ และในที่นี้เองที่ทำให้เห็นชัดเจนขึ้นไปอีกว่า ลัทธินอกพระพุทธศาสนา ๓ ลัทธิ คือ ปุพเพตเหตุวาท อิสสรนิมมานเหตุวาท และอเหตุปัจจัยวาท มีวิธีการปฏิบัติอีกแบบหนึ่ง ส่วนอริยสัจ ๔ มีวิธีการปฏิบัติอีกแบบหนึ่งซึ่งนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ได้อย่างแท้จริง นี่เป็นอรรถาธิบายสารัตถะของมัชฌิมนิเทศธรรมเทศนา ส่วนคุณค่าทางจริยธรรมของมัชฌิมนิเทศธรรมเทศนา ผู้วิจัยจะอธิบายในบทต่อไป.

^{๑๐๔} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๖๒/๑๗๒-๑๗๓, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒-๒๔๓.

บทที่ ๔

คุณค่าทางจริยธรรมของมัชฌิมนธรรมเทศนา

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์สาระสำคัญของมัชฌิมนธรรมเทศนามีข้อสรุปว่า มัชฌิมนธรรมเทศนาไม่เพียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างคือ ผู้นั้นทำเหตุ ผู้นั้นเสวยผล ผู้อื่นทำเหตุ ผู้อื่นเสวยผล เป็นต้น แต่แสดงธรรมโดยสายกลางมีกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์เท่านั้น ไม่ระบุรายละเอียดของข้อปฏิบัติแต่อย่างใด นอกเหนือจากนั้น มัชฌิมนธรรมเทศนายังสัมพันธ์กันกับมัชฌิมาปฏิปทาโดยอ้อม กล่าวคือ มัชฌิมนธรรมเทศนานำเสนอความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ ส่วนมัชฌิมาปฏิปทาเป็นข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติตามที่มัชฌิมนธรรมเทศนานำเสนอไว้ ในบทนี้จะอธิบายคุณค่าทางจริยธรรมของมัชฌิมนธรรมเทศนาต่อไป

ลักษณะทั่วไปของพุทธธรรมสรุปได้ ๒ อย่างคือ (๑) แสดงหลักความจริงสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌิมนธรรม” หรือเรียกเต็มว่า “มัชฌิมนธรรมเทศนา” ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีการถกเถียงสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้นแล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้น ๆ ด้วยการแก่งความจริงทางปรัชญา (๒) แสดงข้อปฏิบัติสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จคือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เป็นต้น^๖

เมื่อจะกระจายพุทธธรรมมาสู่การปฏิบัติ จึงแบ่งพุทธธรรมออกเป็น ๒ ส่วนตามข้อสรุปข้างต้นนั้น กล่าวคือ มัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นสัจธรรม ส่วนมัชฌิมาปฏิปทาเป็นจริยธรรม โดยกำหนดให้สัจธรรมในพระพุทธศาสนาแสดงสภาวะหรือรูปลักษณะตัวจริง ให้จริยธรรมเป็นข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมด สัจธรรมในพระพุทธศาสนา ย่อมหมายถึงคำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่ง

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖.

ทั้งหลายหรือธรรมชาติและความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายหรือกฎธรรมชาตินั่นเอง ส่วนจริยธรรมก็หมายถึง การถือเอาประโยชน์จากความรู้ความเข้าใจในสภาพและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย หรือการรู้กฎธรรมชาติแล้วนำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ อีกนัยหนึ่ง สัจธรรมคือธรรมชาติและกฎธรรมชาติ จริยธรรมคือความรู้ในการประยุกต์ใช้สัจธรรม หลักการทั้งหมดนี้ไม่เกี่ยวข้องกับตัวการนอกเหนือธรรมชาติ เช่น พระผู้สร้าง เป็นต้น แต่ประการใดเลย”

คำว่า “คุณค่าทางจริยธรรม” แยกศัพท์ดังนี้ “คุณค่า” หมายความว่า สิ่งที่มีประโยชน์หรือมีมูลค่าสูง” ซึ่งตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Value^๖ ส่วนคำว่า “จริยธรรม” หมายความว่า ธรรมที่ควรประพฤติ, ธรรมคือการดำเนินชีวิต, หลักความประพฤติ, หลักการดำเนินชีวิต . . . จริยะ(หรือจริยธรรม)อันประเสริฐ เรียกว่า พรหมจริยะ (พรหมจริยธรรมหรือพรหมจรรย์) แปลว่า ความประพฤติอันประเสริฐหรือการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือศีล สมาธิ ปัญญา^๗

ดังนั้น คุณค่าทางจริยธรรม (practical value)^๘ หรือคุณค่าทางการปฏิบัติของมัชฌิมนธรรมเทศนา จึงมีความหมายว่า คุณค่าหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือศีล สมาธิ ปัญญานั้นเอง

เมื่อกำหนดความหมายและทิศทางเช่นนี้แล้ว ต่อไปจะแสดงรายละเอียดของมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ต่อจากมัชฌิมนธรรมเทศนา มัชฌิมาปฏิปทามีรายละเอียดที่มนุษย์ทุกคนสามารถปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวันในหลายรูปแบบ อนึ่ง มัชฌิมาปฏิปทาที่บ่งชี้

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐ และหน้า ๙๒๓-๙๒๔.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (แก้ไขเพิ่มเติม), (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๓.

^๘ P.A. Payutto, Buddhist Economics : the Middle Way for the market place, translated by Dhammavijaya and Bruce Evans and Compiled by Bruce Evans and Jourdan Arenson, 5th edition, (Bangkok : Buddhadhamma Foundation Press, 1998), p. 40., Good, Evil and Beyond Karma in the Buddha's Teaching, translated by Bruce Evans, 4th edition, (Bangkok : Buddhadhamma Foundation Press, 1997), p. 99., Toward Sustainable Science : A Buddhist look at trends in scientific development, translated by Bruce Evans, 5th edition, (Bangkok : Buddhadhamma Foundation Press, 1998), p. 11.

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒.

^{๑๐} P.A. Payutto, Good, Evil and Beyond Karma in the Buddha's Teaching, p. 99.

คุณค่านั้น เรียกว่า มรรค เป็นการประมวลหลักการประพฤติปฏิบัติหรือระบบจริยธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนภาคปฏิบัติที่จะช่วยให้การดำเนินไปสู่จุดหมายตามแนวทางของกระบวนการที่รู้เข้าใจแล้วนั้น เป็นผลสำเร็จขึ้นมาในชีวิตจริง หรือเป็นวิธีการใช้กฎเกณฑ์แห่งกระบวนการของธรรมชาติให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตจนถึงที่สุด^๔

มรรคมีหัวข้อต่าง ๆ ที่ประยุกต์ใช้ดังนี้ (๑) มรรคในฐานะมัชฌิมาปฏิปทา (๒) มรรคในฐานะข้อปฏิบัติหรือทางชีวิตทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์ (๓) มรรคในฐานะหลักปฏิบัติที่เกี่ยวข้องด้วยสังคม (๔) มรรคในฐานะทางให้ถึงความสิ้นกรรม (๕) มรรคในฐานะอุปกรณ์สำหรับใช้ มิใช่สำหรับยึดถือหรือแบกไว้ (๖) มรรคในฐานะพรหมจรรย์หรือพุทธจริยธรรม (๗) มรรคในฐานะมรรคาสู่จุดหมายชั้นต่าง ๆ ของชีวิต (๘) มรรคในฐานะไตรสิกขาหรือระบบการศึกษาสำหรับสร้างอารยชน^๕

ผู้วิจัยจะวิเคราะห์มรรคในฐานะมัชฌิมาปฏิปทาเพื่อชี้ให้เห็นคุณค่าหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการประพฤติปฏิบัติ เริ่มด้วยปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิคือ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุดของการประพฤติปฏิบัติ มรรคนั้นมีรายละเอียด ๘ ข้อ เป็นการกระจายออกเพื่อให้มนุษย์ได้ปฏิบัติอย่างครอบคลุม ครอบคลุม รอบด้าน ทั้งทางกาย วาจาและใจไปพร้อม ๆ กัน (๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นถูกต้องตามข้อปฏิบัติอันนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์หรือเห็นถูกต้องในกุศลกรรมบถ ๑๐ (๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริในการออกจากกาม ไม่พยายาบาท ไม่เบียดเบียน (๓) สัมมาวาจา ความตั้งใจงดเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ (๔) สัมมากัมมันตะ ความตั้งใจงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม (๕) สัมมาอาชีวะ ไม่ประกอบอาชีพที่ผิด ไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม ละเว้นทุจริต เลี่ยงชีพในทางที่ถูกต้อง เหมาะสมในทางสุจริต (๖) สัมมาวายามะ เพียรพยายามป้องกันปิดกั้นบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น รักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วนั้นให้เจริญงอกงาม ใฝ่บุญยิ่งขึ้น (๗) สัมมาสติ พิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกออกเสีย (๘) สัมมาสมาธิ ความที่จิตตั้งมั่นในทางที่ถูกต้องโดยดำเนินไปตามฌาน ๔ อีกนัยหนึ่ง ในทาง

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๔๑-๕๔๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๒-๖๐๑.

ปฏิบัติ อริยมรรคมีองค์ ๘ สงเคราะห์เข้าในไตรสิกขา^๔ ไตรสิกขาเองก็เป็นที่รวมของสิกขาบท ๑๕๐ ทั้งหมด^๕

จากการศึกษา พบว่า ข้อธรรมแต่ละข้อในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น เป็นเรื่องของการลงมือปฏิบัติหรือการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันทั้งสิ้น ตัวมรรคทั้งหมดยังบ่งชี้ให้เห็นการกระทำอย่างรอบด้าน กล่าวคือ การกระทำทางกาย วาจาและใจไปพร้อม ๆ กัน ทำให้เกิดการพัฒนาอย่างรอบด้านในตัวมนุษย์และเห็นผลหรือคุณค่าที่เกิดจากการปฏิบัตินั้นตามความเหมาะสมแก่กำลังความสามารถของตน ๆ นอกเหนือจากนั้น อริยมรรคมีองค์ ๘ ยังสงเคราะห์เข้าในไตรสิกขาได้ด้วย และตัวไตรสิกขานี้แหละเป็นกระบวนการฝึกอบรมที่เด่นอีกอันหนึ่งที่สัมพันธ์กันกับอริยมรรคมีองค์ ๘ จะพบว่าศีล เป็นการฝึกหัดอบรมทางกายและวาจาให้พร้อม พอเหมาะต่อการดำรงชีวิตอย่างปราศจากการเบียดเบียน แย่งชิงซึ่งกันและกัน โดยการประพฤติสุจริต ขยายวงกว้างออกไป ศีลยังช่วยเตรียมความพร้อมหรือจัดสภาพแวดล้อมให้อื้ออานวย เกื้อกูลต่อการเรียนรู้ในระดับที่สูงขึ้นไป สมาธิ เป็นการฝึกจิตให้เข้มแข็ง ให้มีคุณสมบัติ เช่น ชันติ ความอดทน เมตตา ความปรารถนาดีต่อกัน เป็นต้น สมาธิเป็นกระบวนการที่รับช่วงต่อจากศีลซึ่งเป็นเรื่องหยาบ ๆ ภายนอก แต่พอมาถึงสมาธิเป็นเรื่องที่ละเอียดภายในและจิตเริ่มมีคุณสมบัติสูงขึ้นตามลำดับจนถึงปัญญา กล่าวคือ เมื่อจิตสงบแล้ว คุณสมบัติของจิตที่ดีต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นดับไปตามธรรมดา บรรดาคุณสมบัติของจิตฝ่ายดีที่เกิดขึ้นนั้นอย่างหนึ่งคือ สติ^๖ ที่จะเป็นตัวริเริ่มพิจารณาสภาวธรรมที่เกิดขึ้นและส่งเสริมคุณสมบัติของจิตอื่น ๆ เช่น สัมปชัญญะ ความรู้ตัวทั่วพร้อม สมณะ สภาพที่ทำให้จิตสงบจากกิเลส วิปัสสนา ความรู้แจ้งอารมณ์ที่ละอารมณ์ ปัคคานะ ความเพียร อวิกเขปะ ความที่จิตไม่สัดส่าย เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นตามมา เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดความรู้แจ้ง รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยตามความเป็นจริง นี่เป็นเรื่องการปฏิบัติที่ทุกคนสามารถปฏิบัติได้ในชีวิตจริง ไม่จำเป็นต้องมานั่งหมกมุ่น ได้แต่ยังถกเถียง ทุ่มเถียงกันอยู่รำไป เมื่อลงมือทำหรือลงมือปฏิบัติแล้วย่อมได้รับผลเหมือนกันทุกคนตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้น ๆ

ต่อไปจะวิเคราะห์คุณค่าของมฆฺเณนธรรมเทศนาโดยตรงจากคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ ในแต่ละระดับดังนี้

^๔ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๖๒/๔๑๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๒-๕๐๓.

^๕ อ.ติ. (บาลี) ๒๐/๘๗-๘๘/๒๒๕-๒๒๙, อ.ติ. (ไทย) ๒๐/๘๗-๘๘/๓๑๒-๓๑๙.

^๖ อ.ภ.สง. (บาลี) ๓๔/๑/๒๑, ๕๒/๒๙, อ.ภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑/๑, ๕๒/๓๖.

๔.๑ คุณค่าของมัทธเนนธรรมเทศนาในด้านการประยุกต์ใช้พุทธธรรม

๔.๑.๑ ข้อปฏิบัติผิตย้อมไม่วัสมฤทธิผล

ในปฏิปทาสูตร^{๒๒} พระผู้มีพระภาคตรัส มิจฉาปฏิปทา ข้อปฏิบัติผิต คือ กระบวนการปฏิจจสมุปปาตผายเกิดทุกขั และสัสมมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติผิต คือ กระบวนการปฏิจจสมุปปาตผายดับทุกขั ประเด็นนี้ต้องไม่วัสมว่า ปฏิจจสมุปปาตเป็นการแสดงสภาวะการเกิดทุกขัและการดับทุกขัที่เป็นตัวความจริงล้วน ๆ เท่านั้น ไม่วัสมรายละเอียดเรื่องการลงมือปฏิบัติ แต่ในที่นี้ (มีสูตรนี้สูตรเดียว) พระพุทธองค์กลับทรงแสดงปฏิจจสมุปปาตในรูปของข้อปฏิบัติ อนึ่ง อรรถกถาจารย์อธิบายว่า พระพุทธองค์ทรงมุ่งจะกล่าวถึงการปฏิบัติของมนุษย์ ไม่วัสมมุ่งจะกล่าวว่าปฏิจจสมุปปาตเป็นข้อปฏิบัติ เหตุผลของผู้วิจัยคือ พระพุทธองค์ตรัสข้อปฏิบัติที่ต่อจากปฏิจจสมุปปาตไว้ในพระสูตรกลุ่มหนึ่งแล้ว อย่างไรก็ดี อรรถกถาจารย์เองก็ตั้งคำถามประเด็นนี้ไว้เช่นเดียวกันว่า เมื่ออวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดทั้งสภาวะที่ปรุงแต่งกรรมผายดีและสภาวะที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่วัสมวันไหว สภาวะที่ปรุงแต่งนั้นจะเป็นมิจฉาปฏิปทาได้อย่างไร อรรถกถาจารย์เฉลยว่า ความปรารภณาวัฏฐะในภพ ๓ แม้จะได้ภิกขุญา ๕ และสมาบัติ ๘ ความปรารภณานั้นก็ยังเป็นมิจฉาปฏิปทา(ไม่วัสมทำให้พ้นทุกขั)อยู่นั่นเอง แต่ความปรารภณานิพพานซึ่งไม่วัสมเป็นไปในวัฏฐะ แม้จะให้ข้าวยาคุเพียงทัพพีหนึ่งหรือให้ทานเพียงกำมือหนึ่ง ความปรารภณานั้นทั้งหมด ก็ชื่อว่าสัสมมาปฏิปทา เพราะเป็นผายแห่งวัฏฐะ(คือความพ้นทุกขั)^{๒๓} ดังนั้นมนุษย์เมื่อยังมีความทะยานอยากผายไม่วัสมดี อยากเป็นนั่น อยากเป็นนี่หรือไม่วัสมอยากเป็นทั้งสองอย่างอยู่ซึ่งเป็นแรงผลักดัน ขับเคลื่อนของตัณหา แม้จะรู้สภาวะที่ละเอียดในระดับหนึ่ง แต่หากยังมีสภาวะที่ต้องซัสม ต้องกดทับ ยังมีความพลั่วงพลั่วน้อย ก็ยังไม่สามารถบรรลุถึงจุดหมายปลายทางคือความพ้นทุกขัได้ ตรงกันข้ามกับผู้ที่มีความปรารภณาความพ้นทุกขั มีฉันทะเป็นตัวยกระตุ่น ขับเคลื่อนไปด้วยความพยายามทำกุศลก็ถือว่าเป็นสัสมมาปฏิบัติซึ่งจะนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกขั

^{๒๒} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๓/๕, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓/๙ เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างสูตรนี้กับปฐมปฏิปทาสูตรและทุติยปฏิปทาสูตรใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓-๒๔/๑๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓-๒๔/๒๕-๒๖, ปฐมปฏิบัติสูตรและทุติยปฏิบัติสูตรใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๑-๓๒/๑๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๑-๓๒/๓๑-๓๒.

^{๒๓} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓/๒๒-๒๓, ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๓/๒๖-๒๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๗๓.

๔.๑.๒ ความเห็นผิดย่อมพลาตผิวดจากพุทธธรรม

ในกัจจันโคตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โลก(คือหมู่มนุษย์)นี้ (ในพุทธกาล) ติดอยู่ในกรอบความคิด ๒ อย่างคือ (๑) ความมี (พรหมสร้างสิ่งทั้งปวงคือสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตและสิ่งที่พรหมสร้างมีลักษณะเที่ยง ยั่งยืน คงทนเหมือนกันกับพรหม) (๒) ความไม่มี (พรหมไม่ได้สร้างสิ่งทั้งปวง) แนวความคิดนี้แพร่หลายในชมพูทวีปหรืออินเดียในสมัยพราหมณะ ก่อนพุทธกาล ครั้นมาถึงในพุทธกาล พระผู้มีพระภาคทรงไม่ตอบลัทธินี้

ตอนที่ ๑ เนื้อหาในสูตรนี้ สืบเนื่องจากก่อนพุทธกาล ในสมัยพราหมณะ พราหมณ์ลดความเชื่อถือในพระอินทร์ลง แล้วสร้างพรหมขึ้นมา กำหนดให้พรหมดูแล พิทักษ์ โลกและมนุษย์ ความเชื่อดังกล่าวนี้ อ้างอิงกันเรื่อยมาจนถึงในพุทธกาล ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงเปลี่ยนความหมายของ “โลก” ใหม่ เป็น “โลก” คือ สภาวะธรรมที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย เมื่อบุคคลเห็นความเกิดและความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง กล่าวคือ สืบสาวเหตุปัจจัยจนครบถ้วนแล้ว ความมีพรหมสร้างโลก ก็ไม่มี ความเห็นที่ว่าพรหมไม่ได้สร้างโลก ก็หายไป หมดไปอีกเช่นกัน อริยสาวกไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นว่า “อัตตาของเรา” อีกทั้งไม่มีความเคลือบแคลงสงสัย “ทุกข์เท่านั้น เมื่อเกิด ย่อมเกิดขึ้น ทุกข์นั้นนั่นแหละ เมื่อดับ ย่อมดับไป” อริยสาวกมีญาณหยั่งรู้เรื่องนี้ด้วยตนเองโดยไม่จำเป็นต้องเชื่อผู้อื่นเลย ด้วยเหตุผลที่อธิบายมานี้ ก็จัดว่าเป็นสัมมาทิฐิ คือเห็นชอบหรือเห็นตามความเป็นจริง ตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย อธิบายให้เข้าใจง่ายว่า คน ๒ พวกมีความเห็นต่างกัน คือ พวกหนึ่งมีความเห็นว่า มีพรหมสร้างทุกสิ่ง อีกพวกหนึ่งมีความเห็นว่า ไม่มีพรหมสร้างทุกสิ่ง แต่คนที่รู้เห็นเรื่องที่คน ๒ พวกโต้แย้ง ถกเถียง พุ่มเถียงกัน ตามความเป็นจริงโดยการสืบสาวเหตุปัจจัยจนครบถ้วน ตลอดสายแล้ว จะมองคน ๒ กลุ่มนั้นอย่างตลกขบขันเหมือนผู้ใหญ่มองเห็นเด็ก ๒ คนแย่งตุ๊กตาหรือของเล่นกัน จะไม่เข้าไปไกล ไม่ยึดมั่นถือมั่นเหมือนคนสองพวกนั้น ดังนั้น จิตของผู้รู้เห็นตามความเป็นจริงจึงเยือกเย็น สงบนิ่ง ราบเรียบ ชุ่มชื้นเบิกบาน

ตอนที่ ๒ พระพุทธองค์ตรัสว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ เป็นที่สุดอย่างหนึ่ง สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ เป็นที่สุดอีกอย่างหนึ่ง ตถาคตไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างนั้น ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางทั้งกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์ เป็นการตอกย้ำสัมมาทิฐิในตอนหนึ่งว่า ความเห็นชอบหรือความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ก็คือ ความเห็นที่ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างเหล่านั้น แต่เห็นว่าสิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นเพราะอาศัยกันและกัน เป็นเหตุปัจจัยต่อเนื่องกันไป ที่สำคัญ ความเห็นดังกล่าวนี้นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์

อนึ่ง ในสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสสัมมาทิฏฐิและมัชฌิมนธรรมเทศนาด้วยสภาวะธรรมล้วน ๆ ตรัสบอกว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบหรือเห็นตามความเป็นจริงอย่างไร และมัชฌิมนธรรมเทศนาซึ่งแสดงให้เห็นความเกิดและความดับแห่งทุกข์ ไม่ได้ระบุข้อปฏิบัติว่าจะต้องลงมือปฏิบัติอย่างไรหรือมีรายละเอียดอย่างไร การลงมือปฏิบัติ พระพุทธองค์ตรัสรายละเอียดไว้ในพระสูตรกลุ่มที่ ๑ ซึ่งพระธรรมสังคีติกาจารย์จัดเรียงไว้ก่อนกลุ่มที่ ๒ ที่เป็นสาวกภาสิต เป็นการปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ที่บรรพชิตและคฤหัสถ์สามารถปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน ในแต่ละระดับที่แตกต่างกันและให้ผลเหมือนกันตามเหตุปัจจัยของเรื่องนั้น ๆ

จากการศึกษา พบว่า ถ้ามีความเห็นผิดในเบื้องต้นแล้ว แม้จะปฏิบัติอย่างไรก็ไม่สัมฤทธิ์ผล ยิ่งจะทำให้ตนเองห่างไกลจากพุทธธรรมอันเป็นหลักคำสอนที่ถูกต้องซึ่งเริ่มด้วยสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ เห็นตามความเป็นจริง (มัชฌิมนธรรมเทศนา) และความเห็นถูกต้องในข้อปฏิบัติ (มัชฌิมาปฏิปทา) อันนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์

๔.๑.๓ การป้องกันความเห็นผิดอันเกิดจากทิฏฐิ ๔ คู่

ในอเจลกัสสปสูตร ผู้วิจยได้อธิบายแล้วว่า มัชฌิมนธรรมเทศนาไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง (ทิฏฐิคู่ที่ ๒) ที่ว่า “ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง” ซึ่งเป็นลัทธิทิฏฐิ และ “ทุกข์เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำ” ซึ่งเป็นอุจเจตทิฏฐิ ส่วนทิฏฐิคู่ที่ ๑ คู่ที่ ๓ และคู่ที่ ๔ เป็นรูปแบบที่กระจายไปจากทิฏฐิคู่ที่ ๒ นี้เอง อนึ่ง วิธีการป้องกันความเห็นผิดอันเกิดจากทิฏฐิ ๔ คู่มี ๒ วิธีดังนี้

วิธีที่ ๑ มัชฌิมนธรรมเทศนา ไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางทั้งกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสไว้เป็นแบบแผนและผู้วิจยได้อธิบายแล้ว จะไม่อธิบายซ้ำอีก

วิธีที่ ๒ ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ๒ (๑) ปรโตโฆสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่นรวมไปถึงการรับฟังคำแนะนำ พร่ำสอน การศึกษา การแสวงหาความรู้ การสนทนาซักถาม การฟังคำบอกเล่าจากกัลยาณมิตร (๒) โยนิโสมนสิการ แปลว่า การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี การทำไว้ในใจด้วยการพิจารณา รู้จักสืบสาวเหตุปัจจัยให้ถึงต้นเรื่อง แยกแยะสิ่งนั้น ๆ ให้เห็นความสัมพันธ์ตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ประเด็นทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองและทุกข์เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำก็เช่นเดียวกัน ค่อย ๆ พิจารณาสืบค้นย้อนไปจะพบว่า ในสมัยพราหมณะพราหมณ์สร้างพรหมขึ้นมาทดแทนเทพเจ้าชื่ออินทะ แล้วกำหนดให้พรหมเป็นผู้สร้างแผ่นดินภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น และสร้างมนุษย์ขึ้นมา ทุกอย่างจึงขึ้นอยู่กัพรหมทั้งหมด สุดแต่พรหม

จะบันดาลหรือจัดการอย่างไร ต่อมาเมื่อความคิดซับซ้อนขึ้นไปอีกว่า เมื่อมนุษย์เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการสร้าง การบันดาลของพรหม แล้วแยกมนุษย์หรือชีวิตออกเป็นรูปธรรมคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นอิตตาฝ่ายรูปธรรม ส่วนจิต มโน วิญญาณ เป็นอิตตาฝ่ายนามธรรม นอกเหนือจากนั้น การกระทำทุกอย่างจะมีผลอย่างไร ขึ้นอยู่กับพรหมเป็นผู้ตัดสิน ประทานสิ่งที่อ่อนวอนให้ ผ่านพิธีพลีกรรม การบูชาัญญและการบำเพ็ญตบะ ทุกข์(รวมทั้งสุขด้วย)จึงขึ้นอยู่กับเทพเจ้าคือพรหมบันดาล ประทานมาให้ ความเชื่อนี้สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยพราหมณ์จนถึงในพุทธกาล ประกอบกับมนุษย์มีวิวัฒนาการทางความคิดขึ้นมาเรื่อย ๆ และแสวงหาความรู้เรื่อยมา จึงเกิดคำถามมากมายในพุทธกาล โดยเฉพาะในหมู่ชนกบวชเพราะมีเวลาในการคิดเรื่องนี้มากกว่าคนทั่วไป ในประเด็นนี้ นักบวชของลัทธิหรือเจกถือการไม่มุ่งผ้าชื้อกัสนปะเกิดความสงสัย จึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์ทรงแสดงมัชฌิมนธรรมเทศนาให้ฟังจนคลายความสงสัย เกิดสัมมาทิฏฐิ อเจลกัสนปะขึ้นชมภาสิตของพระพุทธเจ้า แสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ประพฤติตติยปริวาสครบ ๔ เดือนแล้ว ได้บรรพชาอุปสมบท ต่อมาได้เป็นพระอรหันต์

เมื่อใช้โยนิโสมนสิการสืบสาวเหตุปัจจัยจนครบถ้วน ตลอดสายแล้วพบว่า มัชฌิมนธรรมเทศนาช่วยป้องกันความเห็นผิดอันเกิดจากทิฏฐิ ๔ คู่นี้ได้ โดยไม่จำเป็นต้องเข้าไปใกล้ทิฏฐิเหล่านี้ ตัวมัชฌิมนธรรมเทศนาเองเป็นหลักแสดงความจริงตามธรรมชาติและได้ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิมาช่วยเสริมย้ำเรื่องนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกเหนือจากนั้น โยนิโสมนสิการยังเชื่อมโยงกับบุพนิมิตแห่งมรรค^{๙๙} ซึ่งบ่งชี้ธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอีกทางหนึ่งด้วย

๔.๑.๔ ความไม่พลาดตกหลงผิดในอันตคาหิกทิฏฐิ

ปัญหาทางอภิปรายเรื่องทิฏฐิ ๑๐ เช่นที่ปรากฏในจุฬาลงกยสูตร^{๑๐๐} พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสตอบ ทรงงด ทรงวางเฉย ได้แก่ปัญหาว่า “(๑) โลกเที่ยงหรือ (๒) โลกไม่เที่ยง

^{๙๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๕๕/๒๓-๒๔, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๕/๔๔-๔๕.

^{๑๐๐} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๒๒/๙๗, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๒/๑๓๓-๑๓๔, พระผู้มีพระภาคทรงเห็นโทษของทิฏฐิว่า “โลกเที่ยง” เป็นต้น ว่าเป็นรชฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ เสียนนามคือทิฏฐิ ความดิ้นรนคือทิฏฐิ สังโยชนคือทิฏฐิ ก่อให้เกิดความทุกข์ ความลำบาก ความคับแค้น มีแต่ความเร่าร้อน ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน จึงไม่เข้าไปใกล้ทิฏฐิเหล่านี้โดยประการทั้งปวง ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๔๗-๑๔๘/๑๖๓-๑๖๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๗-๑๔๘/๒๑๙-๒๒๓, ขัณ ๗-๑๐ พระมหากัสนปะกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคไม่ตอบ เพราะไม่มีประโยชน์ แต่ทรงตอบ

เมื่อมีสัมมาทิฐิ ความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงในวัชฌณธรรมเทศนาแล้ว จะไม่สงสัยในเรื่องพรหมหรืออตตาสว่างโลก สร้างสัตว์หรือมนุษย์ซึ่งเป็นแนวความคิดของ พราหมณ์ในสมัยพราหมณะสืบทอดกันเรื่อยมาจนถึงสมัยอุปนิษัท ครั้นมาถึงในพุทธกาล เรื่อง พรหมสร้างโลกยังได้รับการศึกษาหาความรู้ด้วยวิธีโต้แย้ง ถกเถียง ทุ่มเถียงกันอยู่อย่างไม่ขาด สายดังปรากฏในพรหมชาลสูตร คัมภีร์ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ในระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้ ครูทั้ง ๖ มีปุณณะ กัสสปะเป็นต้น ไม่เห็นด้วยกับความคิดดังกล่าว จึงประกาศวาตะของตนขึ้นมาดัง ปรากฏในสามัญญผลสูตร คัมภีร์ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค บรรยายภาศการแสวงหาความรู้เรื่อง พรหมสร้างโลกยังคงดำเนินต่อไป จากทิฐิ ๖๒ ครูทั้ง ๖ จนถึงทิฐิ ๑๐ ทิฐิ สวรรตตะของการแสวงหายังคงเดิมคือ มีพรหมสร้างโลกและไม่มีพรหมสร้างโลก พัฒนาการทางความคิด จากทิฐิ ๖๒ ผ่านระยะเวลาอันยาวนานจนกลายมาเป็นทิฐิ ๑๐ และทิฐิ ๒ คือสัสสตทิฐิ และอุจเฉททิฐิ ตามลำดับ แต่ในที่นี้จะอธิบายทิฐิ ๑๐ เพียงข้อ ๕-๖ เท่านั้น

^{๑๖} ตถาคต ในที่นี้ มุ่งจะกล่าวถึง สัตตะ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๖๕-๖๖/๑๐๘, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/ ๑๒๒/๑๐๕).

ในอริยสัจธรรม^{๙๙} เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงปัจจุสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์ แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปัญหานี้ไม่ควรถาม ผู้ที่กล่าวว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร หรือกล่าวว่า ชราและมรณะเป็นอย่างอื่น ชราและมรณะนี้เป็นของผู้อื่น คำทั้งสองนี้มีความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีทิวฏฐิว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างไร หรือมีทิวฏฐิว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มีตกาศไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางว่า "เพราะอริยสัจเป็นปัจจัยสังขารทั้งหลายจึงมี" (องค์ธรรมอื่น ๆ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน) ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ตรัสปัจจุสมุปบาทฝ่ายดับทุกข์ว่า

เพราะอริยสัจดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ทิวฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นข้าศึกอันบุคคลเสพผิด ที่ดิ้นรนไปว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร หรือว่าชราและมรณะเป็นอย่างอื่น ชราและมรณะนี้เป็นของผู้อื่นว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างไร ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน ทิวฏฐิเหล่านั้นทั้งหมดอันอริยสาวกนั้นจะได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

จากการศึกษา พบว่า พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบปัญหาเรื่องทิวฏฐิเหล่านั้น คนเหล่านั้นจะสนใจโต้แย้ง ถกเถียง ทุ่มเถียงเรื่องเหล่านี้ก็ให้เขาทำไป เพราะเมื่อถกเถียงปัญหาเหล่านี้หรือเมื่อมีทิวฏฐิเหล่านั้นแล้ว ก็ไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ กล่าวคือ ไม่มีวิธีที่จะนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ นอกเหนือจากนั้น ทิวฏฐิเหล่านั้นทั้งหมด อริยสาวกจะได้ขาด ตัดราก ถอนโคนได้หมดแล้ว ดังนั้น การมีความเห็นที่ถูกต้องในมัชฌิมนิเทศนาหรือปัจจุสมุปบาทจึงช่วยป้องกันความเห็นผิดอันเกิดจากอหังการทิฏฐิได้

๔.๑.๕ การป้องกันสัทธรรมปฏิรูป

ในสัทธัมมปฏิรูปกสูตร^{๑๐๐} พระมหากัสสปะทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงสาเหตุที่เมื่อก่อนสิกขาบทมีน้อย ภิกษุจำนวนมากดำรงอยู่ในอหังการผล แต่มาบัดนี้ อะไรเป็นสาเหตุที่

^{๙๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๕๙-๖๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๕/๗๕-๗๗.

^{๑๐๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๖/๒๑๓-๒๑๕, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๖/๒๖๒-๒๖๔.

เมื่อสิกขาบทมีมาก แต่มีภิกษุจำนวนน้อยที่ดำรงอยู่ในอหัตตผล พระผู้มีพระภาคตรัสให้เหตุผลว่า เมื่อหมู่สัตว์เสื่อมลง สัทธรรมก็เสื่อมสูญไป สิกขาบทจึงมีมากและภิกษุผู้ดำรงในอหัตตผลจึงมีน้อย ตราบใด สัทธรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้น ตราบนั้น สัทธรรมก็ยังไม่เสื่อมสูญ เมื่อใด สัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้น เมื่อนั้น สัทธรรมย่อมเสื่อมสูญไป ธาตุ ๔ ทำให้สัทธรรมเสื่อมสูญไม่ได้ ที่แท้โมฆบุรุษ^{๙๙} ต่างหากที่ทำให้สัทธรรมเสื่อมสูญไป เปรียบเหมือนเรือจะอัปปางก็เพราะต้นหนเท่านั้น ต่อจากนั้น ตรัสเหตุ ๕ อย่างที่เป็นไปเพื่อความเสื่อม ความเลือนหายแห่งสัทธรรม คือ พุทธบริษัท ๔ ไม่เคารพยำเกรง (๑) พระศาสดา (๒) พระธรรม (๓) พระสงฆ์ (๔) สิกขา (๕) สมาธิ ส่วนเหตุที่ทำให้สัทธรรมตั้งมั่นมีนัยตรงกันข้าม สัทธรรม คือ ธรรมอันดี ธรรมที่แท้ ธรรมของสัตบุรุษ หลักหรือแก่นศาสนา^{๑๐๐} ส่วนสัทธรรมปฏิรูป คือ สัทธรรมปลอม สัทธรรมเทียม^{๑๐๑}

คุณค่านี้ทำให้พุทธบริษัทตระหนักว่า หากพุทธศาสนิกชนยังเคารพในพระรัตนตรัย หมั่นศึกษาและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ สัทธรรมก็ย่อมจะเจริญรุ่งเรืองสืบไป แต่ถ้าหากพุทธศาสนิกชนยังขาดหลักการนับถือ ปฏิบัติรวมไปถึงการศึกษาที่ถูกต้องในพระธรรมวินัยแล้ว ก็เป็นอันถือได้ว่าเป็นผู้สร้างเหตุปัจจัยทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมถอยลง

๔.๑.๖ การเพิกถอนอกุศลธรรม

ในกฎสูตร^{๑๐๒} พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย กลอนเรื้อนยอดอย่างไร อย่างหนึ่ง กลอนเรื้อนยอดเหล่านั้นทั้งหมดไปรวมที่ยอด เมื่อรื้อเรื้อนยอด กลอนเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการรื้อด้วย ฉนใด อกุศลธรรมเหล่าใดเหล่านั้น อกุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ล้วนมีอวิชชาเป็นเหตุ มีอวิชชาเป็นแหล่งรวม เมื่ออวิชชาถูกถอน อกุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการเพิกถอน ฉนนั่น”

จากการศึกษา พบว่า วิธีการเพิกถอนอกุศลธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงอุปมาอุปไมยให้เข้าใจง่ายเช่นนี้ เป็นประโยชน์ทั้งผู้เริ่มฝึกปฏิบัติและผู้ที่เคยฝึกปฏิบัติมาแล้ว ผู้เริ่มฝึกปฏิบัติเมื่อพบพุทธพจน์นี้ย่อมจะเป็นตัวชักนำให้เกิดฉันทะ เกิดกำลังใจ มีความอาภาวญ แก้วกล้า รื่นเริง

^{๙๙} โมฆบุรุษ ในที่นี้หมายความว่า บุรุษว่าง, เปล่า, ไม่มีประโยชน์, ไร้ค่า (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๖/๒๒๖).

^{๑๐๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๕.

^{๑๐๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๑.

^{๑๐๒} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๒๓/๒๕๐, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒๓/๓๑๓.

ในการปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไป อย่างไรก็ดี คนทั่วไปจะคุ้นเคยกับคำว่า อกุศลมูล เหตุแห่งอกุศลมี ๓ อย่าง คือ (๑) โลภะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ^{๒๓} แต่อาจไม่คุ้นเคยกับคำว่า เหตุแห่งอกุศลคือ อวิชชา แท้จริง คำว่า โมหะ (ความหลง) ก็คือ อวิชชานั้นเอง เป็นคำที่ใช้แทนกันได้^{๒๔} และเป็นสภาวะธรรมที่เป็นอกุศล เป็นสภาวะธรรมที่เป็นกิเลส^{๒๕} เป็นธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม^{๒๖} กล่าวโดยสรุปคือ คนทั่วไปหรือผู้เริ่มฝึกปฏิบัติสามารถประยุกต์ใช้พุทธธรรมในชีวิตประจำวันได้ เริ่มจากพิจารณาว่าอะไรเป็นกุศลหรืออกุศล เหตุแห่งอกุศลธรรมคือโมหะหรืออวิชชาที่เป็นเหตุให้เกิดความหลง ความไม่รู้จริง เมื่อรู้เหตุแห่งอกุศลธรรมแล้วก็สามารถละเหตุแห่งอกุศลธรรมนั้น ทำเหตุแห่งกุศลธรรม คือความไม่หลง ความรู้เห็นตามความเป็นจริง แล้วลงมือทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญา ย่อมเป็นเหตุนำความสุข ความเจริญมาสู่ตนเอง

๔.๑.๗ การป้องกันภัยในอนาคต

ในอาถรรพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าว่า ตะโพนชื่ออานกะของพวกกษัตริย์พระนามว่าทสารหะ เมื่อตะโพนแตก พวกกษัตริย์ก็ตอกลิ้มอื่นลงไป ต่อมา ไม่ใคร่เกรงกลัวของตะโพนก็หายไป เหลือแต่โครงลิ้ม ฉันทิ ในอนาคต เมื่อมีผู้กล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ มีเนื้อหาหลักซึ่งเป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง พวกภิกษุก็จะไม่ตั้งใจฟังให้ดี ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึงและไม่ให้ความสำคัญว่า ควรเรียน ควรท่องจำให้ขึ้นใจ ฉันทิ นั้น และตรัสต่อไปว่า

แต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ท่านผู้เชี่ยวชาญได้รจนาไว้ เป็นบทกวี มีอักษรวิจิตร มีพยัญชนะวิจิตร อยู่ภายนอก^{๒๗} เป็นสวากภาษิต^{๒๘} ภิกษุเหล่านั้นกลับตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยหูฟัง เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้ทั่วถึง และจักสำคัญธรรมว่า ควรเรียน ควรท่องจำให้ขึ้นใจ ฉันทิ

^{๒๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙, อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๗๐/๑๙๖, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๕-๒๗๙.

^{๒๔} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๓๙๐/๑๐๙, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๙๐/๑๑๔.

^{๒๕} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒๓๕/๒๘๓, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๓๕/๓๑๒.

^{๒๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๓/๒๔๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๓.

^{๒๗} อยู่ภายนอก หมายความว่า อยู่ภายนอกศาสนา (สัน.ปฏิภา (บาลี) ๒/๒๒๙/๒๒๗).

^{๒๘} สวากภาษิต หมายความว่า ภาษิตอันเหล่าสาวกของเจ้าลัทธินใดคนหนึ่งซึ่งไม่ได้ระบุว่าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า (กล่าวไว้) (สัน.ปฏิภา (บาลี) ๒/๒๒๙/๒๒๗).

แต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ล้าลึก มีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง ก็จักอันตรธานไป ฉะนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า ‘เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ล้าลึก มีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง’^{๒๙} เราทั้งหลายจักตั้งใจฟังด้วยดี เจียหูฟัง เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้ทั่วถึง และให้ความสำคัญธรรมว่า ควรเรียน ควรท่องจำให้ขึ้นใจ’ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้”^{๓๐}

ผู้วิจัยศึกษา พบว่า คุณค่าในด้านการประยุกต์ใช้พุทธธรรมที่เรียกว่า มัชฌิมนธรรมเทศนาซึ่งเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง พุทธบริษัทจึงควรศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้ รักษา สืบทอดให้คงอยู่ตราบนานเท่านาน เพราะหากไม่ศึกษา ไม่ปฏิบัติแล้ว หลักระบวนที่ว่านี้ก็จะอันตรธานไป ไม่ควรมัวหลงเพลินศึกษาศาสตร์อื่น ๆ จนลืมศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อพุทธบริษัทช่วยกันศึกษาปฏิบัติ เผยแผ่ แก่ไขปริพาธ คำสอนของพระพุทธเจ้าก็ย่อมจะแพร่หลายกว้างออกไป เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อพหุชน การศึกษาคำสอนดังกล่าวยังช่วยป้องกันความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในอนาคตและช่วยป้องกันภัยดังที่อธิบายมาอีกทางหนึ่งด้วย

๔.๒ คุณค่าของมัชฌิมนธรรมเทศนาในด้านการส่งเสริม

๔.๒.๑ ความเป็นสมณพราหมณ์

คำว่า “สมณะ” ในพระพุทธศาสนา ตามศัพท์แปลว่า ผู้สงบบาป”^{๓๑} หมายความว่า บุคคลผู้สงบบละบุญละบาปได้ เป็นผู้ปราศจากธุลี รู้โลกนี้และโลกหน้า ล่วงพ้นชาติและภพได้แล้ว เป็นผู้คงที่”^{๓๒} กิจหรือหน้าที่ที่สมณะควรทำซึ่งเป็นกิจของสมณะคือ อริสัณสิกขา อริจิตตสิกขาและอริปัญญสิกขา”^{๓๓} เมื่อประพฤติปฏิบัติตามไตรสิกขาแล้วย่อมบรรลุผลหรือจุดหมายตามลำดับคือ โสตาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์ บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญา

^{๒๙} ประกอบด้วยความว่าง หมายความว่า พระสูตรซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาโดยย่อที่ระบุเพียงสภาวะธรรมที่ว่างจากสัดตะหรืออัตตาเท่านั้น (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๒๙/๒๕๒, ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๒๙/๒๒๖).

^{๓๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๒๙/๒๕๓-๒๕๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒๙/๓๑๗-๓๑๘.

^{๓๑} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๙๐/๗๖.

^{๓๒} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๕๒๖/๔๓๖, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๒๖/๖๒๒.

^{๓๓} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๘๒/๒๒๒, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๘-๓๐๙.

วิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ดำรงชีวิตอยู่ในปัจจุบัน”^{๓๔} คำว่า “พราหมณ์” ในศาสนาพราหมณ์ หมายความว่า บุคคลผู้มีชาติกำเนิดมาดีทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้ง ฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา ถือปฏิสันธิตลอด ๗ ชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครคัดค้าน ดำเนินได้เพราะ อ้างถึงชาติตระกูล, บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตร”^{๓๕} ส่วนคำว่า “พราหมณ์” ใน พระพุทธศาสนา หมายความว่า ผู้เพ่งพินิจ ปราศจากธุลี อยู่ตามลำพัง ทำกิจเสร็จแล้ว หมด อาสวะ บรรลุประโยชน์สูงสุด”^{๓๖}, “ผู้ไม่มีกรรมชั่ว”^{๓๗} ทางกาย วาจาและใจ สำรวมระวังได้ครบ ทั้ง ๓ ทวาร,^{๓๘} ผู้มีสัจจะ”^{๓๙} และธรรม”^{๔๐} และเป็นผู้สะอาด,^{๔๑} อย่างไรก็ดี ความหมายของ พราหมณ์ที่จะอธิบายต่อไปมุ่งจะกล่าวถึงพราหมณ์ในพระพุทธศาสนา

ในสมณพราหมณสูตร”^{๔๒} สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ชัดชราและมรณะ ไม่รู้ชัด ความเกิดแห่งชราและมรณะ ไม่รู้ชัดความดับแห่งชราและมรณะ ไม่รู้ชัดปฏิบัติที่ถึงความดับ แห่งชราและมรณะ (องค์ธรรมอื่น ๆ ก็มีนัยเหมือนกัน) สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่า เป็นสมณะในหมู่สมณะ ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ท่านเหล่านั้นไม่ได้บรรลุประโยชน์ ของความเป็นสมณะหรือประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ส่วนสมณะหรือ พราหมณ์ที่รู้ชัดชราและมรณะเป็นต้น จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่ พราหมณ์ ท่านเหล่านั้นถือว่าได้บรรลุประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือประโยชน์ของความเป็น พราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง กล่าวให้สั้นว่า ถ้าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ไม่ได้บรรลุอริยสัจ ๔

^{๓๔} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๘๗/๒๒๕-๒๒๖, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒-๓๑๔.

^{๓๕} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๕๔/๔๔๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๔/๕๗๒-๕๗๓.

^{๓๖} ประโยชน์สูงสุด ในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึง อรหัต(ผล) (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๓๘๖/๔๗๒).

^{๓๗} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๘๖/๘๔, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๖/๑๕๔.

^{๓๘} กรรมชั่ว ในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึง กรรมที่มีโทษ มีทุกข์เป็นกำไร นำสัตว์ให้ตกไปในอบาย (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๓๙๑/๔๗๘).

^{๓๙} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๙๑/๘๕, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๙๑/๑๕๖.

^{๔๐} สัจจะ มุ่งจะกล่าวถึง สัจญาณอันหยั่งรู้สัจจะ ๔ โดยอาการ ๑๖ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๓๙๓/ ๔๘๐).

^{๔๑} ธรรม มุ่งจะกล่าวถึง โลกุตตรธรรม ๙ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๓๙๓/๔๘๐).

^{๔๒} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๙๓/๘๕, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๙๓/๑๕๖ ดูรายละเอียดความหมายของ พราหมณ์ในพระพุทธศาสนาในพราหมณวรรค (ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๘๓-๔๒๓/๘๓-๙๐, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๓- ๔๒๓/๑๕๒-๑๖๘).

^{๔๓} สัม.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๓/๑๕-๑๖, สัม.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓/๒๑-๒๒.

ตามกระบวนธรรม ๑๑ ข้อเหล่านี้ ก็ไม่เป็นสมณะหรือพราหมณ์ผู้สำเร็จกิจแล้ว เป็นได้แค่สมณะหรือพราหมณ์เพียงรูปแบบหรือผู้ที่กำลังศึกษาปฏิบัติ ผิดอบรมตนเองเท่านั้น

จากการศึกษา พบว่า คุณค่าด้านนี้ช่วยส่งเสริมให้สมณะหรือพราหมณ์ได้ตระหนักในหน้าที่ของตนเองที่ต้องทำหน้าที่ให้ถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ ช่วยให้สมณะหรือพราหมณ์ไม่ออกนอกถิ่นนอกทาง เจริญไปประพฤติปฏิบัติอย่างอื่น ช่วยให้อยู่ในกรอบหรือขอบเขตของพระพุทธศาสนา เมื่อสมณะหรือพราหมณ์มีกรอบและประพฤติปฏิบัติตามหลักการดังกล่าว ย่อมได้รับผลตามสมควรแก่เหตุปัจจัย

๔.๒.๒ แนวคิดด้านการศึกษาทางเก่าที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ

เคยทรงพระดำเนิน

กฎทั่วไปอย่างหนึ่งคือ การสร้างความรู้ขึ้นมาใหม่จะต้องอาศัยความรู้เดิมเป็น
ปัจจัยเกื้อหนุน คำจุน จันใด การบรรลุลหรรณหรือการค้นพบกฎธรรมชาติก็ฉันนั้นเหมือนกัน
ยกตัวอย่าง ก่อนที่จะตรัสรู้ธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระมหานุรุทรงเข้าไปศึกษาอยู่ใน
สำนักของอาฬารดาบส กาลามโคตรและอุททกดาบส รามบุตร ได้บรรลุภาวิญญูญาณนะ เณ-
รปัญญาสาธัญญาตนะตามลำดับและมีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา^๔ เหมือนกับท่านทั้ง
สอง แต่ก็ได้บรรลุธรรมที่ทำให้พ้นทุกข์ ต่อมา เมื่อพระมหานุรุตรัสรู้ธรรมเป็นพระสัมมาสัม-
พุทธเจ้าแล้ว ทรงนำธรรมชุดนี้มาตั้งเป็นหมวดซึ่งเรียกชื่อว่า อินทริย ๕^๕ พลละ ๕^๖ จนเป็นที่
แพร่หลายและรู้จักกันดี การที่พระมหานุรุทรงค้นพบอริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่ได้หมายความว่า
พระพุทธรูปเดียวเท่านั้นที่ทรงค้นพบ เมื่อสืบค้นย้อนหลังไปจะพบว่า พระวิปัสสิพุทธเจ้าเป็น
ต้นก็ทรงค้นพบและตรัสสอนไว้เช่นกัน

ในนครสุทร^{๔๕} พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าว่า ก่อนที่จะตรัสรู้ ครั้นเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ทรงเกิดความคิดขึ้นว่า สัตว์โลกถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จูติ และอุปติ เมื่อไม่รู้จักทางออกจากทุกข์คือขราและมรณะ เมื่อไรจะพ้นจากทุกข์มีขราและมรณะ

๔๔ ม.ม. (ปาลิ) ๑๒/๒๗๗-๒๗๘/๒๓๘-๒๔๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๗-๒๗๘/๓๐๐-๓๐๓.

๔๕ ส.ม. (ปาลิ) ๑๙/๔๗๑/๑๖๙, ๔๗๔/๑๗๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑/๒๙๒, ๔๗๔/๒๙๔.

๕๖ ท.ป.า. (บาลี) ๑๑/๑๔๕/๔๗, ๑๗๗/๑๑๐, ท.ป.า. (ไทย) ๑๑/๑๔๕/๑๐๖, ๑๗๗/๑๓๘.

อ.ปณ. (บาส) ๒๒/๑๓-๑๕/๙-๑๑, อ.ปณ. (ไทย) ๒๒/๑๓-๑๕/๑๗-๒๐.

“ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๕/๑๐๑-๑๐๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๖-๑๒๙ สูตรนี้แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ (๑) สมุททวาร = ปฏิจกสมุททวาร (๒) นิโรธวาร = อริยมรรคมีองค์ ๘.

เป็นต้น ทรงดำริว่า เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี เพราะมนสิการโดยแบบคาย จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี (องค์ธรรมอื่น ๆ ก็มีนัยเหมือนกัน) เมื่อมนสิการอย่างนี้จึงเกิดปัญญาในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน คือ ธรรมทั้งฝ่ายเกิดทุกข์และฝ่ายดับทุกข์เปรียบเหมือนคนผู้เที่ยวไปในป่า พบทางเก่าที่คนสมัยก่อนเคยเดินทางสัญจรไปมา เมื่อกลับออกมาจากป่า ก็กราบทูลแด่พระราชา พระราชาทรงทราบ แล้วรับสั่งให้สร้างพระนครที่อุดมสมบูรณ์ ฉันท พระพุทธองค์ฉันนั้นเหมือนกัน ทรงค้นพบทางเก่าที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เคยทรงพระดำเนิน คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ พระพุทธองค์ทรงพระดำเนินตามทางนี้ จึงได้รู้ชัดชราและมรณะ ได้รู้ชัดความเกิดแห่งชราและมรณะ ได้รู้ชัดความดับแห่งชราและมรณะ และได้รู้ชัดปฏิบัติที่ทำให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ครั้นรู้แล้วทรงบอกแก่พุทธบริษัททั้งหลาย พรหมจรรย์จึงได้บริบูรณ์ กว้างขวาง คนทั่วไปได้รู้จัก มั่นคง แม้เหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก็เผยแผ่ได้ดี

จากการศึกษา พบว่า หลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบและประพจน์ปฏิบัติตามจนได้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ มีพระวิปัสสีพุทธเจ้าเป็นต้นเคยทรงพระดำเนินมาก่อนแล้ว เมื่อทรงค้นพบแล้ว จึงนำมาบอก เปิดเผย ชี้แจงให้ประชาชนได้รู้ตาม อย่างน้อย ผู้ที่เริ่มต้นปฏิบัติธรรมหรือประยุกต์ใช้ธรรมะก็มั่นใจได้ว่า ธรรมที่ตนกำลังประพจน์ปฏิบัติอยู่นี้ มีพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ทรงค้นพบและเคยประพจน์ปฏิบัติมาแล้ว ทำให้มีกำลังใจ เกิดความอาหาญ แกล้วกล้า มั่นใจ เพราะมีพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เป็นแบบอย่าง

๔.๒.๓ แนวคิดในด้านการศึกษาพุทธธรรมตามแนวนัตถลักษณะสูตร

ก่อนที่จะอธิบายเรื่องนี้ ต้องแยก “พรหม” ในศาสนาพราหมณ์ออกจาก “พรหม” ในพระพุทธศาสนาเสียก่อน เพื่อความเข้าใจเรื่องนี้ถูกต้องตามความเป็นจริง ศาสนาพราหมณ์ในสมัยพระเวท คัมภีร์ปุรุષศุคตะแห่งฤคเวทระบุว่า “พราหมณ์ออกมาจากปากของปุรุชะ”^{๔๘} ในสมัยอุปนิษัท คัมภีร์พททาร์ณยกอุปนิษัระบุว่า “อาตมัน คือ พรหมัน”^{๔๙} คัมภีร์ฉานโทคยอุปนิษัระบุว่า “ทุกสิ่งทุกอย่างที่เราเห็นในโลกนี้ คือ พรหมัน”^{๕๐} ต่อมา คัมภีร์พททาร์ณยกอุปนิษัอีกเช่นกันระบุว่า “ข้าพเจ้า คือพรหมัน”^{๕๑} หน้าที่ของพรหมคือ เป็นผู้สร้าง

^{๔๘} Purusha Sukta. 12.

^{๔๙} Brihadaranyka Upanishad 4.4.5.

^{๕๐} Chhandogya Upanishad 3.14.1.

^{๕๑} Brihadaranyka Upanishad 1.4.10.

บันดาลโลกนี้ขึ้นมา ลักษณะของพรหมคือ เป็นองค์อมตะ ไม่เกิด ไม่ตาย^{๕๒} กล่าวให้เข้าใจง่ายว่า พรหมนั้นก็คืออาดมัน อาดมันก็คือพรหมนั้นนั่นเอง นอกเหนือจากนั้น คัมภีร์อื่นๆ ยังระบุลักษณะของพรหมหรืออิตตาไว้ว่า เป็นสภาพเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นดุจยอดดงเขา ดำรงอยู่ดุจเสาระเนียด^{๕๓} ระบุหน้าที่ของอิตตาว่า เป็นผู้รู้ ผู้กล่าว เสวยวิบากแห่งกรรมดีและชั่ว ระบุลักษณะของอิตตาว่า เป็นสภาวะที่เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง ไม่ผันแปร ดำรงอยู่เสมอด้วยสิ่งที่แน่นอน^{๕๔} ความเชื่อนี้ยังปรากฏเรื่อยมาจนถึงในพุทธกาล ดังข้อความว่า “เราเป็นพรหม เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด เราบันดาลสัตว์เหล่านี้ขึ้นมา”^{๕๕}

ส่วนในพระพุทธศาสนา คำว่า “พรหม” แปลว่า ผู้ประเสริฐ^{๕๖} ขยายความว่า เป็นผู้ประเสริฐด้วยธรรมคือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และธรรมหมวดนี้เป็นทางไปสู่พรหมโลกตามความหมายของพระพุทธศาสนาด้วย^{๕๗} พระผู้มีพระภาคทรงใช้ศัพท์นี้เป็นสื่อให้คนเข้าถึงธรรมเท่านั้น ทรงเปลี่ยนความหมายของพรหมหรืออิตตาใหม่ เป็นการสลัดตัวเองให้พ้นจากอิทธิพลการครอบงำทางความคิดของคัมภีร์ไตรเพทด้วย

ในอนัตตลักขณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชันธ ๕ เป็นอนัตตา (มิใช่อิตตา) ชันธ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ไม่ควรเห็นสิ่งนั้นว่า “นั่นของเรา” “เราเป็นนั่น” “นั่นเป็นอิตตาของเรา” ชันธ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนี้ ควรพิจารณาด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา” “เราไม่ใช่นั่น” “นั่นไม่ใช่อิตตาของเรา” เมื่อพิจารณาอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในชันธ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว

^{๕๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (แก้ไขเพิ่มเติม), (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๗.

^{๕๓} ที.สี. (บาลี) ๙/๓๑/๑๔, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑/๑๑-๑๓.

^{๕๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๙/๑๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๙/๗๗-๗๙, เพราะปรโตโฆสะและอโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยจึงเกิดความเห็นเช่นนี้.

^{๕๕} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๒/๑๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒/๑๗.

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๒.

^{๕๗} ที.สี. (บาลี) ๙/๕๕๖/๒๔๕-๒๔๖, ที.สี. (ไทย) ๙/๕๕๖/๒๔๔-๒๔๕.

ประพฤติพรหมจรรย์จบสิ้นแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

คุณค่าดังกล่าวนี้ปรากฏในสุลิมสูตร^{๔๔} ซึ่งมีเรื่องย่อว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์เป็นผู้ที่เทวดาและมนุษย์สักการะ เคารพ บูชา นอบน้อมด้วยปัจจัย ๔ แต่อัญญเดียรธีย์ปริพาชกไม่ได้รับการสักการะเช่นนั้น จึงปรึกษากัน ตกลงให้ปริพาชกชื่อสุลิมะเข้าไปบวชในธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าเพื่อเรียนธรรมแล้วกลับมาบอกแก่ปริพาชก เมื่ออัญญเดียรธีย์เรียนธรรมแล้วบอกแก่มนุษย์จะได้รับสักการะด้วยปัจจัย ๔ จากเทวดาและมนุษย์บ้าง ต่อจากนั้น สุลิมปริพาชกได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค ได้ฟังภิกษุทั้งหลายพยากรณ์อรรถัตถผล พระสุลิมะเกิดความสงสัยขึ้น จึงเข้าไปถามภิกษุเหล่านั้นว่า ผู้ที่รู้เรื่องอรรถัตถผลอย่างนี้แล้ว แสดงฤทธิ์เป็นต้นได้หรือไม่ ภิกษุทั้งหลายตอบว่า บรรลุอรรถัตถผลแล้วแสดงฤทธิ์ไม่ได้ พระสุลิมะชักใช้ต่อ ภิกษุทั้งหลายตอบว่า พวกท่านหลุดพ้นด้วยปัญญา แต่พระสุลิมะไม่เข้าใจ จึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์ตรัสว่า อัมมจฺฐิติญฺญาน^{๔๕} เกิดก่อน นิพพานญฺญาน^{๔๖} เกิดทีหลัง แต่พระสุลิมะไม่เข้าใจ พระผู้มีพระภาคตรัสถามชั้น ๕ ทีละอย่างเหมือนในอนัตตลักขณสูตร ต่อจากนั้น ตรัสถามข้อธรรมในปัจจุสมุปปาททีละข้อทั้งฝ่ายเกิดทุกข์และฝ่ายดับทุกข์ เมื่อตรัสอย่างนี้แล้วจึงชักใช้พระสุลิมะให้เข้าใจว่า ผู้ที่หลุดพ้นด้วยปัญญา คลายความยึดถือในชั้น ๕ และเข้าใจกระบวนการในปัจจุสมุปปาทตามความเป็นจริง ไม่จำเป็นต้องแสดงฤทธิ์ได้ เมื่อถูกชักใช้อย่างนี้ พระสุลิมะได้หมอบลงแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลความจริงว่า บวชเพื่อขโมยธรรมในธรรมวินัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบเทียบให้ฟังว่า โจรผู้มีความผิดถูกจับได้แล้วนำไปประหารชีวิต ย่อมได้รับทุกข์โทมนัสเพราะการกระทำความผิดนั้น ส่วนความผิดของพระสุลิมะนั้นร้ายแรงกว่า อีกทั้งเป็นไปเพื่อวินิบาต แต่เพราะเหตุที่พระสุลิมะเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วแสดงคืนตามวิธีที่ถูกต้อง ควรจะสำรวมต่อไป ข้อนี้จะเป็นความเจริญในอริยวินัย

^{๔๔} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๗๐/๑๑๖-๑๒๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๓-๑๕๔.

^{๔๕} อัมมจฺฐิติญฺญาน ในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึง วิปัสสนาญฺญานซึ่งรู้ไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๗๐/๑๔๓, ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๗๐/๑๕๑).

^{๔๖} นิพพานญฺญาน ในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึง มรรคญฺญานที่เป็นไปในส่วนที่ได้อบรมไว้แล้วด้วยวิปัสสนาญฺญาน (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๗๐/๑๔๓).

จากการศึกษา พบว่า ในอนัตตลักขณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชั้นที่ ๕ เป็นอนัตตา กล่าวคือ ไม่มีพรหมหรืออัตตาซึ่งเป็นผู้สร้างหรือบันดาลซึ่งทรงพิสูจน์โดยการแยกแยะส่วนต่าง ๆ ของชีวิตออกแต่ละอย่าง ๆ เป็นเพียงส่วนประกอบย่อยซึ่งประกอบกันเข้าให้ทำหน้าที่ได้เท่านั้น ไม่มีพรหมหรืออัตตาคอยควบคุม บงการหรือบังคับบัญชาแต่อย่างใด ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเกิดขึ้นมาและเป็นไปตามธรรมชาติของมันเท่านั้นเอง

ข้อความในสุลลิมสูตรก็เช่นเดียวกัน ส่วนหนึ่งคล้ายกันกับข้อความในอนัตตลักขณสูตร อีกส่วนหนึ่งตรงกันกับข้อความในมัชฌิมนิคาเยกคชาตคณทอนที่เป็นการบงการของปัจจุสมุปบาท ข้อมูลดังกล่าวช่วยส่งเสริมความเข้าใจอนัตตาในอนัตตลักขณสูตรมากยิ่งขึ้น นอกเหนือจากนั้น อนัตตา ยังหมายความว่า ไม่มีแก่นสาร^{๖๐} ไม่เป็นไปในอำนาจ^{๖๑} พรหมที่กล่าวอ้างตนเองว่าเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล มีอำนาจ เป็นผู้บงการ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด บันดาลสัตว์ทั้งหลายขึ้นมา^{๖๒} ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นชัดเจนแล้วว่า พรหมไม่มีอยู่จริง เพราะพรหมณ์ผู้จบไตรเพท ไม่มีผู้ใดเคยเห็นพรหมเลย คำพูดของพรหมณ์ผู้จบไตรเพทจึงเลื่อนลอย^{๖๓} เมื่อพรหมไม่มีอยู่จริง อัตตาที่เป็นไวยากรณ์ของพรหมหรือที่แบ่งภาคมาจากพรหมก็ไม่มีอยู่จริงเช่นเดียวกัน

เมื่อพิจารณาเห็นเช่นนี้แล้วความเข้าใจจะเกิดขึ้นในตัวผู้ศึกษาดังนี้

(๑) ด้วยวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ สืบค้นไปถึงต้นเรื่อง ทั้งอนุโลมและปฏิโลมจนเห็นเหตุปัจจัยของแต่ละอย่างตามความเป็นจริง

(๒) เมื่อเห็นตามความเป็นจริงแล้ว ก็ปล่อยวาง คลายความยึดมั่นด้วยอำนาจของกิเลสได้

(๓) จิตที่คลายความยึดมั่นในเรื่องที่รู้เห็นตามความเป็นจริงจะสงบ เยือกเย็น สดชื่น ไม่หวั่นไหว เมื่อเข้าใจตามความเป็นจริงแล้วก็เท่ากับเข้าใจธรรมชาติ และปฏิบัติให้สอดคล้องกับตัวธรรมชาติหรือกฎของธรรมชาตินั้น ก็จะได้คุณค่าหรือประโยชน์จากความจริงนั้นตามสมควรแก่เหตุปัจจัย

^{๖๐} ชู.ป. (บาลี) ๓๑/๓๑/๓๘, ๔๘/๕๕, ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๔๙, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๓๕๒/๔๐๘, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๓๕๒/๖๒๘, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๙๕/๒๗๗, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๖๙๕/๙๗๗.

^{๖๑} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๒๑/๒๙๘, ๗๓๖/๓๑๐, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๗๒๑/๑๐๒๑, ๗๓๖/๑๐๓๘.

^{๖๒} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๒/๑๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒/๑๗.

^{๖๓} ที.สี. (บาลี) ๙/๕๒๕-๕๒๘/๒๓๕-๒๓๖, ที.สี. (บาลี) ๙/๕๒๕-๕๒๘/๒๓๒-๒๓๔.

๔.๒.๔ ความเกื้อกูลต่อวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัย

วัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัย ๑๐ ข้อ แบ่งออกเป็น ๕ กลุ่ม กล่าวจำเพาะกลุ่มที่ ๓ ว่าด้วยประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์หรือแก้ไขวิตทั้งทางกายและทางใจ ข้อที่ ๕ เพื่อป้องกันอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน คือ เพื่อระงับปิดทางความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อนที่จะมีในปัจจุบัน ข้อที่ ๖ เพื่อบำบัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต คือ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อนที่จะมีมาในอนาคตหรือภพหน้า^{๖๕} ดังตัวอย่างในทารุณสูตร^{๖๖} ดังนี้

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เขตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลภ^{๖๗} สักการะ^{๖๘} และความสรรเสริญ^{๖๙} เป็นสิ่งทารุณ เติร์ร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เพราะฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายพึงศึกษาว่า เราทั้งหลายจักละลาภ สักการะ และความสรรเสริญที่เกิดขึ้น ลภ สักการะและสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตของเราทั้งหลาย

อีกตัวอย่างหนึ่ง ในเวรัมภสูตร^{๗๐} พระผู้มีพระภาคตรัสเหมือนทารุณสูตร ทรงเปรียบเทียบว่าเหมือน ลมบ้าหมูพัดอยู่บนอากาศ ชดนุกที่กำลังบินอยู่ในอากาศ เมื่อนกถูกลมบ้าหมูพัด เข้าไปทางหนึ่ง ปีกไปทางหนึ่ง ศีรษะไปทางหนึ่ง ตัวไปทางหนึ่ง จันใด ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถูกลาภ สักการะและสรรเสริญครอบงำ ย่ำยีจิต เวลาเข้าเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ไม่ระวังรักษากายวาจาจิต ไม่ตั้งสติให้มั่นคง ไม่สำรวจอินทรีย์ เห็นมาตุคามนุ่งห่มไม่เรียบร้อย ถูกราคะระบกวนจิต จึงบอกคีนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ ภิกษุพวกหนึ่งนำจีวรของภิกษุที่บอกลาสิกขาไป พวกหนึ่งนำบาตรไป พวกหนึ่งนำผ้าจีวรไป พวกหนึ่งนำกลองเข็มไป เปรียบเหมือนนกถูกลมบ้าหมูพัดไปจะนั้น

^{๖๕} วิ.มहा. (บาลี) ๑/๓๙/๒๖, วิ.มहा. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙, อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๓๑/๕๖, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๓๑/๘๑-๘๒, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๒.

^{๖๖} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๗/๒๑๖, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๗/๒๖๕.

^{๖๗} ลภ ในที่นี้หมายความว่า การได้ปัจจัย ๔ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๗/๒๒๘).

^{๖๘} สักการะ ในที่นี้หมายความว่า การบูชาด้วยปัจจัยเหล่านั้นที่ผู้ให้เตรียมไว้อย่างดี (ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๕๗/๒๐๗).

^{๖๙} ความสรรเสริญ ในที่นี้หมายความว่า เสียงยกย่อง (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๗/๒๒๘).

^{๗๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๖๕/๒๒๐-๒๒๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖๕/๒๗๑.

คุณค่าของมัชฌิมนธรรมเทศนาในข้อนี้ช่วยส่งเสริมวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัยข้อ ๕-๖ เป็นการป้องกันอาสวะที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันและบำบัดอาสวะที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ดังตัวอย่างที่อธิบายแล้วนั้น โดยเฉพาะภิกษุและสามเณร เมื่อได้รับลาภ สักการะและความยกย่องสรรเสริญ ต้องพิจารณาหรือกำหนดรู้สิ่งเหล่านี้อยู่เสมอ อย่างน้อยก็ช่วยป้องกัน บำบัดกิเลสที่จะเกิดจากสิ่งเหล่านี้ ช่วยข่มจิตไม่ให้หลงระเหิรในปัจจัย ๔ นั้น เพราะปัจจัยเหล่านี้ใช้เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้และเพื่อบำเพ็ญกิจของสมณะให้บรรลุจุดหมายในคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น นอกเหนือจากนั้น ประชาชนทั่วไปก็สามารถประยุกต์คุณค่าดังกล่าวนี้ใช้ในชีวิตประจำวันได้โดยอนุโลมตามข้อปฏิบัติของภิกษุโดยพิจารณาสิ่งของอุปโภคบริโภคอย่างคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม ย่อมได้รับประโยชน์จากสิ่งของเครื่องใช้ตามจุดประสงค์ของสิ่งนั้น ๆ ตามความเป็นจริง

๔.๓ คุณค่าของมัชฌิมนธรรมเทศนาในด้านวิธีคิด

๔.๓.๑ วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

ยุคอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ก่อนพุทธศักราช ๒๐๐๐-๑๐๐^{๑๑} ปี มนุษย์มีวิวัฒนาการทางความคิด มีขนบธรรมเนียม ประเพณี สามารถสร้างสรรค์อารยธรรม ความเจริญรุ่งเรืองให้แก่กลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง

เมื่อชนเผ่าอารยันเข้าสู่ชมพูทวีปก่อนพุทธศักราช ๑๐๐-๖๐๐ ปี พวกอารยันได้สร้างสรรค์พัฒนาความคิดเป็นลำดับเรื่อยมา ที่ปรากฏชัดเจนในด้านศาสนา คือ คัมภีร์ไตรเพทซึ่งพราหมณ์ถือว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่รวบรวมความคิด ประเพณี วิธีชีวิตและพิธีกรรม คัมภีร์ไตรเพทให้คำตอบแก่ชาวอารยันได้ระดับหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไป แนวความคิดดังกล่าวไม่สามารถตอบสนองความต้องการทางความคิดของมนุษย์ได้แท้จริง มนุษย์เริ่มแยกตัวออกไปแสวงหาความจริงในลักษณะที่แตกต่างกัน ที่ปรากฏชัดเจนคือทิวฏี ๖๒ สมณะหรือพราหมณ์บางคนอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี (สัมมามานสิการ) เพื่อแสวงหาความรู้อันจะนำไปสู่จุดหมายปลายทางที่ต้องการ

ครั้นเวลาล่วงเลยมาจนถึงในพุทธกาลก่อนพุทธศักราช ๔๐ ปี ครู ๖ คน มีปุณณะ กัสสปะ เป็นต้น ก็แสวงหาวิธีคิด แนวความคิดเพื่อบรรลุจุดหมายปลายทางเช่นเดียวกัน แม้แต่อาฬารดาบส กาลามโคตร ผู้ได้อาภิเษกัญญาตนและศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิและ

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จาริกบุญจาริกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พุทธธรรม, ๒๕๔๗), หน้า (๑๗).

ปัญญาและอุททกดาบส รามบุตร ผู้ได้เนวสัจญญานาสัจญญายตนะและศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาภิแสงวหาวิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายอีกเช่นเดียวกัน

พระโพธิสัตว์ทรงปฏิบัติอยู่ในสำนักของอาจารย์ทั้งสอง ได้บรรลุเพียง อากิญจัญญายตนะและเนวสัจญญานาสัจญญายตนะ เห็นว่าไม่ใช่ทางบรรลุธรรม จึงเสด็จหลีกไป ประพฤติปฏิบัติด้วยวิธีของพระองค์เองจนได้บรรลุธรรมคืออริยสัจ ๔ และธรรมที่ได้บรรลุแล้วนั้น ก็ไม่พ้นไปจากอริยสัจ ๔ นั้น^{๗๒} ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงใช้โยนิโสมนสิการจึงรู้แจ้งกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์ด้วยปัญญา^{๗๓} โยนิโสมนสิการ ประกอบด้วย “โยนิ” แปลว่า อุบาย, ที่เกิด, ต้นกำเนิด, ปัญญา “มนสิการ” แปลว่า การกระทำไว้ในใจ แปลเอาเนื้อความว่า การกระคิดอย่างถูกวิธี การสืบค้นให้ถึงต้นกำเนิด นอกเหนือจากนั้น โยนิโสมนสิการยังเป็นบุญนิมิตแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วย

วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เป็นการพิจารณาจากผลที่เป็นปรากฏการณ์ สืบเนื่องกันมาในรูปแบบเหตุปัจจัยให้เห็นตามความเป็นจริง แล้วคิดหาหนทางแก้ไข วิธีคิดแบบนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิธีคิดแบบอทัปปัจจยตาหรือวิธีคิดตามหลักปัจจุสมุปบาทเป็นวิธีคิดขั้นพื้นฐานซึ่งพบในพระไตรปิฎกดังนี้

ก. วิธีคิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ โดยทำไว้ในใจซึ่งเหตุปัจจัยทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี, เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี, เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”^{๗๔} ซึ่งแยกอธิบายได้ดังนี้

(๑) ในศาสนาพราหมณ์ สมัยพราหมณะ พรหมเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลโลก และมนุษย์ขึ้นมาพร้อมทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ทุกสิ่งทุกอย่างจึงเป็นผลงานการสร้างสรรคของพรหมทั้งสิ้น พรหมจึงเป็นผู้ควบคุม ดูแล บงการ บังคับ บัญชาทุกอย่างที่ตนสร้างขึ้นมา ความคิดเช่นนี้มีอิทธิพล ครอบงำเหนือจิตใจของประชาชนในชมพูทวีป ทำให้ประชาชนขาดอิสรภาพทางความคิด และประชาชนต้องยอมรับและตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของแนวความคิดนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น เสด็จออกผนวช ครั้นตรัสรู้ธรรมแล้ว ทรงวางวิธีคิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ เป็นการปฏิเสธ หักล้างความคิดเดิมและสร้างวิธีคิดขึ้นมาใหม่ เป็นการปลดปล่อย

^{๗๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๑/๒๔๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๑/๓๐๕, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๔๑/๘๒, วิ.ม. (บาลี) ๔/๗/๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑, สารตุฎ.ฎีกา (บาลี) ๓/๗/๑๔๓, สารตุฎ.ฎีกา (ไทย) ๓/๗/๒๗.

^{๗๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๗-๖๓/๒๖-๓๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗-๖๓/๓๑-๓๖, พระพุทธเจ้าอีก ๖ พระองค์ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

^{๗๔} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๑/๒๔, ๗๗, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๗-๓๘, ๗๗.

มนุษย์ออกจากกรงขังแห่งความคิด ให้มนุษย์มีอิสระภาพทางความคิด กระทำหรือพูดด้วยความ
สามารถของมนุษย์เอง ไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับแนวความคิดที่มีพรหมสร้าง บันดาลอีกต่อไป

(๒) วิธีคิดแบบปัจจัยสัมพันธ์นี้ มุ่งกำจัดอวิชชาและบรรเทาต้นเหตุในใจ มุ่ง
ความจริงตามธรรม ตามเหตุปัจจัยของสภาวะที่เกิดขึ้นในแต่ละขณะตามความเป็นจริง มุ่งตรง
ต่อความจริงตามธรรมชาติ กำจัดความไม่รู้ ความมีดมน ความทะยานอยากซึ่งเป็นคุณสมบัติ
ของจิตฝ่ายไม่ดีออกจากจิต เมื่อกำจัดได้แล้ว จิตจะมีคุณสมบัติตรงกันข้ามคือ ความสงบเย็น
ไม่มีสิ่งรบกวน ไม่มีสิ่งที่ทำให้ขุ่นมัว ราบเรียบ ไม่ร้อนรน ไม่พลุกพล่าน ผู้ที่มีสภาวะจิตดังกล่าว
ย่อมส่งผลให้การกระทำ พูด คิดหรือปฏิบัติการต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ตามเหตุปัจจัยอย่าง
รู้เท่าทันสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

ข. วิธีคิดแบบสอบสวนหรือตั้งคำถาม วิธีนี้พระพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์ รวมทั้ง
พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะด้วย ทรงใช้พิจารณากระบวนการธรรมในปัจจุสมุปบาททั้งฝ่ายเกิด
ทุกข์และฝ่ายดับทุกข์จนเกิดจักขุ ญาณ ปัญญา วิชาแสงสว่างในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟัง
มาก่อน^{๗๕} มีพุทธพจน์วางไว้เป็นแบบว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพรสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่าง
นี้ว่า ‘โลก’^{๗๖} นี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุตติและอุปติ ก็บุคคลไม่รู้อุบายสลัดออก
จากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือ ชราและมรณะนี้ได้’

เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย
ชราและมรณะจึงมี’ เพราะมนสิการโดยแยบคาย จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า ‘เมื่อชาติมี
ชราและมรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี’^{๗๗} (องค์ธรรมอื่น ๆ ก็มีนัย
เหมือนกันทั้งฝ่ายเกิดทุกข์และฝ่ายดับทุกข์)

วิธีนี้มีอรรถาธิบายคล้ายกันกับวิธีคิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ แต่มีข้อเพิ่มเติมอีกดังนี้

^{๗๕} ธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน อรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ อริยสัจ ๔ (ส.นิ.อ.
(บาลี) ๒/๔/๒๕).

^{๗๖} โลก หมายความว่า สัตว์โลก (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๔/๒๕).

^{๗๗} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๐/๑๑-๑๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐/๑๕-๑๖.

(๑) วิธีคิดนี้จะสืบค้นจนถึงต้นตอ สืบสาวเหตุปัจจัยของเรื่องนั้น ๆ จนครบถ้วนตลอดสายทั้งอนุโลมและปฏิโลม ยกตัวอย่าง “พรหมสร้างโลกคือแผ่นดิน” เป็นจริงหรือเป็นเท็จ ศึกษาได้จากแผนภูมิดังนี้

อนุโลม : ยุคอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ → ชนเผ่าอารยันเข้าสู่ชมพูทวีป → ไตรเพท (สมัยพระเวท, สมัยพราหมณะ, สมัยอุปนิษัท) → ในพุทธกาล → หลังพุทธกาล (พุทธศักราช) → ปัจจุบัน

ปฏิโลม : ยุคอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ← ชนเผ่าอารยันเข้าสู่ชมพูทวีป ← ไตรเพท (สมัยพระเวท, สมัยพราหมณะ, สมัยอุปนิษัท) ← ในพุทธกาล ← หลังพุทธกาล (พุทธศักราช) ← ปัจจุบัน^{๔๔}

จากการศึกษา พบว่า อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (โมहनโจดาโรและฮารัปปา) เจริญรุ่งเรืองมาก่อน ก่อนที่ชนเผ่าอารยันจะเข้ามาสู่ชมพูทวีป เมื่อเข้ามาแล้วจึงเริ่มสร้างสรรค์อารยธรรมต่อมา ในด้านศาสนา เกิดมีคัมภีร์ไตรเพทซึ่งเป็นเหมือนต้นแบบทางความคิดของพวกอารยัน ปुरुษศุกตะแห่งฤคเวทระบุว่า “ปुरुษะมีเศียร ๑ พัน มีตา ๑ พันและมีเท้า ๑ พัน ท่านแทรกซึมอยู่ในทุก ๆ ส่วนของโลก เต็มเต็มอวกาศด้วยนิ้ว ๑๐ นิ้ว ท่านเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง เคยเป็นในอดีตและจะเป็นทุก ๆ อย่างในอนาคต เป็นเทพเจ้าที่อมตะซึ่งเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ ด้วยอาหาร”^{๔๕} หลักฐานระบุชัดเจนว่า ปुरुษะแทรกซึมอยู่ทั่วโลก อีกนัยหนึ่ง ปुरुษะนั้นแหละเป็นผู้สร้างโลก ความเชื่อนี้เป็นอยู่อย่างนี้มานานจนกระทั่งถึงสมัยพราหมณะ พราหมณ์ได้สร้างพรหมขึ้นมาทดแทนพระอินทร์แล้วกำหนดให้พรหมเป็นผู้สร้างโลกและเป็นองค์อมตะโดยอธิบายว่า พรหมคือปुरुษะในปुरुษศุกตะแห่งฤคเวท ความเชื่อนี้ได้รับการสืบทอดเรื่อยมาจนถึงในพุทธกาล พระพุทธองค์ก็ทรงพิสูจน์ให้เห็นชัดเจนแล้วว่า พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพทไม่เคยมีใครเคยเห็นพรหมเลย เป็นเพียงแต่กล่าวอ้างเท่านั้น เพราะฉะนั้น เรื่องพรหมสร้างโลกจึงเลื่อนลอยเป็นเท็จ เนื่องจากพรหมไม่มีอยู่จริงและไม่เคยมีใครเคยเห็นพรหมด้วย หากกล่าวให้ถูกต้องตามความเป็นจริงแล้ว ควรกล่าวว่า โลกคือแผ่นดินนี้เกิดขึ้นตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ไม่ใช่พรหมสร้าง บันดาลอย่างที่เราพราหมณ์กล่าวอ้าง ยิ่งวิทยาการสมัยใหม่เจริญขึ้น ความเชื่อหลายเรื่องในอดีตก็ค่อย ๆ ถูกหักล้างด้วยเหตุผลและกลายเป็นเท็จมากขึ้นเรื่อย ๆ

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จาริกบุญจาริกธรรม, หน้า (๑๗)-(๑๙).

^{๔๕} Purusha Sukta 1-2.

การศึกษาพบว่า วิธีคิดแบบสืบสาวหรือตั้งคำถามทั้งอนุโลมและปฏิโลมจะพบความจริงตามเหตุปัจจัยของมันเองตามธรรมชาติ

(๒) ในแง่การละหรือการกำจัดกิเลสก็เช่นกัน สามารถใช้วิธีคิดแบบนี้ทบทวนทั้งอนุโลมและปฏิโลมจะพบความจริงว่า เพราะความไม่รู้นี่เอง ที่ทำให้ไม่เข้าใจเหตุและผลของสิ่งนั้น ๆ ตามความเป็นจริง เมื่อคิดทบทวนจนครบถ้วนตลอดสายแล้ว จะพบเพียงเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง เมื่อพบความจริงเช่นนี้ ก็สามารถประพฤติปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งนำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ได้

สรุปภาพรวม วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยช่วยให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ตามเหตุปัจจัยของมันเอง ไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจบงการบังคับบัญชาของพรหม วิธีคิดนี้เป็นการประกาศอิสรภาพทางความคิดที่จะไม่อยู่ภายใต้อิทธิพลของคัมภีร์ใดเทพหรืออำนาจอิทธิพลของพรหมอีกต่อไป ปลดปล่อยให้มวลมนุษยชาติได้คิด พุด ทำด้วยความคิดของมนุษย์เอง ใช้ความเพียรพยายามของตนเพื่อจะทำตนเองให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสหรือทำกิเลสให้เบาบางลงตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้น ๆ

๔.๓.๒ วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ

วิธีนี้เป็นวิธีคิดที่มุ่งแยกแยะส่วนประกอบของสิ่งต่าง ๆ ออกให้เห็นส่วนประกอบ ลักษณะ อาการของแต่ละส่วนตามความเป็นจริง ในทางพระพุทธศาสนาใช้พิจารณาเพื่อให้เห็นความไม่มีแก่นสารหรือไม่มีพรหมหรืออัตตาสร้างสิ่งทั้งหลาย ให้คลายความยึดติดถือมั่นในสิ่งสมมติโดยเฉพาะที่เรียกกันว่าสัตว์ บุคคล พระพุทธองค์ตรัสสอนให้แยกแยะองค์ประกอบออกดูด้วยตนเอง ให้เห็นประจักษ์ด้วยตนเอง เมื่อเห็นตามความเป็นจริงแล้ว ความยึดมั่นในเรื่อนั้นในสิ่งนั้นก็หายไป แต่การมองเห็นสภาวะที่ชัดเจนเช่นนี้ได้ จะต้องใช้วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย ใช้วิธีทั้งสองอย่างนี้ให้เกื้อกูลกัน ใช้แบบที่ ๑ สืบสาวเหตุปัจจัยให้ครบถ้วนเมื่อได้เรื่องครบถ้วนแล้วก็แยกแยะส่วนประกอบของสิ่งเหล่านี้ออกดูว่า แต่ละอย่างทำงานอย่างไร มีลักษณะอาการอย่างไร มีอัตตาที่แท้จริงหรือไม่ ตัวอย่างของวิธีคิดแบบนี้มีหลายสูตร เช่น อนัตตลักขณสูตร^{๕๐} มหาหัตถิปโตปมสูตร^{๕๑} วชิราสูตร^{๕๒} สุลิมสูตร แผนปิณทุปมสูตร^{๕๓} เป็นต้นในที่นี้จะแยกแยะส่วนประกอบตามนัยสุลิมสูตร^{๕๔} ดังนี้

^{๕๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๐-๒๔/๑๗-๒๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๗-๓๑, ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๙/๕๕-๕๖, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๔-๙๖.

^{๕๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๖/๒๖๙-๒๗๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘-๓๓๙.

ในศาสนาพราหมณ์ สมัยพราหมณะสอนว่า พรหมสร้างโลกและมนุษย์ สร้างบันดาลสิ่งไม่มีชีวิตและสิ่งมีชีวิต แม้ในลัทธิที่ ๕ ในทิวฐิ ๖๒ ก็ระบุไว้ตรงกัน ต่อมาในลัทธิที่ ๘ ในทิวฐิ ๖๒ ระบุว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นอิตตาฝ่ายรูปธรรม มีสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน ต้องแปรเปลี่ยน ส่วนจิต มโน วิญญูณ เป็นอิตตาฝ่ายนามธรรม มีสภาวะเที่ยง ยั่งยืน คงทน ไม่แปรเปลี่ยน

ครั้นมาถึงพระพุทธศาสนา มนุษย์หรือชีวิตประกอบด้วยส่วนประกอบย่อย ๕ อย่าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ มีสภาวะไม่เที่ยงเพราะ (๑) เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป (๒) มีความเปลี่ยนแปลง (๓) ดำรงอยู่ชั่วขณะ (๔) ขัดแย้งต่อความเที่ยง, มีสภาวะเป็นทุกข์เพราะ (๑) บีบคั้นอยู่เสมอ (๒) ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (๓) เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ (๔) ขัดแย้งต่อความสุข, มีสภาวะเป็นอนัตตาเพราะ (๑) เป็นสภาวะว่าง(จากอิตตา ปุคคละ สัตตะ ชีวะ) (๒) ไม่มีเจ้าของ (ไม่มีใคร ๆ เป็นเจ้าของ) (๓) ไม่เป็นไปในอำนาจ (ไม่อยู่ในอำนาจของพรหมหรือของใคร บังคับ บัญชาไม่ได้) (๔) ขัดแย้งต่ออิตตา^{๖๒}

เมื่อวิเคราะห์เช่นนี้แล้ว ไม่พบส่วนไหนเลยที่เป็นอิตตา มีเพียงส่วนประกอบย่อย ๆ รวมกันเป็นส่วนใหญ่แล้วทำงาน ทำหน้าที่ของมันไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของมันเท่านั้น ในแง่การกำจัดอวิชชาและบรรเทาตัณหา จะยิ่งชัดเจน เมื่ออวิชชาเป็นตัวเด่น ความคิดจะตีบตัน วกวนไร้ทางออกเหมือนพายเรือในอ่าง แต่ถ้าโยนิโสมนสิการเกิดขึ้น ความคิดจะโปร่งโล่ง มีขั้นตอน เป็นระบบ ชัดเจน มองเห็นทางไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย เมื่อตัณหาเป็นตัวเด่น ความคิดจะโน้มเอียงในทางชอบหรือชัง ครุ่นคิด พลุ่พล่าน ติดหล่ม แต่ถ้าโยนิโสมนสิการเกิดขึ้น ความคิดจะคลายความยึดติด ถือมัน ความคิดจะมุ่งตรงต่อความจริงอย่างเดียวนอกเหนือจากนั้น คุณค่าด้านนี้ยังประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น ร่างกายที่ทรุดโทรม แก่ชรา หรือความพลัดพรากจากสิ่งรักที่พอใจเป็นต้น จะช่วยบรรเทาความเศร้าโศกเสียใจ มองเห็นตามความเป็นจริงมากขึ้นตามลำดับ

^{๖๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๑/๑๖๒-๑๖๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๗-๒๒๘.

^{๖๓} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๕๕/๑๑๑-๑๑๓, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๕/๑๘๐-๑๘๓.

^{๖๔} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๗๐/๑๑๖-๑๒๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๓-๑๕๔.

^{๖๕} วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๐๖/๒๘๗, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๗๐๖/๑๐๐๓-๑๐๐๔.

๔.๓.๓ วิธีคิดแบบอริยสัจ

วิธีคิดแบบนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิธีคิดแบบแก้ปัญหาก็เป็นวิธีแห่งความดับทุกข์ ซึ่งครอบคลุมวิธีคิดแบบอื่น ๆ ทั้งหมด มีพุทธพจน์ที่เป็นแบบว่า “อริยสาวกนั้นมโนมสิการโดยแยบคายว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา’ เมื่ออริยสาวกนั้นมโนมสิการโดยแยบคายอย่างนี้ สังโยชน์ ๓ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพตปรามาส ย่อมสิ้นไป”^{๔๖} วิธีคิดแบบนี้มีลักษณะทั่วไป ๒ ประการ คือ

- ๑) เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล สืบสาวจากผลไปหาเหตุ แล้วแก้ไขที่ต้นเหตุ จัดเป็น ๒ คู่ ดังนี้

คู่ที่ ๑	ทุกข์เป็นผล	เป็นตัวปัญหาหรือสิ่งที่ประสบในขณะนั้น
	สมุทัยเป็นเหตุ	เป็นที่มาของปัญหาซึ่งจะต้องละหรือแก้ไข
คู่ที่ ๒	นิโรธเป็นผล	เป็นจุดหมายที่ต้องการคือ สภาพที่หมดปัญหาสิ้นปัญหา
	มรรคเป็นเหตุ	เป็นวิธีการที่จะต้องลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ไขสาเหตุและบรรลุดังจุดหมาย

๒) เป็นวิธีที่คิดตรงเรื่อง ตรงจุด มุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องลงมือปฏิบัติให้เกิดผลในชีวิตจริง ไม่ฟุ้งซ่านออกนอกเรื่องซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่จะต้องลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา ดังตัวอย่างในจุฬามาลูกกยสูตร^{๔๗} เป็นการคิดไม่ตรงเรื่อง ไม่ตรงจุด ไม่ตรงปัญหาซึ่งอยู่นอกเหนือขอบเขตของวิธีคิดแบบนี้ เป็นเพียงความคิดที่มุ่งตอบสนองอัตตหามานะและทิฏฐิ ไม่มุ่งที่การดับกิเลสและกองทุกข์ ที่สำคัญ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการจะตัด สกัดกัน กำจัดอวิชชาและตัณหา มิฉะนั้นโยนิโสมนสิการจะเข้ามาแทนที่ซึ่งเป็นเหตุแห่งวัฏฏะอยู่เรื่อยไป

อย่างไรก็ดี สาระสำคัญของวิธีคิดแบบนี้คือ เมื่อวางโครงสร้างหรือตั้งแนวความคิดแล้ว สิ่งที่ต้องทำต่อไปคือ ทำหน้าที่ของโครงสร้างแต่ละอย่างให้ตรงเรื่อง ตรงจุดของมันซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ขั้นที่ ๑ ทุกข์ คือ สภาพที่เป็นปัญหา คอยบีบคั้น รู้สึกติดขัด บกพร่อง มองกว้างออกไปถึงสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งซึ่งเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อทุกข์คือ การกำหนดรู้เท่านั้น ทุกข์มิใช่สำหรับรู้ ไม่ใช่ทุกข์มิใช่เพื่อทุกข์ เมื่อกำหนดรู้แล้วจึงดำเนินสู่ขั้นที่ ๒ ทันที

^{๔๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๑/๑๓, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑.

^{๔๗} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๒๘/๑๐๒-๑๐๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๘/๑๔๑.

ขั้นที่ ๒ สมุทัย คือ สาเหตุของทุกข์หรือสาเหตุของปัญหา ในที่นี้ก็เลสที่เป็นตัวเด่น ได้แก่ ตัณหาที่แสดงตัวอย่างเต็มรูปแบบในกระบวนการของปัจจุสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์^{๔๔} เมื่อสืบสาวเหตุของทุกข์หรือปัญหาได้แล้ว หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อเหตุแห่งทุกข์คือ ละสาเหตุของมันเสีย

ขั้นที่ ๓ นิโรธ คือ ความดับทุกข์ ความหมดปัญหา เป็นจุดหมายที่บรรลุถึงหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อสิ่งนี้คือ การบรรลุหรือทำให้เป็นจริง ทำให้สำเร็จ ขั้นนี้แสดงตัวออกมาในกระบวนการของปัจจุสมุปบาทฝ่ายดับทุกข์ ในชีวิตประจำวัน การกระทำทุกอย่างต้องมีจุดหมาย ถ้าไม่มีจุดหมายก็เลื่อนลอย ไร้หลักการ วิธีการและจุดหมาย ดังนั้น การที่ทุกข์หรือปัญหาหมดสิ้นไป จึงเป็นจุดหมายของวิธีคิดแบบนี้

ขั้นที่ ๔ มรรค คือ ทางดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นวิธีการแก้ปัญหามา เป็นการแจกแจงรายละเอียดว่าจะต้องลงมือปฏิบัติอย่างไรเพื่อดับทุกข์หรือแก้ปัญหามา หน้าที่ของขั้นนี้คือ ภาวนา การลงมือปฏิบัติ ลงมือกระทำจริง ๆ เพื่อนำไปสู่จุดหมายคือ การดับทุกข์หรือแก้ปัญหามา วิธีการดับทุกข์กระจายออกในรูปแบบของอริยมรรคมีองค์ ๘ สิ่งที่ต้องย้ำคือ วิธีคิดแบบนี้ในแต่ละขั้นต้องทำหน้าที่ให้ตรงในแต่ละขั้น มิฉะนั้น จะทำให้พลาดจากจุดหมายซึ่งดับทุกข์หรือแก้ปัญหามาไม่ได้

๔.๓.๔ วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก

วิธีคิดแบบนี้เป็นการพิจารณาอย่างรอบด้าน มองทั้งข้อดี ข้อเสียและทางออกหรือจุดหมายของเรื่องนั้น ๆ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้มาก เช่น การละจากสิ่งหนึ่งไปหาอีกสิ่งหนึ่ง จะต้องรู้จักข้อดีข้อเสียของทั้ง ๒ อย่างให้ชัดเจน และต้องบอกให้ได้ว่าทางออกหรือจุดหมายที่ไม่อยู่ใน ๒ อย่างข้างต้นนั้นคืออะไร วิธีคิดนี้มีลักษณะ ๒ ประการ คือ

๑) การที่จะมองเห็นตามความเป็นจริงนั้น จะต้องมองทั้งข้อดีและข้อเสียพิจารณาเห็นทั้งคุณและโทษ ไม่มองเพียงด้านใดด้านหนึ่ง หากมองเพียงด้านเดียวจะกลายเป็นมองแบบชอบแบบชังที่แสดงตัวออกมาในรูปแบบของอคติซึ่งทำให้มองเห็นไม่ตามความเป็นจริง

๒) การจะแก้ปัญหามา จะมองเพียงข้อดีหรือข้อเสียของเรื่องนั้น ๆ ยังไม่เพียงพอที่จะบอกจุดหมายหรือทางออกจากทั้งสองอย่างนั้นได้ว่าดีจริง ดีกว่าข้อดีหรือข้อเสียของสองอย่างนั้น ไม่ควรด่วนผลิผลลามาละจากสิ่งหนึ่งไปหาอีกสิ่งหนึ่งโดยที่ยังมองไม่เห็นจุดหมายหรือทางออกที่ชัดเจน เช่น พระโพธิสัตว์จะละความพอใจและความกำหนัดในธาตุ ๔ ทรงมองทั้ง

^{๔๔} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๖๒/๑๗๒-๑๗๓, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒.

ส่วนดี ส่วนเสียและบอกได้ว่าข้อที่จะไปถึงหรือบรรลุคือจุดหมายนั้นดีกว่าทั้งส่วนดีและส่วนเสีย
แน่นอน ดังพุทธพจน์ในปุพเพสัมโพธิสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่าง
นี้ว่า ‘อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษของปฐวีธาตุ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากปฐวีธาตุ...’

เรานั้นได้มีความดำริอย่างนี้ว่า ‘สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยปฐวีธาตุ’ นี่เป็นคุณของ
ปฐวีธาตุ

ปฐวีธาตุเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษของปฐวีธาตุ
ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในปฐวีธาตุ นี่เป็นเครื่องสลัดออก
จากปฐวีธาตุ (อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ก็มีนัยเหมือนกัน)

ภิกษุทั้งหลาย ตราบใด เรายังไม่รู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และ
เครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ประการนี้ ตามความเป็นจริง
ตราบนั้น เราก็ปฏิญาณไม่ได้ว่า ‘เป็นผู้ได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและ
มนุษย์’

เมื่อใด เรารู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดย
ความเป็นเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ประการนี้ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึง
ปฏิญาณได้ว่า ‘เป็นผู้ได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มาร
โลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์’

อนึ่ง ญาณทัสสนะ เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย
บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก^{๔๔}

^{๔๔} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๑๕/๑๖๓-๑๖๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑๕/๒๐๖-๒๐๗, นอกเหนือจากนั้น ยัง
พบพุทธพจน์ในลักษณะเช่นนี้ก็คือ ชันธ ๕ ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๖-๒๗/๒๓-๒๔, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๖-๒๗/
๓๔-๔๑, ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๓/๓๒๒-๓๒๓, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๓/๔๓๗-๔๓๘, อายตนะภายใน ๖ และ
อายตนะภายนอก ๖ ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๓-๑๖/๖-๙, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓-๑๖/๑๑-๑๖, โลก อัง.ติก.
(บาลี) ๒๐/๑๐๔-๑๐๕/๒๕๒-๒๕๓, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๐๔-๑๐๕/๓๔๘-๓๔๙, โยคะ ๔ อัง.จตุกก. (บาลี)
๒๑/๑๐/๑๒-๑๔, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐/๑๖-๑๙, พระสารีบุตรแสดงคุณ โทษและทางออกของอินทรีย์ ๕
ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๘๙-๑๙๓/๒๒๑-๒๒๖, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๙-๑๙๓/๓๐๑-๓๐๙, พระมหาภิกขุจาณะ

อนึ่ง ในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าในช่วงเริ่มประกาศพระศาสนาใหม่ ๆ จะพบว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมไปตามลำดับเพื่อชี้ให้เห็นคุณโทษและทางออกซึ่งเรียกว่า อนุบุพพิกถา โดยเริ่มจากทาน การให้ด้วยความสุจริตใจเพื่อเกื้อกูลต่อผู้อื่น ศีล รู้จักสำรวมระมัดระวังทางกายและวาจา ไม่ทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน แล้วแสดงความอิมเอบพรั่งพร้อมความสุข สมบูรณ์เพียบพร้อมอันเกิดจากการครองชีวิตที่ดั่งงามเรียกว่า สักคะ จากนั้นทรงแสดงโทษ ข้อบกพร่อง ความไม่รู้จักอิมของกามเรียกว่า กามาทีนวะ ต่อจากนั้นทรงแสดงทางออกจากกาม ชี้ให้เห็นประโยชน์ของการงดเว้นจากกามได้เด็ดขาดเรียกว่า เนกขัมมานิสังสะ เมื่อผู้ฟังพิจารณาเห็นผลดี ประโยชน์หรือคุณค่าหรือทางออกจากสิ่งนั้นแล้ว จึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ ต่อท้ายเป็นตอนจบ^{๙๐}

ในการปฏิบัติในชีวิตรประจำวัน โดยมากจะเลือกเอาสิ่งที่มีโทษมากมีคุณน้อย กับสิ่งที่มีคุณมากมีโทษน้อย แม้จะมีทางออก แต่ก็เป็นเชิงสัมพัทธ์ซึ่งเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดของเรื่องนั้น ๆ ในกรณีเช่นนี้ไม่ควรลืมนำวิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก อย่างน้อยที่สุดก็ช่วยให้ตระหนักถึงข้อดีในส่วนที่ตนรับเอามาปฏิบัติและข้อเสียอันเป็นตัวบกพร่องของสิ่งนั้น ทำให้ไม่มองข้าม ไม่ประมาท นำเอาข้อดีมาใช้ประโยชน์ ในส่วนที่เสียก็สามารถหลีกเลี่ยงซึ่งเป็นส่วนที่เรารับเอามาปฏิบัตินั้นด้วย ยิ่งกว่านั้น หากทำได้ถึงขั้นที่ว่า สามารถนำข้อเสียนั้นมาพิจารณาปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นก็จะยิ่งส่งเสริมการศึกษาไปในตัวด้วย

๔.๓.๕ วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน

วิธีคิดแบบนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิธีคิดแบบมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ แท้จริง วิธีคิดนี้แทรกอยู่ในวิธีคิดแบบอื่น ๆ นั้นเอง แต่แยกออกมาแสดงต่างหากและมีสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจให้ยิ่งขึ้นไป หากวิเคราะห์ให้ลึกลงไปจะพบว่า วิธีคิดนี้วิเคราะห์จนถึงแก่น มองเห็นสภาวะตามความเป็นจริง อย่างไรก็ดี วิธีคิดนี้รวมอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งจะต้องกล่าวถึงอริยมรรคข้อที่ ๗ คือสัมมาสติด้วย ในที่นี้จะอธิบายเฉพาะอารมณ์ที่จิตรับรู้ในขณะปัจจุบันเท่านั้น ดังเรื่องย่อในปุตตมังสสูตร^{๙๑} ดังนี้

แสดงอัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ ผล อุบาย อาณัตติ ในหัวข้อ “เทศนาหาระ” ไว้ด้วยเช่นกัน เนตติ.
(บาลี) ๔/๔, เนตติ. (ไทย) ๔/๕.

^{๙๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๖/๒๑, ๒๗/๒๑-๒๒, ๒๙/๒๔-๒๕, ๓๐/๒๕-๒๖, ๓๑/๒๖-๒๗, ๗๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๓๒-๓๓, ๒๗/๓๓-๓๔, ๒๙/๓๖-๓๗, ๓๐/๓๗-๓๘, ๓๑/๓๙-๔๐, ๗๑.

^{๙๑} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๓/๙๕-๙๗, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๓/๑๑๙-๑๒๓.

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถีทรงแสดงอาหาร ๔ คือ (๑) กวฬิงการาหาร (๒) ผัสสาหาร (๓) มโนสญฺเจตนาหาร (๔) วิญญานาหาร เป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้วหรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิดขึ้น และตรัสเปรียบเทียบอาหาร ๔ อย่างว่า พึงเห็นกวฬิงการาหารเปรียบเหมือนเนื้อมนุษย์ พึงเห็นผัสสาหารเปรียบเหมือนแม่โคที่ไม่มีหนังหุ้ม พึงเห็นมโนสญฺเจตนาหารเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง พึงเห็นผัสสาหารเปรียบเหมือนนักโทษประหาร

จากการศึกษา พบว่า การกำหนดรู้จิตในแต่ละขณะ ย่อมมองเห็นความละเอียดของจิต สามารถแยกแยะอารมณ์ที่เป็นกุศลและอกุศลออกจากกันได้เป็นขั้น ๆ ไป

กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว เมื่อกำหนดพิจารณาอาหารคือคำข้าวแต่ละคำได้แล้ว ก็กำหนดรู้ราคะซึ่งเกิดจากกามคุณ ๕ ได้ เมื่อกำหนดรู้ราคะซึ่งเกิดจากกามคุณ ๕ ได้แล้ว สังโยชน์ก็ไม่มี จะเห็นว่า การกำหนดรู้เช่นนี้เป็นการละกิเลสจากชั้นหยาบ ๆ ไปสู่ชั้นละเอียดจนละกิเลสได้หมด

ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะหรือสัมผัส เมื่อกำหนดรู้อาหารคือผัสสะได้แล้ว ก็กำหนดรู้เวทนา ๓ ได้ เมื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ได้แล้ว ก็ไม่มีสิ่งใดที่ต้องทำให้งั้นขึ้นไปกว่านี้ พิจารณาให้ละเอียดลงไปจะพบกระบวนการที่เป็นไปตามสภาวะ ตามธรรมชาติกับกระบวนการที่ถูกปรุงแต่งด้วยด้วยกิเลสซึ่งเป็นกระบวนการที่ไม่บริสุทธิ์ กระบวนการรับรู้เขียนให้ดูง่ายดังนี้

อายตนะ + อารมณ์ + วิญญาณ = ผัสสะ → เวทนา
(ทางรับรู้) (สิ่งที่ถูกรู้) (ความรู้) (การรับรู้) (ความรู้ลึกต่ออารมณ์)^{๓๖}

จากแผนภูมิ พบว่า กระบวนการรับรู้ดำเนินไปตามปกติ ไม่มีตัวที่จะบ่งบอกว่ามีกิเลสมาเจือปน ครั้นถึงเวทนาซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ คือ (๑) สุขเวทนา รู้สึกสบายใจ ชื่นใจ (๒) ทุกขเวทนา รู้สึกไม่สบายใจ เจ็บปวด (๓) อทุกขมสุขเวทนา ไม่ทุกข์ ไม่สุข เรื่อย ๆ เฉื่อย ๆ ที่เรียกว่า อุเบกขา ต้องพิจารณาให้ละเอียดอีกครั้งเพื่อไม่ให้เกิดความพอใจ ไม่พอใจ แม้แต่เฉย ๆ ก็ต้องพิจารณา เพราะหากนิ่งด้วยความไม่รู้หรือนิ่งด้วยกิเลสจะยิ่งอันตราย กลายเป็นความกดดัน บีบคั้น พลุ่พลุ่ รอเวลาที่จะประทุก่อความเสียหายได้ตลอดเวลา แต่ถ้าพิจารณาที่ตัวเวทนา ก็จะค่อย ๆ กลายเป็นกระบวนการที่บริสุทธิ์ กระบวนการที่มารับช่วงต่อก็จะไม่เก็บ

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๗.

สภาวะที่เป็นอกุศลซึ่งเป็นเหตุแห่งการปรุงแต่ง ฟุ้งซ่านออกมาในรูปของสัญญาที่เรียกว่า ปปัญจสัญญา ที่คอยคิด คอยรัง คึงถ่วงให้คุณภาพของจิตต่ำลง แต่จะกลายเป็นความบริสุทธิ์ โปร่งโล่ง ไม่อึดอัด ไม่รู้สึกอึดอัดเหลือ่ พิจารณาเห็นกระบวนการธรรมแต่ละอย่างชัดเจนยิ่งขึ้นไปเรื่อย ๆ จนกลายเป็นมีสติเจียบคม จับใจ รับรู้เท่าทันกระบวนการธรรมหรือเหตุปัจจัยต่าง ๆ อย่างมีปัญญากำกับ

มโนสัญญาเจตนาหาร อาหารคือมโนสัญญาเจตนา ได้แก่ ความจงใจ เป็นเหตุให้ทำการกรรมส่งผลไปสู่ภพต่อไป เมื่อกำหนดรู้มโนสัญญาเจตนาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ตัณหา ๓ ได้ เมื่อกำหนดรู้ตัณหา ๓ ได้แล้ว ก็ไม่มีสิ่งอื่นที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ดังที่อธิบายแล้วว่าโยนิโสมนสิการเป็นตัวกำจัดอวิชชาและบรรเทาตัณหา เมื่อใช้วิธีคิดนี้จึงเป็นไปในแนวทางของโยนิโสมนสิการอย่างเต็มที่ การกระทำของปุถุชนทั่วไปย่อมจะเกลือกกลั้วทั้งดีและชั่ว แต่เมื่อมนสิการอย่างแยบคายแล้ว การกระทำก็จะเริ่มเปลี่ยนไปเป็นกระบวนการล้วน ๆ ที่บริสุทธิ์เท่านั้นที่ดำเนินไป

วิญญานาหาร อาหารคือวิญญาน วิญญานในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึงวิญญาน ๖ เป็นกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยเท่านั้น เมื่อกำหนดรู้วิญญานาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้นามรูปได้ เมื่อกำหนดรู้นามรูปได้แล้ว ก็ไม่มีสิ่งใดที่ต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ในแง่การปฏิบัติธรรมอย่างเป็นรูปธรรมที่เข้มข้นจะพบว่า เมื่อกำหนดรู้สภาวะแต่ละอย่างทางอายตนะภายในและภายนอกได้แล้ว จะเห็นเพียงกระบวนการที่ธรรมดาเท่านั้น พิจารณาให้ละเอียดลงไปจะพบว่า ร่างกายหรือชีวิตทั้งหมดเป็นเพียงการประกอบกันของส่วนต่าง ๆ ซึ่งแบ่งออกเป็นเพียงนามและรูปเท่านั้น เมื่อกำหนดรู้นามรูป แยกแยะออกได้ว่าอะไรเป็นนาม อะไรเป็นรูป ขึ้นต่อไปเป็นการกำหนดรู้ว่านามรูปนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้แก่กันและกันแต่อย่างใดตามแนวปฏิบัติสมุปบาท

เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วพบว่า วิธีคิดนี้เริ่มจากสิ่งที่หยาบ ๆ ไปหาสิ่งที่ละเอียดตามลำดับ ช่วยให้ผู้นับปฏิบัติได้ทำจากสิ่งที่ง่าย ๆ ไปหาสิ่งที่ยาก พิจารณาถึงที่สุดแล้ว วิธีคิดนี้ช่วยส่งเสริมการปฏิบัติสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาเป็นอย่างดีและสามารถพิจารณาตามแนวนั้นจนถึงขั้นบรรลุอรหัต^๓

สรุปภาพรวมในบทนี้ว่า มัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นการแสดงความจริงที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ แสดงตัวสภาวะล้วน ๆ ส่วนมัชฌิมาปฏิปทาเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง ๆ หรือทางสายกลางที่จะให้เข้าถึงหรือบรรลุความจริงตามที่มัชฌิมนธรรมเทศนานำเสนอไว้ มัชฌิมาปฏิปทา

^๓ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๑๒๖-๑๒.

เป็นการจัดระบบการปฏิบัติ ระบุรายละเอียดของการเริ่มต้น วิธีการและจุดหมายอย่างรัดกุมเพื่อไม่ให้พลาดผิด เฉลไฉ ไขว้เขวออกนอกเรื่อง กล่าวถึงที่สุดแล้ว มัชฌิมาปฏิปทาคือคุณค่าทางจริยธรรมหรือคุณค่าทางการปฏิบัติของมัชฌิมนธรรมเทศนานั้นเอง แต่คุณค่านี้อาจเด่นชัดก็ต่อเมื่อนำมากระจายในรูปแบบของการปฏิบัติหรือลงมือทำจึงจะเกิดผลจริงขึ้นมา เป็นผลปรากฏที่เกิดขึ้นกับตัวของผู้ปฏิบัติทุกคน ต่างกันมากหรือน้อย ตามความสามารถของแต่ละบุคคลและเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ผลที่เกิดขึ้นย่อมเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้ปฏิบัติเอง.

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

เมื่อได้อธิบายมัชฌิมนธรรมเทศนาในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค วิเคราะห์สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนาในพระพุทธศาสนาเถรวาทและคุณค่าทางจริยธรรมของมัชฌิมนธรรมเทศนาแล้ว ในบทนี้จะสรุปผลการวิจัยหรือสิ่งที่ค้นพบดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ มัชฌิมนธรรมเทศนาที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงบรรจุ เป็นความจริงตามธรรมชาติ อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาทเป็นส่วนหนึ่งของธรรมซึ่งได้รับการอธิบายขยายความเป็นการแสดงปฏิจจสมุปบาท ๒ แบบ คือ (๑) หลักทั่วไป (๒) หลักแจ้งหัวข้อหรือหลักประยุกต์ มัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นแบบที่ ๒ ของการแสดงปฏิจจสมุปบาท ในพระไตรปิฎก มัชฌิมนธรรมเทศนาปรากฏ ๒๙ ครั้ง ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ปรากฏ ๒๘ ครั้ง ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ปรากฏ ๑ ครั้ง รวมเป็น ๒๙ ครั้ง มัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นหลักแสดงความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือธรรมที่เป็นกลาง (the Middle Teaching) มีความสำคัญอยู่ที่เป็นการแสดงความจริงตามธรรมชาติ แสดงกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์ตามเหตุปัจจัยเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับการสร้าง การบันดาลของพรหมใด ๆ ทั้งสิ้น ที่สำคัญสัมมาทิฐิต้องนำหน้ามัชฌิมนธรรมเทศนาหรือปฏิจจสมุปบาทเสมอ มัชฌิมนธรรมเทศนามีขอบเขตอยู่ที่ไม่เอียงเข้าหาอัตถิตาและนัตถิตาเป็นต้น ฐานะของมัชฌิมนธรรมเทศนานับตั้งแต่ในพุทธกาลจนถึงบัดนี้ยังคงสารัตถะตามเดิมอย่างพระพุทธองค์ตรัสไว้ในพุทธกาลและยังคงโดดเด่นเช่นเดียวกันกับหลักธรรมอื่นๆ เช่น พุทธโอวาท หลักกำหนดพระธรรมวินัย อริยสัจ ๔ และมัชฌิมาปฏิปทา เป็นต้น

๕.๑.๒ การวิเคราะห์สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สารัตถะของมัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นการแสดงความจริงที่เป็นกลางหรือธรรมที่เป็นกลางตามธรรมชาติ มีกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์ อนึ่ง มัชฌิมนธรรมเทศนาไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ คือ ผู้หนึ่งทำเหตุ ผู้หนึ่งเสวยผล ผู้หนึ่งทำเหตุ ผู้หนึ่งเสวยผล เป็นต้น ซึ่งมีสิ่งที่ผู้วิจัยค้นพบดังนี้

มัชฌิมนิเทศนาไม่เสียงเข้าหาทิวา ๔ คู่ ดังนี้

คู่ที่ ๑ อตติกวาทะและนัตติกวาทะ ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ สิ่งทั้งปวงคือ สิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมเกิดมาจากการสร้างการบันดาลของพรหมซึ่งบ่งชี้ว่า สิ่งที่พรหมสร้างนั้นมีอยู่จริง ดำรงอยู่ เทียงแท้ ยั่งยืนเช่นเดียวกันพรหม ลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่โต้แย้งว่า พรหมและสิ่งที่พรหมสร้างนั้น ขาดสูญหมด ผู้สร้างคือพรหมและสิ่งที่ถูกสร้าง พินาศขาดสูญหมด ส่วนสิ่งทั้งปวงในธรรมวินัย พระพุทธองค์ทรงประสงค์ว่าเป็นสภาวะที่เกิดดับตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ไม่มีพรหมผู้สร้างผู้บันดาล ทรงปรับเปลี่ยนความหมายของสิ่งทั้งปวงใหม่ สอนเพียงกระบวนการเกิดแห่งทุกข์และกระบวนการดับแห่งทุกข์เท่านั้นพร้อมทั้งบ่งชี้ให้เห็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ด้วย

คู่ที่ ๒ สัสสทวาทะและอุจเจทวาทะ ลัทธิที่ถือว่าทุกข์เป็นสิ่งที่ตน(พรหมหรืออัตตาในตัวตนมนุษย์)กระทำเอง ลัทธิที่ถือว่าทุกข์เป็นสิ่งที่ผู้อื่น(พรหมหรืออัตตานอกตัวตนมนุษย์)กระทำให้หรือบันดาลให้ ลัทธิที่ถือว่าทุกข์เป็นทั้งตนกระทำเองและผู้อื่นกระทำให้ ลัทธิที่ถือว่าทุกข์เป็นสิ่งที่ทั้งตนเองและผู้อื่นไม่ได้กระทำ แต่เกิดขึ้นมาลอย ๆ สรุปให้ชัดเจนว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ชีวามันซึ่งแบ่งภาคมาจากพรหมัน มาสิงอยู่ภายในตัวตนมนุษย์เป็นผู้กระทำเอง ทุกข์เป็นสิ่งที่พรหมันซึ่งอยู่ภายนอกตัวตนมนุษย์เป็นผู้กระทำให้ ทุกข์เป็นสิ่งที่ชีวามันและปรมาตมันทำให้ ทุกข์เป็นสิ่งที่ทั้งชีวามันและปรมาตมันไม่ได้ทำให้ แต่เกิดขึ้นมาลอย ๆ

คู่ที่ ๓ อตตการวาทะและปรการวาทะ ทิวาคู่นี้เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของ สัสสทวาทะและอุจเจทวาทะนั้นเอง อตตการวาทะ ลัทธิที่ถือว่าสุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตน(พรหมหรืออัตตาในตัวตนมนุษย์)กระทำเอง ปรการวาทะ ลัทธิที่ถือว่าสุขและทุกข์ผู้อื่น(พรหมหรืออัตตานอกตัวตนมนุษย์)กระทำให้หรือบันดาลให้ สรุปให้ชัดเจนว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ชีวามันในตัวตนมนุษย์ทำเอง สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่พรหมันหรือปรมาตมันทำให้

คู่ที่ ๔ การกเวทกาทิเอกัตตวาทะและการกเวทกาทินานัตตวาทะ ทิวาคู่นี้เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของ สัสสทวาทะและอุจเจทวาทะนั้นเอง การกเวทกาทิเอกัตตวาทะ ลัทธิที่ถือว่าผู้ทำและผู้เสวยเป็นตัวละครเดียวกัน ผู้ทำ คือ พรหมันเป็นผู้สร้าง เป็นผู้ทำเหตุ ผู้เสวย ก็คือพรหมันตัวเดิมอีกนั่นแหละเป็นผู้เสวยผล การกเวทกาทินานัตตวาทะ ลัทธิที่ถือว่าผู้ทำและผู้เสวยเป็นคนละอย่างขาดจากกัน ผู้ทำ คือ พรหมันเป็นผู้สร้าง เป็นผู้ทำเหตุ ผู้เสวย ก็คือพรหมันเป็นผู้เสวยผล ผู้ทำก็อย่างหนึ่ง ผู้เสวยผลก็อย่างหนึ่งแยกขาดจากกัน

อย่างไรก็ตาม ทิวา ๔ คู่นี้ ถกเถียงกันเพียงเรื่องมีพรหมสร้าง และไม่มีพรหมสร้างหรือบันดาลให้เป็นไปเท่านั้น ทิวา ๔ คู่นี้ยากจะถกเถียงกันก็ทำไป จนบัดนี้ก็ยังไม่ได้คำตอบที่

แท้จริง พระผู้มีพระภาคทรงไม่ตอบทฎฐิ ๔ คู่นี้ ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางเพียงกระบวนการเกิดทุกข์และกระบวนการดับทุกข์เท่านั้น และกระบวนการดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ด้วย

มัชฌิมนธรรมเทศนากับมัชฌิมาปฏิปทาไม่ได้สัมพันธ์กันโดยตรง แต่สัมพันธ์กันโดยอ้อม ในตัวมัชฌิมนธรรมเทศนาที่มีกระบวนการของปัจจุสมุปบาทอยู่ภายในไม่มีข้อปฏิบัติ มีเพียงการบรรยายสภาวะที่เกิดดับต่อเนื่องกันไปทั้งฝ่ายเกิดทุกข์และฝ่ายดับทุกข์เท่านั้น มีพระสูตรกลุ่มหนึ่งซึ่งระบุข้อปฏิบัติคือมัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติที่ดับองค์ธรรมแต่ละอย่างของปัจจุสมุปบาทในมัชฌิมนธรรมเทศนา ฉะนั้น มัชฌิมนธรรมเทศนากับมัชฌิมาปฏิปทาจึงสัมพันธ์กันโดยอ้อม มัชฌิมนธรรมเทศนาแสดงสภาวะแห่งการเกิดทุกข์และดับทุกข์ตามธรรมชาติล้วน ๆ ส่วนมัชฌิมาปฏิปทา (the Middle Path; the Middle Way) เป็นข้อปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ตามที่มัชฌิมนธรรมเทศนานำเสนอไว้ นอกเหนือจากนั้น กระบวนการของปัจจุสมุปบาทยังสรุปลงในอริยสัจ ๔ ได้อย่างสมบูรณ์ ยิ่งกว่านั้น ลัทธิหลักของพระพุทธศาสนา ๓ ลัทธิก็เข้ากันไม่ได้กับอริยสัจ ๔

๕.๑.๓ คุณค่าทางจริยธรรมของมัชฌิมนธรรมเทศนา

คุณค่าหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทา มัชฌิมนธรรมเทศนาแสดงความจริง ส่วนข้อปฏิบัติที่จะให้เข้าถึงความจริงตามที่มัชฌิมนธรรมเทศนานำเสนอไว้ นั่นคือ มัชฌิมาปฏิปทา มัชฌิมนธรรมเทศนาเป็นตัวสัจธรรม ส่วนมัชฌิมาปฏิปทาเป็นตัวจริยธรรม หรือข้อปฏิบัติ คุณค่ารอง คุณค่าทางจริยธรรมของมัชฌิมนธรรมเทศนา ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง ข้อปฏิบัติหรือวิถีทางการดำเนินชีวิตของบรรพชิตและคฤหัสถ์ ข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับสังคม ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความสิ้นกรรม ข้อปฏิบัติที่ต้องใช้ ไม่ใช่สำหรับยึดถือ ความประพฤติที่ประเสริฐ ข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุจุดหมายชั้นต่าง ๆ ของชีวิต และเป็นระบบการศึกษาสำหรับสร้างอารยชน ส่วนคุณค่าหลักหรือคุณค่าโดยตรง มัชฌิมนธรรมเทศนามีคุณค่าด้านต่าง ๆ ที่ค้นพบดังนี้

๑) ด้านการประยุกต์ใช้พุทธธรรม เป็นการนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันหรือการปฏิบัติธรรมตามรูปแบบ จัปสภาระของการปฏิบัติชัดเจนแล้ววางรูปแบบของการปฏิบัติอย่างรัดกุมมีหลักการ วิธีการและจุดหมาย ย่อมสัมฤทธิ์ผล หากจับสาระของการปฏิบัติผิด ย่อมมีผลในทางตรงกันข้าม อนึ่ง สัมมาทิฎฐิต้องนำหน้ามัชฌิมนธรรมเทศนาเสมอ มิฉะนั้น จะพลาดผิดไขว้เขวออกนอกทางจากจุดหมายของพระพุทธศาสนา นอกเหนือจากนั้น สัมมาทิฎฐิในมัชฌิมนธรรมเทศนายังช่วยไม่ให้เกิดความเข้าใจผิดที่เกิดจากทิฎฐิ

๔ คู่และอันตคาหิกทวิญญูด้วย ยิ่งกว่านั้น เมื่อรู้เห็นสิ่งใดตามความเป็นจริงย่อมจะเห็นคุณค่าของสิ่งนั้น ย่อมจะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นด้วยความเคารพ เช่น พระรัตนตรัย ลึกซึ้งและสมาธิ สิ่งนี้จะช่วยป้องกันไม่ให้เกิดสังขารมกหรือสังขารมกปลอม การปฏิบัติตามหลักการนี้ช่วยเสริมย้ำเรื่องไตรสิกขาให้นักแน่นยิ่งขึ้นด้วย อนึ่ง อกุศลธรรมโดยสภาวะแล้วเป็นคุณสมบัติของจิตฝ่ายไม่ดี ไม่เกื้อกูลต่อการทำจิตให้บริสุทธิ์ ดังนั้น การกำจัดอวิชชาเป็นสิ่งที่ต้องทำ ต้องละให้หมดสิ้นไป หรืออย่างน้อยก็ค่อย ๆ บรรเทา อวิชชาเป็นเหตุแห่งอกุศลคือ โลภะ โทสะและโมหะที่คอยชักใยอยู่เบื้องหลัง บงการให้เกิดอกุศลตัวอื่น ๆ ตามมา อวิชชาจึงต้องถูกละหรือกำจัดด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือไตรสิกขา ยิ่งกว่านั้น คุณค่าของมัชฌิมนธรรมเทศนายังช่วยป้องกันภัยในอนาคต ภัยในที่นี้มุ่งจะกล่าวถึง ความเสียหายอันเกิดจากความประพฤติด้อยหย่อน ไม่สนใจศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ละเอียด ลึกซึ้ง เป็นโลกกุตตระ ประกอบด้วยความว่างจากอดีตหรือสัจธรรมเป็นต้น แต่ถ้าศึกษา ทบทวนคำสอนอยู่เสมอ การก็จะไปในทางตรงกันข้าม

๒) ด้านการส่งเสริม ความเป็นสมณพราหมณ์ในพระพุทธศาสนาต้องรู้ชัดชราและมรณะ รู้ความเกิด รู้ความดับและรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับชราและมรณะและองค์ธรรมอื่น ๆ ในปัจจุสมุปบาทด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง จึงจะได้บรรลุประโยชน์และเสร็จกิจของการเป็นสมณพราหมณ์ เข้าถึงหรือประจักษ์ด้วยตนเอง หากปฏิบัตินอกเหนือจากนี้ก็เพียงผู้กำลังศึกษาปฏิบัติเพื่อบรรลุประโยชน์ดังกล่าวข้างต้นเท่านั้น ทางเก่าคืออริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ได้ทรงปฏิบัติและได้รับผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัตินั้นมาแล้ว ในฐานะอนุชนควรศึกษาและปฏิบัติให้เห็นผลเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ศาสนาพราหมณ์สอนว่ามีพรหมหรืออตฺตาเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลทุกสิ่งทุกอย่าง แต่พระพุทธศาสนาสอนว่าไม่มีพรหมหรืออตฺตาที่เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลใด ๆ ทั้งสิ้น ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามกฎธรรมชาติตามเหตุปัจจัยของมันเท่านั้น คุณค่าของมัชฌิมนธรรมเทศนายังช่วยเสริมย้ำการศึกษาด้านนี้ด้วย นอกเหนือจากนั้น คุณค่าของมัชฌิมนธรรมเทศนายังเกื้อกูลต่อวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัย คือเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันและบำบัดหรือป้องกันอาสวะทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

๓) ด้านวิธีคิด มีสิ่งที่ค้นพบดังนี้

(๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยแบ่งออกเป็น ๒ แบบคือ (ก) วิธีคิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ คิดแบบเหตุและผล กล่าวคือ เมื่อมีเหตุ ผลจึงมี เมื่อเหตุเกิดขึ้น ผลก็เกิดขึ้น เมื่อไม่มีเหตุ ผลก็ไม่มี เมื่อเหตุดับ ผลก็ดับ คิดตรงตามความเป็นจริง ไม่ไขว่ไขว่ เฉลใจออกนอกเรื่อง (ข) วิธีคิดแบบสอบสวนหรือตั้งคำถาม วิธีนี้พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตและพระพุทธองค์

เองทรงใช้จนทำให้ได้บรรลุธรรม มองใกล้เข้ามาในสังคมไทย ยังขาดการสอบสวนหรือตั้งคำถาม ทุก ๆ เรื่องอย่างเป็นระบบ จึงทำให้เรื่องที่ปรากฏในสังคม ขาดการสืบค้นให้ถึงต้นเรื่องตามความเป็นจริง ควรปลูกฝังวิธีคิดนี้ให้กับสังคมไทยเพื่อให้คนไทยมีวิธีคิดเป็นของตนเองเป็นไปในทิศทางเดียวกันซึ่งจะเป็นกำลังในการพัฒนาประเทศต่อไป แม้กระทั่งการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยก็เหมือนกันควรปลูกฝังและฝึกใช้วิธีคิดนี้ให้เป็นแบบแผนและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

(๒) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ วิธีนี้ช่วยให้เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ได้ดี เช่น ถ้าบอกว่าชีวิตหรือร่างกายนี้เป็นอัตตา เป็นสิ่งที่พรหมสร้าง ก็แยกแยะแต่ละส่วนออกให้ละเอียดที่สุดเท่าที่จะทำได้ ก็จะไม่พบว่าส่วนไหนเป็นอัตตา เป็นผลงานการสร้างของพรหม ไม่พบสิ่งดังกล่าวเลย นอกเหนือจากนั้น สิ่งอื่น ๆ ก็สามารถทำในลักษณะเดียวกันนี้ ยกตัวอย่างสิ่งมีชีวิต เช่น คน สัตว์ สิ่งไม่มีชีวิต เช่น รถยนต์ คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์เคลื่อนที่ แท้ที่จริงแล้วสิ่งเหล่านี้ไม่ได้มีอยู่จริง เป็นเพียงส่วนต่าง ๆ มาประกอบกันแล้วสมมติเรียกและใช้งานให้เหมาะกับเรื่องนั้น ๆ เท่านั้น

(๓) วิธีคิดแบบอริยสัจหรือวิธีคิดแบบแก้ปัญหา เป็นวิธีคิดที่ตรงกับเรื่องเมื่อเจอผลก็สืบค้นไปที่เหตุ พบเหตุก็ละที่เหตุ แก้ไขที่เหตุของปัญหา ตัวปัญหาก็หมดไป ผลที่ต้องการคือความหมดปัญหา ไร้ปัญหา เมื่อต้องการผลแบบนี้ก็ต้องลงมือปฏิบัติหรือทำตามทางหรือวิธีการที่จะนำไปสู่ผลที่ต้องการนั้น เป็นวิธีคิดที่ไม่ออกนอกเรื่อง มีขอบเขต หลักการ วิธีการและจุดหมายที่แน่นอน

(๔) วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก เป็นวิธีคิดที่รอบด้าน มองข้อดี ข้อเสีย และทางออกจากสองข้อข้างต้นนั้น ยกตัวอย่าง เรื่องกาม พระมหาบุรุษทรงพบข้อดี ข้อเสียของกามและทางออกจากกามนั้นโดยไม่หวนกลับไปหากามอีกเลย ในสังคมมนุษย์ ส่วนใหญ่จะทำได้เพียงเปรียบเทียบข้อดีข้อเสียและเลือกเอาข้อที่ดีเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ควรคำนึงว่ามีสิ่งที่ดีกว่าสองอย่างข้างต้นนั้น อย่างน้อยก็ให้ตระหนัก ยอมรับข้อที่เลือกนั้นว่ายังมีข้อบกพร่องอยู่ จึงต้องพยายามละออกจากสิ่งนั้นให้ยิ่งขึ้นไป

(๕) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน วิธีคิดนี้เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตในปัจจุบันมาก ตัวเด่นคือสติในฐานะสัมมาสติ ที่ทำหน้าที่พิจารณาทุกเรื่องอย่างชัดตรงต่อสิ่งนั้นตรงไปตรงมา ทั้งเรื่องดีและไม่ดี นับตั้งแต่เรื่องอาหารการกิน สัมผัส ความรู้สึกต่ออารมณ์นั้น ๆ ละเอียดลึกลงไปถึงความตั้งใจ ต้องพิจารณาทุกเรื่อง ทุกขณะตลอดเวลา สงัดใจมุ่งตรงเข้าไป

ตรวจตรา พิจารณา สอดส่อง มองให้ทะลุปรุโปร่ง ย่อมเห็นตามความเป็นจริง เมื่อเห็นตามความเป็นจริง จิตย่อมคลายความยึดติด ถือมั่นในสิ่งนั้นและปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างถูกต้อง

อย่างไรก็ตาม คุณค่าทางจริยธรรม คุณค่าทางการปฏิบัติ คุณค่าหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติหรือลงมือปฏิบัติจริง ๆ นั้น ในวงแคบ ย่อมเกิดผลแก่ผู้ปฏิบัติเองเป็นเบื้องต้น ในวงกว้าง การมองเห็นตามความเป็นจริงแล้ว จิตใจย่อมเป็นอิสระ สดชื่น ไม่มีสิ่งกีดขวางติดขัด ไม่มีความกังวล ไม่ขุ่นมัว พร้อมทั้งจะเปิดเผย เผยแผ่ความจริงและการถือเอาประโยชน์จากความจริงนั้นต่อผู้อื่นโดยไม่เลือกชั้นวรรณะ ไม่เลือกชาติเลือกภาษา การกระทำเช่นนี้ย่อมเกิดผลดีทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น อีกทั้งยังเป็นการปฏิบัติตามพระพุทธดำรัสที่สั่งให้ภิกษุทั้งหลายเที่ยวจาริกไปในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์อย่างแท้จริง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ค้นพบความรู้ตรงตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ หากแต่มีบางเรื่องซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าควรจะศึกษาวิจัยต่อจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ดังนี้

- ๑) การศึกษาเปรียบเทียบทัศนะเรื่องพรหมในศาสนาพราหมณ์กับในพระพุทธศาสนา
- ๒) การศึกษาเปรียบเทียบทัศนะเรื่องโลกในศาสนาพราหมณ์กับในพระพุทธศาสนา
- ๓) การศึกษาเปรียบเทียบทัศนะเรื่องอินทเทพในศาสนาพราหมณ์กับในพระพุทธศาสนา
- ๔) การศึกษาเปรียบเทียบวาทะของครูทั้ง ๖ กับคำสอนของพระพุทธเจ้า
- ๕) การศึกษาปฏิบัติจลมูลบาทในฐานะปัจเจกบุคคลทางสังคม.

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

คุณารักษ์ นพคุณ. เนติติปกรณ์แปลและเนติติสารัตถทีปนี. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๔.

พระธรรมกิตติ และคนอื่นๆ. มหาวิไล (ปรโม ภาโค). พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑.

_____. มหาวิไล (ทุดิโย ภาโค). พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑.

พระนันท์ปัญญาจารย์. จุฬคนถวิไล. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : บริษัท ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. จุฬคันถวงศ์. แปลโดย สิริ เพ็ชรไชย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : บริษัท ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๖.

พระมหาสมปอง มุทิโต (แปลเรียบเรียง). คัมภีร์อภิธานวรรณนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระรัตนปัญญา. ชินกาลมาลีปกรณ์. ใน วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๙.

พระรัตนปัญญา. ชินกาลมาลีปกรณ์. ใน วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔. แปลโดย ศาสตราจารย์ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร, ราชบัณฑิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๙.

พระสิริมงคลาจารย์. มงคลตฤทีปนี (ปรโม ภาโค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. มงคลตฤทีปนี (ทุดิโย ภาโค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

- _____ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒.
- _____ ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____ ปกรณ์วิเศษภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณวิเสโส. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.
- สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). คัมภีร์วิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.
- สมเด็จพระวันรัตน์. สงคิตยวิโส. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑.
- สิริ เพ็ชรไชย (ผู้แปล). พระคัมภีร์สารัตถทีปนี (แปล) ภาค ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๒.

ข. ข้อมูลวิทยานิพนธ์

(๑) หนังสือ :

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๒๕.
- กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. ภารตวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๓.
- _____ วัฒนธรรมสัมพันธ์ : ไทย-อินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๓.
- _____ อโศกมหาราชและข้อเขียนคนละเรื่องเดียวกัน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๙.
- _____ อินเดียสมัยพุทธกาล. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์, ๒๕๓๒.
- _____ อินเดียอนุทวีปที่น่าทึ่ง. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๔.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ, ราชบัณฑิต. ปรัชญาประยุกต์ ชุดอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท ดันอ้อ แกรมมี จำกัด, ๒๕๓๙.
- _____ แผนการกู้ยืมสภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗.
- _____ พระพุทธศาสนากับสังคมและการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท ดันอ้อ แกรมมี จำกัด, ๒๕๓๙.

- ..... ศาสนาปรัชญาประยุกต์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท ต้นอ้อ แกรมมี่ จำกัด ๒๕๓๙.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานพระพุทธเจดีย์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕.
- ..... เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖.
- นวม สงวนทรัพย์, พันเอก (พิเศษ). พระเจ้าอโศกมหาราช. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- ..... เมธีตะวันตกชาวพุทธ เล่ม ๑-๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- บรรจบ บรรณรุจิ, ผศ.ดร.ร.ท.. จิต มโน วิญญาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไรรือนสมาธิ, ๒๕๓๓.
- ..... ปฏิจสมุปบาท. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : กองทุนศึกษาพุทธสถาน, ๒๕๓๘.
- ..... อสิตมหาสาวก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : กองทุนศึกษาพุทธสถาน, ๒๕๓๗.
- ประเวศ วะสี, ศ. น.พ.. ธรรมิกสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.
- ..... พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐.
- ..... พุทธธรรมกับสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๒๖.
- พร รัตนสุวรรณ. คำบรรยายพุทธปรัชญา ภาค ๑-๒. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.
- ..... พุทธวิทยา เล่ม ๑-๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ). ก ข ก กา ของการศึกษาพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๙.
- ..... ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖.

- _____ . คู่มือการศึกษาพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๔.
- _____ . คู่มือที่จำเป็นในการศึกษาและปฏิบัติธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๕.
- _____ . ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖.
- _____ . ปฏิจสุมุปาบทจากพระโษฐ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๑.
- _____ . พจนานุกรมธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป..
- _____ . พุทธประวัติจากพระโษฐ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖.
- _____ . เพชรในพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ : กองทุนวุดมธรรมเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม, ม.ป.ป..
- _____ . สันติภาพของโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๑.
- _____ . สันติสเสดัพพธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๘.
- _____ . สันติฎฐิกรธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๙.
- _____ . สุนยตูปริทรรศน์ เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖.
- _____ . สุนยตูปริทรรศน์ เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖.
- _____ . อนัตตาของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____ . อริยสัจจากพระโษฐ ภาคต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖.
- _____ . อริยสัจจากพระโษฐ ภาคปลาย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖.
- _____ . อิทัปปัจจยดา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๗.
- _____ . โอสารัตัพพธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๘.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). กรณิธรรมกาย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพฯ : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๒.

- ..... การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒.
- ..... แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : กองทุนวัฒนธรรมเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม, ๒๕๔๔.
- ..... เชื้อกรรม ฐักรรม แก่กรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.
- ..... ธรรมบุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ : กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๕.
- ..... นิพพาน-อนัตตา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- ..... พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- ..... พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- ..... พระพุทธศาสนาในเอเชีย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๑.
- ..... พุทธธรรม ฉบับเดิม. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพฯ : กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๕.
- ..... พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- ..... ภูมิธรรมชาวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๖.
- ..... รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.
- ..... ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.
- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ปฏิจจสมุปปาตธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗.
- พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖.

พระไพศาล วิสาโล และคณะ. พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑. พิมพ์ครั้งที่

๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.

พระภัททันตะ อาสโภ. ปฏิจจสมุปปาทสังเขปภคณาและพระไตรลักษณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๕.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย. กรุงเทพฯ : บริษัท

พิมพ์สวຍ จำกัด, ๒๕๔๖.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญโญ. พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย พัฒนาการและสารัตถ

ธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. พุทธปรัชญาสาระและพัฒนาการ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญโญ และคณะ. จาณาลันทาถึงมหาจุฬาฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๑.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาสังเวย ธมฺมเนตฺติโก. ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, ๒๕๓๖.

พระราชธรรมนิเทศ, (ระแบบ จิตตภาณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระราชธรรมนี, (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). ปรัชญากรีกบ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.

พระวิเทศโพธิคุณ (ว.ป. วีรยุทธ). สู่แดนพระพุทธร่องค์ อินเดีย-เนปาล. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔.

พระอมรมณี (จับ จิตตมฺโม). นำเที่ยวในพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่

๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พิฑูร มะลิวัลย์ และ ไสว มาลาทอง. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.

พิน ดอกบัว, รศ. ปวงปรัชญาอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕.

ภัทรพร สิริกาญจน, รศ.ดร. และคณะ. ความรู้พื้นฐานทางศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๑.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑.

กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

_____. พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐.

_____. พจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎกบาลี โรมัน ไทย เล่ม ๑ อักษร อ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕.

_____. พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒.

_____. ศัพท์นิติศาสตร์ อังกฤษ-ไทย ไทย-อังกฤษ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๔ (แก้ไขเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕.

วิรัช ถิรพันธุ์เมธี. ดร. เอ็มเบ็ตกั้ว รัฐบุรุษจากสลัม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๑.

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, ศาสตราจารย์. ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ ๑.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, ศาสตราจารย์ (บรรณารักษ์). อารยธรรมตะวันออก. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.

สนิท ศรีลำแดง. ปรัชญาเถรวาท. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

_____. พุทธปรัชญา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิลนารการพิมพ์, ม.ป.ท..

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. ความเข้าใจเรื่องปฏิจสมุปปาท. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. ความรู้ในแนวพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. พระพุทธศาสนากับปัญหาทางอภิปรัชญา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. พระพุทธศาสนากับปัญหาเรื่องการตาย-เกิด. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ธรรมวิจารณ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒๘.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

..... **ธรรมวิภาค ปรีเฉทที่ ๒.** พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

..... **ธรรมสมบัติ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

..... **มหาวงศ์สังเขป.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

..... **สารานุกรมพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

..... **อุปกรณ์สังคีตวิทยา.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ. **พระคัมภีร์อภิธานปิฎก.** พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สมัคร บุราวาส. **ปัญญา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.

..... **ปัญญาวิวัฒน์.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐.

..... **พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐.

..... **วิชาปรัชญา.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐.

สิริวัฒน์ คำวันสา, รศ.. **พุทธศาสนาในอินเดีย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์รวมสาส์น, ๒๕๔๑.

..... **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ อังกฤษ-ไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

..... **พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

..... **สารัตถะแห่งศาสนาธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สุธีระ ประเสริฐสุวรรณ. **สนุกกับงานวิจัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๔๕.

สุนทร ณ รังสี, รศ.ดร.. **ปรัชญาอินเดียประวัติและลัทธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

_____. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า. **ศิลปะอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๕.

สุริย์ มีผลกิจ และ วิเชียร มีผลกิจ. **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๓.

_____. **พระพุทธประวัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๔.

สุวัฒน์ จันทระจันง, นายแพทย์. **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐.

เสฐียร พันธงชัย, ศาสตราจารย์พิเศษ, ราชบัณฑิต. **ศาสนาโบราณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๐๒.

เสฐียรโกเศศ-นาคประทีป. **ลัทธิของเพื่อน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พิราบ, ๒๕๓๗.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศาสตราจารย์พิเศษ, ราชบัณฑิต. **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๓.

_____. **พระไตรปิฎกวิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชันด้า, ๒๕๔๖.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

เสนาะ ผดุงฉัตร. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๒๙.

หลวงวิจิตรวาทการ, พลตรี. ศาสนาสาฎก เล่ม ๑-๓. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : บริษัท

สร้างสรรคบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

อดิศักดิ์ ทองบุญ, ราชบัณฑิต. คู่มืออภิปรัชญา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตย-

สถาน, ๒๕๓๓.

_____. ปรัชญาอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๒.

_____. ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐.

_____. วิเคราะห์อภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗.

อนันต์ เต็มสินวานิช (บรรณาธิการ). มองงานวิจัยให้ถึงแก่นในเชิงวิทยาศาสตร์และพุทธ-

ศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยนวัตกรรมการอุดมศึกษา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.

อภิญญวัฒน์ โพธิ์สาน, ดร.. ชีวิตและผลงานของนักปราชญ์พุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๙.

(๒) หนังสือแปล :

ดับเบิลยู.เอ็ม. ทือฮอร์ดอร์ เดอ บาร์ (บรรณาธิการ). บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑

ภาค ๑-๔. แปลโดย ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ, ราชบัณฑิต.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐.

ดับเบิลยู.เอ็ม. ทือฮอร์ดอร์ เดอ บาร์ (บรรณาธิการ). บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๒

ภาค ๕-๖. แปลโดย ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ, ราชบัณฑิต.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๑.

ดี.ซี. อหิระ. สาเหตุของความเสื่อมสลายของพระพุทธศาสนาในอินเดีย. แปลโดย พันเอก

(พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราช-

วิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ถังซำจ้ง. จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง. แปลโดย ชิว

ซูหลุน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๗.

ถังซำจ้ง. ประวัติพระถังซำจ้ง. แปลโดย เคงเหลียน สิบญูเรื่อง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ :

โครงการจัดพิมพ์คปไฟ, ๒๕๔๒.

พระญาณติโลก. พระพุทธวจนะ ความจริงอันประเสริฐ. แปลโดย พระมหานรงค์ จิตต-
โสภโณ และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระราชสุมนต์มุนี (บรรณธิการแปล). พุทธศาสนประวัติระหว่าง ๒๕๐๐ ปีที่ล่วงแล้ว.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์สุวิวัฒน์, ๒๕๓๗.

พระอุปติสเถระ. วิมุตติมรรค. แปลโดย พระราชวรมุนีและคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๑.

ยวาทะลาล เนห์รุ. พบถิ่นอินเดีย. แปลโดย กรุณา กุศลาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๗.

ลาล มณี โชติ, ศ.ดร.. พราหมณ์ พุทธ อินดู. แปลโดย กรุณา กุศลาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๒๔.

สมเด็จพระวันรัตน์. สังคิตยวงศ์. แปลโดย พระปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษมณ). พิมพ์ครั้ง
ที่ ๒. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑.

เอดวาร์ด เปเรรา (บรรณธิการ). บันทึกการได้วาที เรื่องพระพุทธศาสนากับศาสนาคริสต์-
เดียน. แปลโดย พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

เฮนรี สติล ไอลคอตต์, พันเอก. ปุจฉาวิสัยนา เรื่องพระพุทธศาสนา. แปลโดย พันเอก
(พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราช-
วิทยาลัย, ๒๕๔๐.

(๓) บทความในวารสาร :

บรรจบ บรรณรุจิ, ผศ.ดร.ร.ท.. "ชื่อเรียกปัญญาในธรรมจกัปปวัตตนสูตร". พุทธศาสนศึกษา.
ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๕) : ๔๖-๔๑.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. "วิพากษ์ทางสายกลางของอริสโตเติลกับมัชฌิมาปฏิปทาใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท". สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑ : ๔๙-๖๔.

วัชรระ งามจิตรเจริญ, ผศ.ดร.. "นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาทอรรถาหรืออนัตตา". พุทธศาสน-
ศึกษา. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๔) : ๔-๑๐๐.

อรรถ อุดมย์อารยะรังษี. "ปฏิจลสมุปาบทในทัศนะของท่านพุทธทาส". พุทธศาสนศึกษา. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๐) : ๖๔-๘๓.

(๔) บทความในสารานุกรม :

ประชุมพร คงทน, รศ.. "วรรณะ". สารานุกรมประวัติศาสตร์สมัยใหม่ : เอเชีย เล่ม ๒ อักษร C-D ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๗) : ๘๒-๘๗.

ศรีสุรางค์ พุนทรัพย์, รศ.. "ดร. ภิรมย์ รามสี อัมพเพทการ (พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๕๙๙)". สารานุกรมประวัติศาสตร์สากลสมัยใหม่ : เอเชีย เล่ม ๑ อักษร A-B ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๓๙) : ๑๒๐-๑๒๓.

_____. "พิหาร". สารานุกรมประวัติศาสตร์สากลสมัยใหม่ : เอเชีย เล่ม ๑ อักษร A-B ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๓๙) : ๔๕๑-๔๕๖.

อดิศักดิ์ ทองบุญ, ราชบัณฑิต. "คามวาสี". สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๒ อักษร ข-จ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๕) : ๑๑๙-๑๒๒.

(๕) บทความหนังสือ :

ธรรมเกียรติ กันอริ. "พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน". โดย สุชีพ ปุณณานุภาพ. ใน สารานุกรมแนะนำหนังสือดี ๑๐๐ เล่มที่คนไทยควรอ่าน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๒, หน้า ๗๔๔-๗๔๗.

_____. "พุทธธรรม". โดย พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). ใน สารานุกรมแนะนำหนังสือดี ๑๐๐ เล่มที่คนไทยควรอ่าน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๒, หน้า ๗๕๙-๗๖๓.

พิทยา ว่องกุล. "อิทัปปัจจยตา". โดย พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) ใน สารานุกรมแนะนำหนังสือดี ๑๐๐ เล่มที่คนไทยควรอ่าน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๒, หน้า ๗๖๔-๗๖๙.

(๖) วิทยานิพนธ์ :

นงเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมัจฉาปฏิรูปในพระพุทธศาสนาเถรวาท". วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

ปนัดดา แสงเจริญ. "การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในเถรคาถาและเถรีคาถาเพื่อประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน". วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

พระนิเทศ ภาณวีโร. "ศึกษาวิเคราะห์ภิกษุชาวทมิฬในพุทธปรัชญาเถรวาท". วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

(๗) เอกสารอื่น ๆ :

พระมหาประยุทธ์ ฐิริปัญโญ. "มัทธมนธรรมเทศนา มัชฌิมาปฏิปทาและอริยสัจ ๔ ของพระพุทธเจ้า". กรุงเทพฯ, ๒๕๔๖. (เอกสารอัดสำเนา).

๒. ภาษาอังกฤษ

1. PRIMARY SOURCE :

Dauids, Rhys. The Book of Kindred Sayings (Sumyutta-Nikāya). Great Britain : The Pali Text Society, 1994.

2. SECONDARY SOURCES :

(1) Books.

Agnes, Michael (editor). Webster's New World Dictionary and Thesaurus. USA : Macmillan, Inc., 1996.

Buasri, Saroj. A Philosophy of Education for Thailand : The Confluence of Buddhism and Democracy. 1st edition. Bangkok : Ministry of Education, 1970.

Buddhadatta Mahathera, A.P.. Concise Pali-English Dictionary. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 2002.

_____. English-Pali Dictionary. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1997.

Dhammapitaka (P.A. Payutto), Phra. Thai Buddhism in the Buddhist World. 7th edition. Bangkok : Buddhadhamma Foundation Press, 2001.

_____. Freedom Individual and Social. 2nd edition. Bangkok : Buddhadhamma Foundation Press, 2003.

Donald K. Swearer and Somporn Promta (editors). The State of Buddhist Studies in the World 1972-1997. 1st edition. Bangkok : Chulalongkorn University Press, 2000.

Minh Thanh (Editor). The Seeker's Glossary of Buddhism. 2nd edition. Taipei : The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation, 1998.

Narada Mahathera. A Manual of Buddhism. Malaysia : Publication of the Buddhist Missionary Society Buddhist Vihara, 1992.

- Rahula, W.. **What the Buddha Taught**. 1st edition. Bangkok : Kurusapha Press, 1990.
- Thepsophon (Prayoon Dhammacitto), Phra. **A Buddhist World View**. 6th edition. Bangkok : Mahāchulālongkornrājvidyālaya University Press, 2002.
- _____. **Buddhist Morality**. 1st edition. Bangkok : Mahāchulālongkornrājvidyālaya University Press, 1994.
- _____. **Sartre's Existentialism and Early Buddhism**. 6th edition. Bangkok : Buddhaddhamma Foundation Press, 1998.

(2) Translations.

- Dhammakosācārāya (Ngeum Indapañño), Phra. **Paticcasamuppada : Practical Dependent Origination**. translated by Steve Schmidt. Bangkok : The Uddhidhamma Fund, 1992.
- Dhammapitaka (P.A. Payutto), Phra. **A Constitution for Living**. translated by Bruce Evans. 14th edition. Bangkok : Buddhaddhamma Foundation Press, 2002.
- _____. **Buddhist Economics**. translated by Dhammavijaya and Bruce Evans. 5th edition. Bangkok : Buddhaddhamma Foundation Press, 1998.
- _____. **Dependent Origination**. translated by Bruce Evans. Bangkok : Buddhaddhamma Foundation Press, 1994.
- _____. **Good, Evil and Beyond Karma in the Buddha's Teaching**. translated by Bruce Evans. 4th edition. Bangkok : Buddhaddhamma Foundation Press, 1997.
- _____. **Helping Yourself To Help Others**. translated by Puriso Bhikkhu. 2nd edition. Bangkok : Buddhaddhamma Foundation Press, 2001.
- _____. **The Pali Canon : What a Buddhist Must Know**. translated by Somseen Chanawangsa. 5th edition. Bangkok : Buddhaddhamma Foundation Press, 2003.
- Mahasi Sayadaw, Ven.. **A Discourse on Dependent Origination**. translated by U Aye Maung. Bangkok : Buddhaddhamma Foundation Press, 1999.
- Mahasi Sayadaw, Ven.. **The Great Discourse on Not Self**. translated by U Ko Lay. Bangkok : Buddhaddhamma Foundation Press, 1999.

(3) Article.

- Debvedi, Phra. "Buddhist Education", **Radical Conservatism**. 1st edition. Bangkok : The Sathirakoses-Nagapradipa Foundation, (1990) : 77-132.

ภาคผนวก ก.

พระตถาคตไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่าง ทรงแสดงธรรมโดยท่ามกลาง
หรือมัชฌิมนธรรมเทศนาไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่าง
หลักฐานและที่มาแห่งมัชฌิมนธรรมเทศนาในพระไตรปิฎก

พระสูตรต้นปิฎก		
ที่	เนื้อหา	ที่มา (จำนวนครั้งที่ปรากฏ)
๑	(๑) ความมี (อติตฺตา) = สิ่งทั้งปวง มีอยู่ (สพฺพมตฺติ) (๒) ความไม่มี (นตฺติตฺตา) = สิ่งทั้งปวง ไม่มีอยู่ (สพฺพํ นตฺติ)	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕/๑๘ (๑)
๒	(๑) ผู้นั้นกระทำ ผู้นั้นเสวย(ทุกข์) 'ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง' = สัสสตทิกฺขลฺลํ (๒) คนอื่นกระทำ คนอื่นเป็นผู้เสวย(ทุกข์) 'ทุกข์คนอื่นทำให้' = อจฺเจททิกฺขลฺลํ	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๗/๒๑ (๒)
๓	(๑) นั้นเวทนา นั้นผู้เสวยเวทนา 'สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง' (๒) เวทนาเป็นอย่างหนึ่ง บุคคลผู้เสวยเวทณาก็อย่างหนึ่ง 'สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำให้'	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๘/๒๓ (๓)
๔	๔.๑ (๑) ขราและมรณะ เป็นอย่างไร ขราและมรณะนี้เป็นของใคร 'ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน' การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี (๒) ขราและมรณะ เป็นอย่างอื่น ขราและมรณะนี้เป็นของผู้อื่น 'ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน' การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ๔.๒ ชาติ ... ๔.๓ ภพ ...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๕๙ (๔) ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๕๙ (๕) ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๖๐ (๖)

พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา (จำนวนครั้งที่ปรากฏ)
(๔)	๔.๔ อุปาทาน...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๖๐ (๗)
	๔.๕ ตัณหา...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๖๐ (๘)
	๔.๖ เวทนา...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๖๐ (๙)
	๔.๗ ผัสสะ...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๖๐ (๑๐)
	๔.๘ สฬายตนะ...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๖๐ (๑๑)
	๔.๙ นามรูป...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๖๐ (๑๒)
	๔.๑๐ วิญญาน...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๖๐ (๑๓)
	๔.๑๑ สังขาร . . . (เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี)	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๕/๖๐ (๑๔)
๕	๕.๑ (๑) ขราและมรณะเป็นอย่างไร ขราและ มรณะนี้เป็นของใคร = ชีวะกับสรีระเป็นอย่าง เดียวกัน (การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี) (๒) ขราและมรณะเป็นอย่างอื่น ขราและมรณะนี้ เป็นของผู้อื่น = ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑ (๑๕)
	๕.๒ ขาติ...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑ (๑๖)
	๕.๓ ภพ...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑ (๑๗)
	๕.๔ อุปาทาน...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑ (๑๘)
	๕.๕ ตัณหา...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑ (๑๙)
	๕.๖ เวทนา...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑ (๒๐)
	๕.๗ ผัสสะ...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑ (๒๑)
	๕.๘ สฬายตนะ...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑ (๒๒)
	๕.๙ นามรูป...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑ (๒๓)
	๕.๑๐ วิญญาน...	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑ (๒๔)
	๕.๑๑ สังขาร . . . (เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี)	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑ (๒๕)

พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา (จำนวนครั้งที่ปรากฏ)
๖	(๑) คนนั้นทำเหตุ คนนั้นเสวยผล (๒) คนอื่นทำเหตุ คนอื่นเสวยผล	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๖/๗๓ (๒๖)
๗	(๑) สิ่งทั้งปวง มี (๒) สิ่งทั้งปวง ไม่มี	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๗/๗๓-๗๔ (๒๗)
๘	คู่ที่ ๑ (๑) สิ่งทั้งปวง มี (โลกายตะ ข้อที่ ๑) (๒) สิ่งทั้งปวง ไม่มี (โลกายตะ ข้อที่ ๒) คู่ที่ ๒ (๑) สิ่งทั้งปวง มีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน (โลกายตะ ข้อที่ ๓) (๒) สิ่งทั้งปวง มีสภาพต่างกัน (โลกายตะ ข้อที่ ๔)	ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๘/๗๔ (๒๘)
๙	(๑) ความมี (อตุตฺตา) = สิ่งทั้งปวง มีอยู่ (สพฺพมตฺติ) (๒) ความไม่มี (นตฺติตา) = สิ่งทั้งปวง ไม่มีอยู่ (สพฺพํ นตฺติ)	ลั.ข. (บาลี) ๑๗/๙๐/๑๐๗ (๒๙)

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยมีข้อสังเกตบางอย่างเกี่ยวกับมัชฌิมนิคมเทศนาที่จะทำให้เข้าใจเรื่องนี้ได้ถูกต้องยิ่งขึ้น จากการสืบค้นสามารถสรุปความเห็นเกี่ยวกับมัชฌิมนิคมเทศนาได้ดังนี้

๑. คัมภีร์รุ่นก่อนอรรถกถา

๑.๑ พระมหาภิกษุจายนเถระ

พระมหาภิกษุจายนเถระ นำพุทธพจน์ในติมพุกขสูตรซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงมัชฌิมนิคมเทศนาแล้วต่อด้วยกระบวนการของปัจจุสมุปบาทไปเป็นมัชฌิมาปฏิบัติทาง ดังข้อความว่า “มัชฌิมาปฏิบัติไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างเหล่านั้น (สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำ) คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี จนถึงเพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี”^๑

๑.๒ พระพุทธโฆสะจารย์

^๑ เปฏโก. (บาลี) ๑๐/๒๐๖, ดู ลั.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๘/๒๒-๒๔.

พระพุทธโฆसाจารย์ (ประมาณ พ.ศ. ๙๔๕-๑๐๐๐^๒ บางแห่งว่า พ.ศ. ๙๕๖-?)^๓ ท่านนำปฏิจจสมุปบาทไปเป็นมัชฌิมาปฏิปทา^๔

๒. อรรถกถา

๒.๑ พระพุทธโฆसाจารย์

พระพุทธโฆสาจารย์อธิบายมัชฌิมาธรรมเทศนาในอเจลกัสสปสูตรว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทา ดังข้อความว่า “กัสสปะ ตถาคตไม่เอียงเข้าหา คือละ ได้แก่ไม่ติดที่สุด ๒ อย่างเหล่านั้น ย่อมแสดงธรรม^{*} โดยท่ามกลาง, อธิบายว่า ดำรงอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทาแล้วจึงแสดง(ธรรมอย่างนี้)”^๖

๓. ฎีกา

๓.๑ พระธัมมปาละเถระ

พระธัมมปาละเถระอธิบายคล้ายตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า การปฏิบัติอย่างกลางซึ่งเว้นจากที่สุด ๒ อย่าง (สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ) และว่า พระผู้มีพระภาคทรงจำแนก ไม่ทรงเอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่าง คือ สัสสตะและอุจเฉทะ ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทเป็นมัชฌิมาปฏิปทา^๕

๔. กลุ่มบุคคลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๑ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)

พระธรรมโกศาจารย์ ตั้งหัวข้อว่า (ตถาคต)ทรงแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่แล่นดังไปสุดโต่ง แปลพุทธพจน์ในส่วนที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาและแปลพุทธพจน์ในส่วนที่เป็นมัชฌิมาธรรมเทศนา แล้วเข้าใจว่ามัชฌิมาธรรมเทศนาหรือปฏิจจสมุปบาทเป็น

^๒ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย, หน้า ๓๙๘.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๘.

^๔ วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๕๘๐/๑๗๑-๑๗๒.

^๕ คำว่า “ธรรม” ในที่นี้ ได้แก่ กระบวนธรรมในปฏิจจสมุปบาท คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เป็นต้น (ล.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๗/๔๒).

^๖ ล.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๗/๔๒.

^๗ วิสุทธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๒/๕๘๐/๒๖๐, ๕๘๑/๒๖๖.

มัชฌิมาปฏิปทา^๕ นอกเหนือจากนั้น ท่านยังเข้าใจ (พุทธพจน์ในกัจจानโคตตสูตร) ว่า “ปฏิจจสมุปบาท เป็นชื่อแห่งทางสายกลาง”^๖

๕. กลุ่มบุคคลในพระพุทธศาสนาหายาน

๕.๑ บรรพชิต

๕.๑.๑ นาคารชุน

นาคารชุน (ประมาณ พ.ศ. ๗๐๙-๗๓๙)^๗ (บางแห่งระบุว่า พ.ศ. ๖๐๐-๗๐๐ หรือ ๙๐๐ โดยประมาณ)^๘ นาคารชุนกล่าวว่า การหลุดรอดจากปวงทุกข์ ต้องทำลายความติดในภาวะหรือสัจ ความเป็นอยู่ ซึ่งจัดว่าเป็นสัจสัจทวิญญู และทำลายความติดในภาวะหรือสัจ ความไม่เป็นอยู่ ซึ่งเป็นนัตถิกทวิญญูเสีย นั่นแหละ จึงถึงมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อสนับสนุนทางทฤษฎีนี้ อาจารย์นาคารชุนยกพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระกัจจานะ(กัจจานโคตตสูตร)ขึ้นอ้างว่า “ดูก่อนกัจจานะ! ข้อที่ว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่เป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง ข้อที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ก็เป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง ตถาคตย่อมแสดงธรรมโดยท่ามกลางไม่เกี่ยวข้องกับส่วนสุดทั้ง ๒ นั้น”^๙ ในข้อความนี้มีข้อบกพร่อง ๓ ประการ ดังนี้

ประการที่ ๑ อ้างสูตรไม่ครบถ้วน ไม่ตลอดสาย ขาดโยนิโสมนสิการ

ประการที่ ๒ สูตรนี้แบ่งออกเป็น ๒ ตอน ตอนที่ ๑ เรื่องสัมมาทิฏฐิ ตอนที่ ๒ เรื่องมัชฌิมนธรรมเทศนา ตอนที่ ๑ มีคำว่า “นัตถิตา” และ “อตุตถิตา” ไม่มีคำว่า “ภาวะหรือสัจ, สัจสัจทวิญญู” และคำว่า “อภาวะหรือสัจ, นัตถิกทวิญญู” ในกัจจานโคตตสูตรนี้, อย่างไรก็ตามในอรรถกถา คำว่า “นัตถิตา” มุ่งจะกล่าวถึงอุจเฉทะหรืออุจเฉททิฏฐิ และคำว่า “อตุตถิตา” มุ่งจะกล่าวถึงสัจสตะหรือสัจสัจทวิญญู^{๑๐} ในปฏิภาณก็มีนัยเหมือนกันกับอรรถกถา^{๑๑} แม้คำว่า

^๕ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), พุทธประวัติจากพระโอษฐ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๗-๒๕๓.

^๖ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕.

^๗ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๑๔.

^๘ พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ, พุทธปรัชญา สารและพัฒนาการ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖๔.

^๙ อ้างใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒), หน้า ๗๗.

^{๑๐} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕/๓๘.

“นัตถิกทฤษฎี” จะใช้ในรูปของอุจเฉททฤษฎีหรืออุจเฉทวาทีบ้าง แต่ก็ไม่ควรใช้ เพราะอาจเกิดความสับสนได้ง่าย เมื่อจำเป็นต้องใช้จริง ๆ ก็ควรระบุหลักฐานและที่มาให้ชัดเจนเพื่อสะดวกในการสืบค้น

ประการที่ ๓ ที่สำคัญ ในกัจจानโคตตสูตร ไม่มีคำว่า “มัชฌิมาปฏิปทา”

๕.๑.๒ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโ

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโ กล่าวว่า คำว่า มัชฌิมิกะ แปลว่า ผู้ดำเนินตามทางสายกลาง... นาคารชุนนำเสนอทฤษฎีศูนย์ตา เพื่ออธิบายทฤษฎี สรรพสิ่งมีอยู่ของสรวาสติวาทิน(หรือไวภาษิกะ) และอธิบายทฤษฎี อาลยวิญญานของโยคจารโดยใช้กรอบ มัชฌิมาเทศนา ทางสายกลางของท่านนาคารชุนไม่ได้มีนัยว่ามีบางสิ่งบางอย่างอยู่ในระหว่างที่สุดโต่งทั้ง ๒ ไม่ว่าจะเป็นภาวะกับอภาวะ สัสสทฤษฎีกับอุจเฉททฤษฎีหรือปัจฉิมันตะกับปุริมันตะ ถามว่า ท่านนาคารชุนสร้างแนวคิดเกี่ยวกับศูนย์ตา โดยมีอะไรเป็นกรอบ? ท่านนาคารชุนประทับใจข้อความในกัจจานโคตตสูตรที่กล่าวถึงอดีตตาและนัตถิตา แต่ข้อเท็จจริงก็คือว่า มีแนวคิดอื่นอีกมากที่เป็นฐานในการสร้างทฤษฎีศูนย์ตา เช่น (๑) สัมมาทฤษฎีหรือศูนย์ตา (๒) โลกทั้งปวงเป็นศูนย์ (๓) ศูนย์ตา ๒๕ นัย^{๙๕}

๕.๒ คฤหัสถ์

๕.๒.๑ วคิน อินทสระ

วคิน อินทสระ บันทึกไว้ว่า นาคารชุนกล่าวว่า สุนฺญตา กับปฏิจสมุปบาทเป็นอันเดียวกัน สุนฺญตาหรือปฏิจสมุปบาทก็เป็นอันเดียวกันอีกกับมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง ไม่เียงไปทางใดทางหนึ่ง เข้ากลางระหว่างอดีตตา (ความเห็นว่ามีอยู่จริง) และนัตถิตา (ความเห็นว่ามีอยู่เลย)^{๙๖} อธิบายว่า สุนฺญตา ปฏิจสมุปบาท มัชฌิมาปฏิปทา ทั้ง ๓ อย่างนี้ ปรัชญามัชฌิมิกถือว่าเป็นอย่างเดียวกัน คือ มัชฌิมาปฏิปทาเข้ากลางระหว่างอดีตตากับนัตถิตา สุนฺญตา คือ ความไม่มีสวลักษณะ สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย สิ่งใดปรากฏขึ้นหรือมีอยู่ก็เพราะมีเหตุปัจจัย เมื่อดับไปหรือไม่มีก็เพราะสิ้นเหตุปัจจัย ปฏิจสมุปบาทเล่าก็คือ สภาพที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น หรือตั้งอยู่ เป็นไป

^{๙๕} ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๕/๔๔, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๑๕/๔๙๔, วิสุทธิมหาฎีกา (บาลี) ๑/๑๓๖/๒๓๘, สารตฺฎีกา (บาลี) ๑/๑/๓๑๑.

^{๙๖} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโ, พุทธปรัชญา สารและพัฒนการ, หน้า ๑๕๔-๑๖๔.

^{๙๗} วคิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๓๒), หน้า ๒๐๖.

ตามเหตุปัจจัย (ยथा ปัจจัย ปวตฺตุนฺติ) เพราะฉะนั้น ทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงชื่อเท่านั้น^{๑๖}

๕.๒.๒ สุวณฺณ จันทรจํานง

สุวณฺณ จันทรจํานง บัณฑิติกไว้ว่า ปรัชญาศูนยตาวาทกกล่าวว่า โลกที่ปรากฏแก่เรามีได้เป็นทั้งสัจหรือลัต แต่เป็นศูนยตาที่ไม่มีสภาวะ ไม่มีสิ่งใดในโลกที่เป็นอยู่ด้วยตัวของมันเองโดยไม่มีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น กล่าวอีกมุมหนึ่งว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแต่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ศูนยตาจึงมีลักษณะที่เป็นปฏิจสุมุปบาท เป็นมชฌิมาปฏิปทา นาการชุนได้ยกพุทธภาษิตในสังยุต(ต)นิกายมาอธิบายว่า “เมื่อพิจารณาปฏิจสุมุปบาทในสายดับแล้ว ความยึดถือใน ‘อัตตา’ ก็หมดไป เมื่อพิจารณาในสายเกิด ความยึดถือใน ‘นัตถิตา’ ก็หมดไป ตถาคตย่อมแสดงธรรมเป็นท่ามกลาง ไม่ตัดในส่วนสุดสองข้างนั้น”^{๑๗}

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยถือตามพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานและเห็นด้วยกับพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่ให้เรียกตามบาลีเดิมตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก(คือมชฌนธรรมเทศนา)เป็นดีที่สุด^{๑๘} เพราะเป็นการรักษาพุทธพจน์ไว้ตามเดิม สามารถใช้เป็นแม่บทในการตรวจสอบความถูกต้อง และใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการศึกษาพระพุทธศาสนาของพหุชน ส่วนกลุ่มบุคคลทั้ง ๕ กลุ่มที่นำเสนอไว้นั้น ผู้วิจัยไม่เห็นด้วย เพราะจะทำให้เกิดความพวามั่ว สับสน เกิดความเข้าใจผิดในธรรมวินัยหรือพระพุทธศาสนาได้ง่าย

วิธีการแก้ไขคือ ย้อนกลับไปศึกษาพระไตรปิฎกซึ่งเป็นแหล่งบรรจุคำสอนของของพระพุทธเจ้าอย่างมีโยนิโสมนสิการ ทำอย่างตรงไปตรงมา ชื่อตรงต่อข้อมูลและหลักฐานตรวจสอบให้ถูกต้องตรงกัน ด้วยการกระทำอย่างนี้จึงจะเกิดประโยชน์สุขแก่พหุชนและมนุษยชาติอย่างแท้จริง.

หมายเหตุ : ควรที่จะมีการสืบค้นบ่อเกิดและที่มาของมชฌนธรรมเทศนาในพระไตรปิฎกให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อบัณฑิติกไว้เป็นหลักฐานซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าและวิจัยพระไตรปิฎกในอนาคต.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

^{๑๗} นายแพทย์ สุวณฺณ จันทรจํานง, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๗.

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๓๐.

ภาคผนวก ข.

มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่าง
หลักฐานและที่มาแห่งมัชฌิมาปฏิปทาในพระไตรปิฎก

๑. พระวินัยปิฎก		
ที่	เนื้อหา	ที่มา (จำนวนครั้งที่ปรากฏ)
๑	(๑) กามสุขัลลิกานุโยค (๒) อิตตกิลมถานุโยค	วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓ (๑)

๒. พระสุตตันตปิฎก		
ที่	เนื้อหา	ที่มา (จำนวนครั้งที่ปรากฏ)
๑	(๑) กามสุขัลลิกานุโยค (๒) อิตตกิลมถานุโยค	ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๒๓/๒๙๖ (๒)
๒	(๑) กามสุขัลลิกานุโยค (๒) อิตตกิลมถานุโยค	ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๒๕/๒๙๗ (๓)
๓	(๑) กามสุขัลลิกานุโยค (๒) อิตตกิลมถานุโยค	ส.ส.พ. (บาลี) ๑๘/๓๖๔/๒๙๗ (๔)
๔	(๑) กามสุขัลลิกานุโยค (๒) อิตตกิลมถานุโยค	ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗ (๕)
๕	(๑) กามสุขัลลิกานุโยค (๒) อิตตกิลมถานุโยค	ช.ป. (บาลี) ๓๑/๓๐/๓๕๘ (๖)
๖	(๑) กามสุขัลลิกานุโยค (๒) อิตตกิลมถานุโยค	ช.ป. (บาลี) ๓๑/๓๙/๓๗๒ (๗)

๑. ข้อควรรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับที่สุด ๒ อย่าง

- ๑) พระผู้มีพระภาคไม่ทรงหมกมุ่นในกามสุขัลลิกานุโยคและอิตตกิลมถานุโยค (ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๖๐/๙๗-๙๘

๒) (๑) กามสุขัลลิกานุโยค (มิจฉาปฏิบัติ)

(๒) อัตตกิลมณานุโยค (มิจฉาปฏิบัติ) [ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๒๔/๒๙๖-๒๙๗, ๓๓๓-๓๓๔/๓๐๒]

๒. ข้อควรรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับมัชฌิมาปฏิบัติ

๑) มัชฌิมาปฏิบัติ มีอยู่เพื่อละ (๑) โลภะ (๒) โทสะ (๓) โกรธ (ความโกรธ) (๔) อุปาหนะ (ความผูกโกรธ) (๕) มกขะ (ความลบหลู่คุณท่าน) (๖) ปฬาสะ (ความดีเสมอ) (๗) อัสสา (ความริษยา) (๘) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) (๙) มายา (มารยา) (๑๐) สาถะเย (ความอิจฉา) (๑๑) ถัมภะ (ความหวั่นไหว) (๑๒) สารัมภะ (ความแข่งดี) (๑๓) มานะ (ความถือตัว) (๑๔) อติมานะ (ความดูหมิ่นเขา) (๑๕) มทะ (ความมัวเมา) (๑๖) ปมาทะ (ความประมาท) เป็นปฏิบัติก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อบำเพ็ญ เพื่อดำรง เพื่อบำเพ็ญ (ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๓/๒๐-๒๑).

๒) มัชฌิมาปฏิบัติ ครอบคลุม หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการปฏิบัติตาม (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมัปปธาน ๔ (๓) อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ (๗) อริยมรรคมีองค์ ๘ (อ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๑๕๗-๑๖๓/๒๘๙-๒๙๐)

๓. สรุปมัชฌิมาปฏิบัติ

จากข้อมูลแหล่งหลักฐานในพระไตรปิฎก สามารถสรุปมัชฌิมาปฏิบัติได้ ๓ แบบ ดังนี้

๑) มัชฌิมาปฏิบัติไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่าง คือ (๑) กามสุขัลลิกานุโยค (๒) อัตตกิลมณานุโยค (วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓)

๒) มัชฌิมาปฏิบัติมีอยู่เพื่อละกิเลส ๑๖ ประการ เป็นปฏิบัติก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อบำเพ็ญ เพื่อดำรง เพื่อบำเพ็ญ (ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๓/๒๐-๒๑)

๓) มัชฌิมาปฏิบัติ ครอบคลุมโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ (อ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๑๕๗-๑๖๓/๒๘๙-๒๙๐)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ามัชฌิมาปฏิบัติจะมีถึง ๓ แบบ แต่ก็รวมลงในอริยสัจ ๔ และเป็นปฏิบัติที่นำไปสู่นิพพาน คือ การดับกิเลสและกองทุกข์.

ภาคผนวก ค.

หลักฐานและที่มาแห่งมิจฉาทิฏฐิในพระไตรปิฎก

๑. พระวินัยปิฎก		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๑	ผู้มีทิฏฐิวิบัติในอติทิฏฐิ (เป็นผู้ละสัมาทิฏฐิแล้ว ยึดถืออันทคาคหิกทิฏฐิ) ไม่พึงให้อุปสมบท ไม่พึงให้นิสสัย ไม่พึงให้สามเณรอุปฐาก	วิ.ม. (บาลี) ๔/๘๔/๙๔
๒	มิจฉาทิฏฐิ อันทคาคหิกทิฏฐิ เป็นทิฏฐิวิบัติ	วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๓๗/๒๖๙-๒๗๐
๓	สงฆ์พึงลงทัชชณียกรรมแก่ภิกษุผู้มีทิฏฐิวิบัติในอติทิฏฐิ (คือมีความเห็นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด เป็นต้น)	วิ.จ. (บาลี) ๖/๖/๑๐
๔	ผู้มีความปรารถนาชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ ขอบก่เหตุวิวาท	วิ.จ. (บาลี) ๖/๒๑๖/๓๓๓
๕	มิจฉาทิฏฐิ อันทคาคหิกทิฏฐิ เป็นทิฏฐิวิบัติ	วิ.ป. (บาลี) ๘/๓๖๐/๓๓๖.

๒. พระสุตตันตปิฎก		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๑	มิจฉาทิฏฐิในอรรถของพระเจ้ามหาวชิตราช	ที.ล. (บาลี) ๙/๓๔๓/๑๔๐
๒	ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีคติอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน	ที.ล. (บาลี) ๙/๕๐๕/๒๒๘, ๕๑๐/๒๒๘, ๕๑๑/๒๒๙, ๕๑๒/๒๒๙
๓	เมื่อคิดเป็นศัตรู ถือว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ	ที.ล. (บาลี) ๙/๕๐๙/๒๒๘
๔	มิจฉาทิฏฐิ	ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๑๒/๒๗๓
๕	มิจฉาทิฏฐิ อันทคาคหิกทิฏฐิ เป็นอุปกิเลส	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๖๓/๓๗
๖	เมื่อมีมิจฉาทิฏฐิ อายุของเทวดาจะลดลงเหลือเพียง ๕๐๐ ปี	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๐๐/๖๐

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๗	เมื่อมนุษย์มีอายุ ๑,๐๐๐ ปี มิจฉาทิฏฐิจะแพร่หลาย	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๐๐/๖๐
๘	กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และสมณะ ประพฤติอกุศลกรรมบถ(มิจฉาทิฏฐิ) ตายไปแล้วไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๓๖/๘๒
๙	ผู้มีความปรารถนาชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ(นัตถิกวาทะ อเหตุกวาทะและอกริยวาทะ)	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๕/๒๑๗, อัง.จก.อ. (บาลี) ๓/๓๖/๑๑๗
๑๐	มิจฉัตตะ ๘ ภาวะที่ผิด	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๓/๒๒๔, ธรรมที่ควรละ ๓๕๘/๐๐, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๓๙/๔๒๕, ๙๕๖/๔๗๒
๑๑	มิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต (ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ฯลฯ)	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๒/๒๓๔
๑๒	มิจฉาทิฏฐิ รวมอยู่ใน อกุศลกรรมบถ ๑๐	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๗/๒๓๘, ๓๖๐/๒๗๘
๑๓	มิจฉัตตะ ๑๐ ภาวะที่ผิด	ธรรมที่ควรละ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๖๐/๒๗๘, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๘๓/๕๖-๕๗, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๓/๒๐๐-๒๐๑, อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๓/๑๗๑-๑๗๒, ๑๓๒/๑๙๕, ธรรมที่ควรละ ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๓/๒๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๔๑/๔๒๕, ๙๗๐/๔๗๗, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๙๗๐/๕๕๘
๑๓	ทางไม่สะดวก เป็นชื่อแห่งมิจฉาทิฏฐิ	ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๑๕/๑๘๑
๑๔	มิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต (ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ฯลฯ) เป็น ๑ ในอกุศลกรรมบถ ๑๐	ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๐/๓๘๙-๓๙๐, ๔๔๕/๓๙๗

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๑๕	มิจฉาทิฏฐิ (นัตถิกวาทะ) (ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ฯลฯ)	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๙๔-๙๕/๗๐-๗๒
๑๖	อกริยวาทะ(มิจฉาทิฏฐิ)	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๙๗-๙๘/๗๓-๗๕
๑๗	อเหตุกวาทะ(มิจฉาทิฏฐิ)	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๐๐-๑๐๑/๗๗-๗๘
๑๘	มิจฉาทิฏฐิ เป็นอกุศล	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๙๔/๑๗๐, อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๗๐๗/๔๑๙
๑๙	ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ตายไปแล้ว ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๑๙/๒๙๙
๒๐	กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เป็นมิจฉาทิฏฐิ ตายไปแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๐๔/๓๙๐
๒๑	มิจฉาทิฏฐิ(ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ฯลฯ)	ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๑-๑๒๒
๒๒	เมื่อเป็นมิจฉาทิฏฐิแล้ว (๑) จะตั้งความหวัง (๒) ไม่ตั้งความหวัง (๓) ทั้งตั้งความหวังและไม่ตั้งความหวัง (๔) ตั้งความหวังก็มีไข้ ไม่ตั้งความหวังก็มีไข้ แล้วประพัตติพรหมจรรย์ ก็ไม่สามารถบรรลุผลได้ เพราะอุบายอันไม่แยบคาย จึงไม่สามารถบรรลุผล	ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๒๔/๑๘๙
๒๓	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ในมิจฉามรรค(ทางผิด)	ส.ข. (บาลี) ๑๗/๘๔/๘๗
๒๔	มิจฉาทิฏฐิปหานสูตร ว่าด้วยการละมิจฉาทิฏฐิ	ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๖๕/๑๓๗
๒๕	ผู้มีอวิชชาไม่เห็นแจ้งย่อม มีมิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด)	ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑/๑
๒๖	มิจฉาทิฏฐิในมิจฉามรรคมีองค์ ๘ เป็นอพรหมจรรย์	ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๘/๑๓
๒๗	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ในมิจฉัตตธรรม	ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๑/๑๔
๒๘	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ในอกุศลธรรม	ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๒/๑๔

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๒๙	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ในมิจฉาปฏิบัติ	ลัม. (บาลี) ๑๙/๒๓/๑๕
๓๐	คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้ปฏิบัติผิด(ซึ่งมีมิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ด้วย)ยอมทำนุยาชธรรมที่เป็นกุศลให้สำเร็จไม่ได้	ลัม. (บาลี) ๑๙/๒๔/๑๕
๓๑	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ในมิจฉาปฏิบัติ	ลัม. (บาลี) ๑๙/๓๑/๑๘
๓๒	ผู้ใดไม่มีมิจฉาทิฏฐิ ผู้นั้นปฏิบัติผิด	ลัม. (บาลี) ๑๙/๓๒/๑๘
๓๓	เมื่อมีมิจฉาทิฏฐิ(ทิฏฐิ ๖๒) อกุศลธรรมก็เจริญขึ้น	อญ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๙๘/๓๒
๓๔	เมื่อมีมิจฉาทิฏฐิแล้ว กุศลธรรมเสื่อมลง	อญ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๐/๓๒-๓๓
๓๕	จากอโยนิโสมนสิการ ถึงมิจฉาทิฏฐิ	อญ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๒/๓๓
๓๖	คติแห่งมิจฉาทิฏฐิ อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก (นรก กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน)	อญ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๔/๓๓, อญ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๒๘/๕๙
๓๗	ผู้มีมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต ไม่แก้กุกกักพหูชน	อญ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๘/๓๕
๓๘	มิจฉาทิฏฐิมีโทษมาก	อญ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๑๐/๓๕, อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๗๐๗/๔๑๙
๓๙	ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ	อญ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๒๖/๘๓
๔๐	มิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต (ทานที่ให้แล้วไม่มีผลและทิฏฐิวิบัติ)	อญ.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๑๘/๒๖๒, ๑๑๙/๒๖๓, ๑๒๐/๒๖๔
๔๑	ตนเองเป็นมิจฉาทิฏฐิ ชักชวนผู้อื่นให้เป็นมิจฉาทิฏฐิ	อญ.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๒๙๒
๔๒	วิปlass ๔ เป็นมิจฉาทิฏฐิ	อญ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๔๙/๕๙
๔๓	เป็นมิจฉาทิฏฐิ = อสัตบุรุษ	อญ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๐๔/๒๔๖, ๒๐๕/๒๔๗, ๒๐๖/๒๔๘

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๔๔	เป็นมิจฉาทิฏฐิ = ธรรมชั่ว	อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๐๙/๒๕๐, ๒๑๐/๒๕๑
๔๕	มิจฉาทิฏฐิสูตร	อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๑๘/๑๓๑
๔๖	มิจฉาทิฏฐิ (นัตถิกวาทะ อเหตุกวาทะ และอกริยวาทะ)	อง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๓๖/๓๒๒, ที. ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๕//๒๑๗
๔๗	ผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ (มิจฉาทิฏฐิ) ย่อมดำรงอยู่ในนรก	อง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๘๑/๔๑๑
๔๘	ผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ (มิจฉาทิฏฐิ) ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่เคารพ ไม่เป็นที่ยกย่อง ของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย	อง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๑/๑
๔๙	มิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต (ทานที่ให้แล้วไม่มี ผล ฯลฯ)	อง.อญจก. (บาลี) ๒๓/๒๙/๑๘๕
๕๐	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ในอสังคตธรรม(ธรรมที่ผิด) ๑๐ เมื่อมีมิจฉาทิฏฐิของพวกนิครนถ์	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๗๘/๑๒๐
๕๑	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ในมิจฉัตตธรรม(ธรรมที่ผิด) ๑๐ เมื่อมีมิจฉาทิฏฐิจึงพลาดจากสวรรค์และ มรรคผล ไม่มีการบรรลุสวรรค์และมรรคผล	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๓/๑๗๑
๕๒	ผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมล้างมิจฉาทิฏฐิได้ ล้างบาป อกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฏฐิ เป็นปัจจัยได้	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๗/๑๗๖
๕๓	มิจฉาทิฏฐิเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและไม่เป็น ประโยชน์	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑๓/๑๘๐
๕๔	มิจฉาทิฏฐิเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม ... บาปอกุศลธรรม เป็นอันมากเกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑๔/๑๘๑, ๑๑๕/๑๘๕, ๑๑๖/๑๘๘
๕๕	มิจฉาทิฏฐิ = ผิვნี	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑๗/๑๘๙, ๑๑๘/๑๘๙

๒. พระสุตตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๕๖	มิจฉาทิฏฐิเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและไม่เป็นประโยชน์	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑๓/๑๘๐
๕๗	มิจฉาทิฏฐิเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม ... บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากเกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑๔/๑๘๑, ๑๑๕/๑๘๕, ๑๑๖/๑๘๘
๕๘	มิจฉาทิฏฐิ = ผังนี้	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑๗/๑๘๙, ๑๑๘/๑๘๙
๕๙	อริยสาวกพิจารณาเห็นมิจฉาทิฏฐิมีผลทั้งภพนี้และภพหน้า ครั้นพิจารณาเห็นแล้วจึงละมิจฉาทิฏฐิ ลอยมิจฉาทิฏฐิ	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑๙/๑๙๑, ๑๒๐/๑๙๒
๖๐	มิจฉาทิฏฐิเป็นอกุศล	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓๖/๑๙๖
๖๑	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่มีอาสวะ	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓๙/๑๙๗
๖๒	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่เป็นเหตุให้เดือดร้อน	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๔๑/๑๙๘
๖๓	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่มีทุกข์เป็นกำไร	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๔๓/๑๙๘
๖๔	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่ไม่ใช่อริยมรรค	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๔๕/๑๙๙
๖๕	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่ไม่ควรให้เกิดขึ้น	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๔๙/๒๐๐
๖๖	ผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ปัญญาไม่เจริญ	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๖๕/๒๐๓
๖๗	มิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริตว่า "ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ฯลฯ"	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๗๖/๒๑๘
๖๘	มิจฉาทิฏฐิเป็นอกุศล	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๘๐/๒๒๗
๖๙	มิจฉาทิฏฐิ มีความเป็นวิปริตว่า "ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ฯลฯ"	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑๑/๒๓๕, ๒๑๒/๒๓๗, ๒๑๖/๒๓๙, ๒๑๗/๒๔๓

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๗๐	(มิจฉาทิฎฐิ) เป็นธรรมที่ทำให้สัตว์เกิดในนรก	อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๒๔/๒๕๔
๗๑	มีมิจฉาทิฎฐิ เป็นคน "พาล"	อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๓๖/๒๕๖
๗๒	มีมิจฉาทิฎฐิ(ปาปิกิฎฐิ) ย่อมดำรงอยู่ในนรก	ท.อติ. (บาลี) ๒๕/๓๒/๒๕๖
๗๓	มิจฉาทิฎฐิกสูตร (อบาย ทุกติ วินิบาต นรก)	ท.อติ. (บาลี) ๒๕/๗๐/๒๕๔-๒๕๕
๗๔	มิจฉาทิฎฐิมิวัตถุ ๑๐ ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ฯลฯ	ท.ม. (บาลี) ๒๙/๑๒/๔๐, ๑๗๔/๓๔๘, ๑๙๒/๓๔๘
๗๕	ผู้ที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ หลังจากตายแล้ว ย่อมไปสู่ อบาย ทุกติ วินิบาต นรก	ท.ม. (บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๖
๗๖	มิจฉาทิฎฐิมิวัตถุ ๑๐ ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ฯลฯ	ท.จ. (บาลี) ๓๐/๑๑/๔๗, ๒๔/๘๓, ๑๒๒/๒๔๕, ๑๔๓/๒๔๘, ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๓๖/๑๕๗
๗๗	มิจฉัตตตะ ๑๐	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๒๓/๒๔
๗๘	อัสสาทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๒๘/๑๔๔
๗๙	อัตตานุทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๓๐-๑๓๕/๑๔๗-๑๕๖
๘๐	มิจฉาทิฎฐิ เป็นทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๓๖/๑๕๗
๘๑	ลักกายทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๓๗/๑๕๗-๑๕๘
๘๒	สัสสตทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๓๘/๑๕๘
๘๓	อุจเฉททิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๓๙/๑๕๙
๘๔	อันตคาหิกทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๔๐/๑๕๙-๑๖๕
๘๕	ปุพพันตานุทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๔๑/๑๖๕
๘๖	อปรัณตานุทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๔๒/๑๖๕
๘๗	สัณญานิกทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๔๓/๑๖๕
๘๘	มานวินิพนธทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๔๔/๑๖๖
๘๙	มานวินิพนธทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ท.ป. (บาลี) ๓๑/๑๔๕/๑๖๖

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๙๐	อิตตวาทปฏิสังยุตตปิฎก เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิ- วิบัติ	ช.ป. (บาลี) ๓๑/๑๔๖/๑๖๗
๙๑	โลกปฏิสังยุตตปิฎก เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ช.ป. (บาลี) ๓๑/๑๔๗/๑๖๗-๑๖๘
๙๒	ภวทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ช.ป. (บาลี) ๓๑/๑๔๘/๑๖๘-๑๗๐
๙๓	วิภวทิฎฐิ เป็นมิจฉาทิฎฐิและทิฎฐิวิบัติ	ช.ป. (บาลี) ๓๑/๑๔๘/๑๖๘-๑๗๐
๙๔	ในกาลของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามุสสะ อรุ- เวลกัสสปะเคยเป็นมิจฉาทิฎฐิมาก่อน	ช.อป. (บาลี) ๓๓/๒๘๐/๒๑๔

๓. พระอภิธรรมปิฎก		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๑	มิจฉาทิฎฐิเป็น ๑ ในสภาวะธรรมที่เป็นอกุศล	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๓๖๕/๑๐๕
๒	นิยามแห่งมิจฉาทิฎฐิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๓๘๑/๑๐๗, ๓๙๒/๑๐๙
๓	มิจฉาทิฎฐิรวมอยู่ใน "สักกายทิฎฐิ" ซึ่งต้องละ ด้วยโสดาปัตติมรรค	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๐๐๗/๒๔๒
๔	มิจฉาทิฎฐิรวมอยู่ใน สิลัพพตปรมาส	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๐๐๙/๒๔๓
๕	อนันตริยกรรม ๕ และมิจฉาทิฎฐิที่ให้ผลแน่นอน สภาวะธรรมเหล่านี้ซึ่งว่ามีสภาวะผิดและให้ผล แน่นอน	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๐๓๕/๒๔๖
๖	มิจฉาทิฎฐิรวมอยู่ใน "ทิฎฐาสวะ"	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๑๐๕/๒๕๘
๗	มิจฉาทิฎฐิรวมอยู่ใน ทิฎฐิสังโยชน์	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๑๒๒/๒๖๒
๘	มิจฉาทิฎฐิรวมอยู่ใน สิลัพพตปรมาสกายคันถะ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๑๔๓/๒๖๗
๙	มิจฉาทิฎฐิรวมอยู่ใน อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๑๔๔/๒๖๗
๑๐	มิจฉาทิฎฐิรวมอยู่ใน ทิฎฐิปรมาส	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๑๘๑/๒๗๔
๑๑	มิจฉาทิฎฐิรวมอยู่ใน ทิฎฐุปาทาน สิลัพพตูปาทาน อิตตวาทูปาทาน	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒๒๑- ๑๒๒๓/๒๗๙-๒๘๑

๓. พระอภิธรรมปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๑๒	ทิวฏฐิเป็น ๑ ในสภาวะธรรมที่เป็นกิเลส	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒๓๕/๒๘๓, ๑๕๖๕/๓๓๖-๓๓๗
๑๓	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน ทิวฏฐิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒๔๐/๒๘๔
๑๔	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน สักกายทิวฏฐิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒๖๙/๒๙๑
๑๕	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน สีสัพพตปรามาส	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒๗๑/๒๙๑
๑๖	มิจฉาทิวฏฐิที่ให้ผลแน่นอนเป็น ๑ ในสภาวะธรรมที่ให้ผลแน่นอน	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒๙๗/๒๙๕
๑๗	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน ภวทิวฏฐิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๓๒๐/๒๙๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๙๖/๔๓๘
๑๘	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน วิภวทิวฏฐิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๓๒๑/๒๙๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๙๖/๔๓๘
๑๙	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน สัสสตทิวฏฐิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๓๒๒/๒๙๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๙๗/๔๓๘
๒๐	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน อจุเจตทิวฏฐิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๓๒๓/๒๙๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๙๗/๔๓๘
๒๑	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน อันตวาทิวฏฐิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔//๑๓๒๔/๒๙๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๙๘/๔๓๙
๒๒	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน อนันตวาทิวฏฐิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๓๒๕/๒๙๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๙๘/๔๓๙
๒๓	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน ปุพพันตานุทิวฏฐิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒๓๖/๒๙๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๙๙/๔๓๙
๒๔	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน อปรันตานุทิวฏฐิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒๓๗/๒๙๙, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๙๙/๔๓๙
๒๕	มิจฉาทิวฏฐิรวมอยู่ใน ทิวฏฐิวิบัติ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๓๖๙/๓๐๕, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๐๗/๔๔๑

๓. พระอภิธรรมปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๒๖	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ในสภาวะธรรมที่เป็นอกุศล เพราะตณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๔๙/๑๗๒, ๒๗๓/๑๘๘
๒๗	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ในสภาวะธรรมที่เป็นอกุศล เพราะตณหาเป็นปัจจัย อุปาทานที่มีตณหาเป็นเหตุจึงมี	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๕๗/๑๗๗-๑๗๘, ๒๖๓/๑๘๑
๒๘	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ในสภาวะธรรมที่เป็นอกุศล เพราะตณหาเป็นปัจจัย อุปาทานที่สัมปยุตด้วยตณหาจึงมี	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๖๕/๑๘๓
๒๙	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ใน สักกายทิฏฐิ	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๑๕/๔๔๕-๔๔๖
๓๐	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ในสักกายทิฏฐิและสีลัพพตปรามาส	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๑๕/๔๔๕-๔๔๖
๓๑	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ใน พรหมจริเยสนา	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๑๙/๔๔๘
๓๒	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ใน อุตตานุทิฏฐิ	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๒๕/๔๕๐
๓๓	นิยามแห่งมิจฉาทิฏฐิ (ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ฯลฯ)	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๒๕/๔๕๐
๓๔	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ใน ทิฏฐาสวะ	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๓๗/๙๓๗
๓๕	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ใน สีลัพพตปรามาสกายคันถะ อิทังสัจจกานิเวสกายคันถะ	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๓๘/๔๕๗-๔๕๘
๓๖	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ใน ทิฏฐุปาทาน สีลัพพตูปาทาน อุตตวาทูปาทาน	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๓๘/๔๕๘
๓๗	มิจฉาทิฏฐิเป็น ๑ ในอกุศลกรรมมก ๑๐	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๖๘/๔๗๖
๓๘	มิจฉาทิฏฐิมิวัตถุ ๑๐	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๗๑/๔๗๗
๓๙	บุคคลผู้เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ ย่อมเกิดในนรก แน่นนอน	อภิ.ป. (บาลี) ๓๖/๑๔/๑๒๐, อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๑๔/๔๓
๔๐	มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ใน ทิฏฐิวิบัติ (ทานที่ให้แล้วไม่มีผล)	อภิ.ป. (บาลี) ๓๖/๖๒/๑๒๘-๑๒๙

๓. พระอภิธรรมปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๔๑	ตนเองเป็นมิจฉาทิฏฐิและชักชวนคนอื่นให้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นคนชั่วที่ยิ่งกว่าคนชั่ว	อภิ.ป. (บาลี) ๓๖/๑๓๗/๑๕๐
๔๒	บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิมิคติ ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน	อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๗๐๖/๔๑๘, ม. (บาลี) ๑๓/๗๙/๕๖
๔๓	สภาวะธรรมที่เป็นอกุศล(มิจฉาทิฏฐิ) เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่เป็นอกุศลโดยเหตุปัจจัย	อภิ.ป. (บาลี) ๔๐/๔๒๓/๑๓๘
๔๔	สภาวะธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนอาศัยสภาวะธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย	อภิ.ป. (บาลี) ๔๑/๑/๓๖๕
๔๕	สภาวะธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนอาศัยสภาวะธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนเกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย	อภิ.ป. (บาลี) ๔๑/๕/๓๖๖
๔๖	มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลแน่นอนโดยอุปนิสสยปัจจัย	อภิ.ป. (บาลี) ๔๑/๔๕/๓๗๘
๔๗	มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลไม่แน่นอนเป็นปัจจัยแก่มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลไม่แน่นอนโดยอนันตรปัจจัย	อภิ.ป. (บาลี) ๔๓/๓๓๔/๔๑๐
๔๘	สภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งมีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน อาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งมีสภาวะผิดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย	อภิ.ป. (บาลี) ๔๔/๔๒๙/๙๕

จากหลักฐานและที่มาในพระไตรปิฎกสามารถสรุปมิจฉาทิฏฐิได้ ๒ แบบ ดังนี้

๑. มิจฉาทิฏฐิในมัชฌิมนธรรมเทศนาหรือปฎิจจสมุปบาท กล่าวคือ ลัทธิที่มีความเห็นว่า มีพรหม อัตตาหรืออาตมน์เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลอันเป็นลัทธินอกหลักพุทธศาสนา เป็นความเห็นผิดจากคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่มีพรหม อัตตาหรืออาตมน์สร้างหรือบันดาล แต่เป็นไปตามกระบวนการเหตุปัจจัย

๒. มิจฉาทิฏฐิโนมชฌิมาปฏิปทา กล่าวคือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ตามหลักกุศลกรรมบถหรือความเห็นที่ไม่นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ มีความดำริผิดเป็นไปในทางอกุศล พุตผิด ได้แก่ วจีทุจริต ทำการงานที่ผิด ได้แก่ กายทุจริต มีอาชีพอผิดเป็นการเลี้ยงชีพด้วยการทุจริต เพียรพยายามในทางที่ผิด ระวังถึงสิ่งที่มีสิ่งทีก่อให้เกิดอกุศลต่าง ๆ มีจิตตั้งมั่นผิด หลงใหล หมกมุ่น เพลิดเพลิน ไม่เป็นไปเพื่อความรู้เห็นตามเป็นจริง หรือแม้ไม่มี ความเห็นดังที่กล่าวข้างต้น แต่ยึดมั่นในการปฏิบัติโดยปราศจากโยนิโสมนสิการ ถือมั่นอยู่ในวัตร อันเป็นการผูกมัดตัวเองให้เกี่ยวข้องติดพันอยู่ในกามสุขหรือทำตนเองให้เดือดร้อนด้วยข้อปฏิบัติ ต่าง ๆ ที่ไม่นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ ก็เป็นความเห็นผิดอีกเช่นกัน นอกเหนือจากนั้น ความเห็นผิดในระดับนี้ยังมีหลักฐานแสดงให้เห็นแง่มุมต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องนี้ใน สถานที่และเวลาที่แตกต่างกัน ดังนี้

- ๒.๑ มิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต (ทานที่ให้แล้วไม่มีผล)
- ๒.๒ มิจฉาทิฏฐิ ๑ ในอกุศลกรรมบถ ๑๐
- ๒.๓ มิจฉาทิฏฐิ (นัตถิกวาทะ)
- ๒.๔ มิจฉาทิฏฐิ (อภิกิริยวาทะ)
- ๒.๕ มิจฉาทิฏฐิ (อเหตุกวาทะ)
- ๒.๖ มิจฉาทิฏฐิ เป็นอกุศล
- ๒.๗ คติแห่งมิจฉาทิฏฐิ
- ๒.๘ มิจฉาทิฏฐิ ๑ ในมิจฉามรรค (ทางผิด)
- ๒.๙ มิจฉาทิฏฐิ ๑ ในมิจฉามรรคมีองค์ ๘ เป็นอพรหมจรรย์
- ๒.๑๐ มิจฉาทิฏฐิ ๑ ในมิจฉาปฏิบัติ ๘
- ๒.๑๑ มิจฉาทิฏฐิ ๑ ในมิจฉาปฏิบัติ ๘
- ๒.๑๒ มิจฉาทิฏฐิมีโทษมาก
- ๒.๑๓ ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ
- ๒.๑๔ มิจฉาทิฏฐิ ๑ ในอสังกรรมของพวกนิกครนถ์
- ๒.๑๕ มิจฉาทิฏฐิ ๑ ในมิจฉัตตธรรม ๑๐ เมื่อมีมิจฉาทิฏฐิจึงพลาดจากสวรรค์และมรรคผล ไม่มีการบรรลุสวรรค์และมรรคผล
- ๒.๑๖ มิจฉาทิฏฐิ ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่ทำให้เดือดร้อน
- ๒.๑๗ มิจฉาทิฏฐิรวมอยู่ใน "สักกายทิฏฐิ" ซึ่งต้องละด้วยโสดาปัตติ มรรค เป็นต้น.

ภาคผนวก ง.

หลักฐานและที่มาแห่งสัมมาทิฐิในพระไตรปิฎก

๑. พระวินัยปิฎก		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๑	ทรงมนสิการปัจจุจสุมุปาทโดยอนุโลมและปฏิโลม	วิ.ม. (บาลี) ๔/๑/๑
๒	สัมมาทิฐิรวมอยู่ใน มัชฌิมาปฏิปทาหรือ อริยมรรคมีองค์ ๘ พูดให้เข้าใจง่ายว่า "สัมมาทิฐิในมัชฌิมาปฏิปทา"	*วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๒๕/๒๙๗, ส.ส.พ. (บาลี) ๑๘/๓๖๔/๒๙๗, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗, ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๐/๓๕๘, ๓๙/๓๗๒*
๓	สัมมาทิฐิรวมอยู่ใน ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา	วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๔/๑๔
๔	(สัมมาทิฐิ)ในชั้น ๕ ว่าเป็นอนัตตา (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) อนัตตลักขณสูตร	วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๐-๒๔/๑๗-๒๐
๕	เพราะมนสิการโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรชอบโดยแยบคาย จึงได้บรรลุอนุตตรวิมุตติ ทำให้ให้แจ้งอนุตตรวิมุตติ	วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๕/๓๐

๒. พระสุตตันตปิฎก		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๑	สัมมาทิฐิในัญญของพระเจ้ามหายาจิตรราช	ที.ส. (บาลี) ๙/๓๔๓/๑๔๐
๒	สัมมาทิฐิ เป็น ๑ ในบริวารแห่งสมาธิ ๗	ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๙๐/๑๘๖
๓	สัมมาทิฐิ เป็น ๑ ในพรหมจรรย์ที่เป็นไปเพื่อ นิพพาน	ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๔	สัมมาทิฏฐิ ในอริยสัจ ๔ (ค่านิยมสัมมาทิฏฐิ ๑)	ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๖/๔๒, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๕
๕	สัมมาทิฏฐิ (๑ ในกุศลกรรมบถ ๑๐)	ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๑๔๒๗๕
๖	กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร สมณะ ประพฤติกุศลกรรมบถ (สัมมาทิฏฐิ) ตายไปแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๓๖/๘๒-๘๓
๗	สัมมัตตะ ๘ (ภาวะที่ถูก)	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๓/๒๒๔, ธรรมที่ควรเจริญ ๓๕๘/๒๖๔
๘	สัมมาทิฏฐิรวมอยู่ใน กุศลกรรมบถ	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๗/๒๓๘
๙	สัมมัตตะ ๑๐ (ภาวะที่ถูก)	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๘/๒๔๐ อเสกขธรรม, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๘๓/๕๖-๕๗, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๓/๒๐๐-๒๐๑, อญ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๓/๑๗๑-๑๗๒, ๑๓๓/๑๙๕
๑๐	ธรรมมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ๙ ได้แก่ ปราโมทย์, ปิติ, กายปัสสัทธิ, สุข, สมานะ, ยถาภูตทัสสนะ, นิพพิทา, วิราคะ, วิมุตติ	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๙/๒๗๒
๑๑	สัมมาทิฏฐิรวมอยู่ใน กุศลกรรมบถ	ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๖๐/๒๗๙
๑๒	มีโยนิโสมนสิการ อาสวะไม่เกิด ที่เกิดขึ้นก็เสื่อมไป	ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๕/๑๐
๑๓	โยนิโสมนสิการในอริยสัจ ๔ ก็เลิกลืมไป	ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๑/๑๓

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๑๔	สัมมาทิฏฐิใน ๑๖ เรื่อง คือ (๑) อกุศลและกุศล (๒) อาหาร ๔ (๓) สังขะ ๔ (๔) ขราและมรณะ (๕) ชาติ (๖) ภพ (๗) อุปาทาน (๘) ตัณหา (๙) เวทนา (๑๐) ผัสสะ (๑๑) สฬายตนะ (๑๒) นามรูป (๑๓) วิญญาน (๑๔) สังขาร (๑๕) อวิชชา (๑๖) อาสวะ	ม.ม. (บาลี) ๑๒/๘๙-๑๐๔/๖๓-๗๕, (๑) โลกียสัมมาทิฏฐิ (๒) โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๐๙
๑๕	สัมมาทิฏฐิ ในอริยสัจ ๔ (คํานิยามสัมมาทิฏฐิ ๑)	ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๔
๑๖	ทางที่ปลอดภย มีความสวัสดี ไปได้ตามชอบใจ = สัมมาทิฏฐิ	ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๑๕/๑๘๑
๑๗	กุศลธรรมทั้งหมดสงเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔	ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๐/๒๖๒
๑๘	มีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริต (ทานที่ให้แล้ว มีผล ฯลฯ) เป็น ๑ ในกุศลกรรมบถ ๑๐	ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๑-๓๙๒, ๔๔๖/๓๙๘
๑๙	มีปัญญาทรม เพราะไม่รู้อริยสัจ ๔ มีปัญญา เพราะรู้อริยสัจ ๔	ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๙/๔๐๑
๒๐	สัมมาทิฏฐิ (อติถิกวาทะ)	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๙๖/๗๒-๗๓
๒๑	สัมมาทิฏฐิ (กิริยวาทะ)	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๙๙/๗๕-๗๖
๒๒	สัมมาทิฏฐิ (เหตุกวาทะ)	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๐๒/๗๘-๗๙
๒๓	สัมมาทิฏฐิเป็นกุศล	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๙๔/๑๗๐, อภ.ก. (บาลี) ๓๗/๗๐๗/๔๑๙
๒๔	มีสัมมาทิฏฐิ ตายไปแล้ว ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๒๐/๓๐๑.
๒๕	กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร เป็นสัมมาทิฏฐิ ตายไปแล้ว ไปสู่สุคติโลกสวรรค์	ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๐๕/๓๙๑

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๒๖	สัมมาทิฏฐิ (ทานที่ให้แล้วมีผล ฯลฯ)	ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๒ (๑) สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วน แห่งบุญ ให้ผลคืออุปติ (๒) สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มี อาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์ แห่งมรรค
๒๗	สัมมาทิฏฐิ ทำลายมิจฉาทิฏฐิ	ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๔๒/๑๒๖
๒๘	สัมมาทิฏฐิ ในอริยสัจ ๔ (คำจำกัดความ สัมมาทิฏฐิ ๑)	ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๑๙
๒๙	สัมมาทิฏฐิ (เห็นตามความเป็นจริง)	ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๔๓๑/๓๗๑, ๔๓๓/๓๗๓
๓๐	เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ จะสิ้นความสงสัยเรื่อง “อัตติตตา” และ “นัตติตตา” อีกนัยหนึ่ง “สัมมาทิฏฐิในมัชฌิมนิเทศนาหรือปัจจุสมุป บาท”	*ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕/๑๘, ส.ข. (บาลี) ๑๗/๙๐/๑๐๗*
๓๑	สัมมาทิฏฐิในชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง (เป็นทุกข์ เป็น อนัตตา)	ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๑/๔๒
๓๒	ทางด้านขวา = สัมมาทิฏฐิในอริยมรรคมีองค์ ๘	ส.ข. (บาลี) ๑๗/๘๔/๘๗
๓๓	สัมมาทิฏฐิ ในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิบัติให้ ถึงความดับภพ	ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๔๖/๑๒๔, อ.ญก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๙๖
๓๔	พิจารณาตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่เที่ยง (เป็น ทุกข์ เป็นอนัตตา) เป็นสัมมาทิฏฐิ	ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๕๖/๑๓๓, ๑๕๗/๑๓๓
๓๕	สัมมาทิฏฐิในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิบัติให้ ถึงความดับเวทนา	ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๖๓/๒๐๒
๓๖	สัมมาทิฏฐิในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิบัติเพื่อ บรรลุนิพพาน	ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๑๔/๒๓๑

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๓๗	สัมมาทิฏฐิในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาเพื่อ บรรลุนิพพาน	สํ.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๑๕/๒๓๑- ๒๓๒
๓๘	สัมมาทิฏฐิในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาเพื่อ ละระคะ โทสะ โมหะ	สํ.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๑๖/๒๓๒
๓๙	สัมมาทิฏฐิในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาเพื่อ ละอวิชชา	สํ.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๒๒/๓๒๕
๔๐	สัมมาทิฏฐิในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางให้ถึง อสังขตะ	สํ.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๗๖/๓๒๑
๔๑	สัมมาทิฏฐิ รวมอยู่ใน วิชชา	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๑/๑
๔๒	สัมมาทิฏฐิ กำจัดระคะ โทสะ โมหะ	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔/๔
๔๓	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็น พรหมจรรย์	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๖/๖
๔๔	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางให้ ถึงอมตะ	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๗/๗
๔๕	สัมมาทิฏฐิ ในอริยสัจ ๔ (คํานิยามสัมมาทิฏฐิ ๑)	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๘/๗
๔๖	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในองค์คุณของพระเสกขะ	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๑๓/๑๑
๔๗	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในสัมมัตตธรรม	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๒๑/๑๔
๔๘	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในกุศลธรรม	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๒๒/๑๔
๔๙	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในสัมมาปฏิปทา	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓/๑๕, ๒๔/๑๕
๕๐	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในธรรมเครื่องรองรับจิต	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๒๗/๑๖
๕๑	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในธรรมที่บุคคลเจริญเพื่อละกาม คุณ ๕	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๓๐/๑๗
๕๒	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในสัมมาปฏิบัติ	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๓๑/๑๘
๕๓	มีสัมมาทิฏฐิ จึงจะเป็นผู้ปฏิบัติถูกต้อง	สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๓๒/๑๘

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๕๔	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในปฏิปทาเพื่อสํารอกราคะ	ลํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑/๒๑
๕๕	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในปฏิปทาเพื่อละสังโยชน์	ลํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๒/๒๑
๕๖	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในปฏิปทาเพื่อถอนอนุสัย	ลํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๓/๒๑
๕๗	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในปฏิปทาเพื่อรู้อัฐฐานะ	ลํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๔/๒๑
๕๘	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในปฏิปทาเพื่อสิ้นอาสวะ	ลํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๕/๒๑
๕๙	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในปฏิปทาเพื่อบรรลुวิชาและ วิมุตติ	ลํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๖/๒๒
๖๐	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในปฏิปทาเพื่อญาณทัสสนะ	ลํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๗/๒๒
๖๑	สัมมาทิฏฐิ ๑ ในปฏิปทาเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน	ลํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๘/๒๒
๖๒	สัมมาทิฏฐิในมัชฌิมาปฏิปทา	ลํ.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗
๖๓	สัมมาทิฏฐิ เป็นตัวนำ เป็นบุพนิमितเพื่อความตรัส รู้ปริยสัจ ๔	ลํ.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๐๗/๓๘๕
๖๔	เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ กุศลธรรมเจริญ	อ.จ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๙๙/๓๒
๖๕	โยนิโสมนสิการ นำไปสู่สัมมาทิฏฐิ	อ.จ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๓/๓๓
๖๖	คติแห่งสัมมาทิฏฐิ คือ สுகคติ โลก สวรรค์	อ.จ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๕/๓๓
๖๗	ผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริต มีประโยชน์ เกื้อกูล เกิดความสุขแก่พหุชน เทวดาและมนุษย์	อ.จ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๙/๓๕
๖๘	ผู้เป็นสัมมาทิฏฐิพึงหวังคติ ๒ คือ เทวดาหรือ มนุษย์	อ.จ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๒๙/๖๐
๖๙	ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ	อ.จ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๒๗/๘๓
๗๐	ทิฏฐิสัมปทา = เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่ วิปริต (ทานที่ให้แล้วมีผล ฯลฯ)	อ.จ.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๑๘/๒๖๒, ๑๑๙/๒๖๓, ๑๒๐/๒๖๔
๗๑	สัมมาทิฏฐิสูตร	อ.จ.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๘๓/๒๙๒
๗๒	อวิปลาส = สัมมาทิฏฐิ	อ.จ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๔๙/๕๙
๗๓	สัมมาทิฏฐิสูตร สัมมาทิฏฐิเป็นเหตุสิ้นอาสวะ	อ.จ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๗๒/๘๗

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๗๔	สัมมาทิฏฐิสูตร	อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๘๙/๑๐๑-๑๐๒
๗๕	สัตบุรุษมีสัมมาทิฏฐิ	อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๐๔/๒๔๗
๗๖	ตนเองเป็นสัมมาทิฏฐิ ชักชวนคนอื่นให้เป็นสัมมาทิฏฐิ	อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๐๔/๒๔๗
๗๗	สัมมาทิฏฐิเพื่อความสิ้นกรรม	อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓๗/๒๖๔
๗๘	เป็นสัมมาทิฏฐิ ดำรงอยู่ในสวรรค์	อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๗๓/๒๘๕
๗๙	สัมมาทิฏฐิอันองค์ ๕ สนับสนุน มีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์	อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๒๕/๑๘
๘๐	บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ (๖) สัมมาทิฏฐิ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์	อง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๘๑/๔๑๒
๘๑	เจริญสัมมาทิฏฐิ เพื่อละมิจฉาทิฏฐิ	อง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๑๑๒/๔๒๕
๘๒	ภิกษุเจริญธรรม ๘ ประการ (สัมมาทิฏฐิ) เพื่อรู้ราคะ	อง.อญจก. (บาลี) ๒๓/๑๑๗/๒๘๘
๘๓	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ในสัมมัตตธรรม(ธรรมที่ถูกต้อง) เพราะอาศัยสัมมัตตธรรม จึงมีการบรรลุสวรรค์และมรรคผล ไม่มีการพลาดจากสวรรค์และมรรคผล	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๓/๑๗๑-๑๗๒
๘๔	เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิย่อมเสื่อมไป	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๖/๑๗๔
๘๕	เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ ย่อมล้างมิจฉาทิฏฐิได้	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๗/๑๗๖
๘๖	เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ ย่อมเว้นจากมิจฉาทิฏฐิได้	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๘/๑๗๗
๘๗	เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ ย่อมสํารอกมิจฉาทิฏฐิได้	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๙/๑๗๘
๘๘	เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ ย่อมกำจัดมิจฉาทิฏฐิได้	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑๐/๑๗๙
๘๙	สัมมาทิฏฐิ เป็นสิ่งที่เป็นธรรมและมีประโยชน์	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑๓/๑๘๐

๒. พระสุตตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๙๐	สัมมาทิฏฐิ เป็นสิ่งที่ป็นธรรม . . . กุศลธรรมเป็นอันมากถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑๔/๑๘๑, ๑๑๕/๑๘๕, ๑๑๖/๑๘๘
๙๑	สัมมาทิฏฐิ เป็นฝั่งโน้น	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑๗/๑๘๙, ๑๑๘/๑๘๙
๙๒	เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทใด สัมมาทิฏฐิก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ฉันทนั้น	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๒๑/๑๙๒
๙๓	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ในธรรม ๑๐ ประการ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๒๒/๑๙๓
๙๔	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ในธรรม ๑๐ ประการ เป็นธรรมที่ผุดผ่อง เว้นจากวินัยของพระสุคตแล้ว ย่อมไม่มี	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๒๓/๑๙๓
๙๕	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ในธรรม ๑๐ ประการ ที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้น เว้นจากวินัยของพระสุคตแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้น	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๒๔/๑๙๓
๙๖	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ในธรรม ๑๐ ประการ ที่มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เว้นจากวินัยของพระสุคตแล้ว ย่อมไม่มี	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๒๕/๑๙๔
๙๗	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ในธรรมซึ่งมีการกำจัดราคะ โทสะและโมหะ เว้นจากวินัยของพระสุคตแล้ว ย่อมไม่มี	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๒๖/๑๙๔

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๙๘	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ในธรรมที่เป็นไปเพื่อความ เบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบ ระงับ เพื่่อรู้ยิ่ง เพื่่อตรัสรู้ เพื่่อนิพพาน เว้นจาก วินัยของพระสุคตแล้ว ย่อมเป็นไปไม่ได้	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๒๗/๑๙๔
๙๙	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ในธรรมที่เป็นไปเพื่อความ เบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบ ระงับ เพื่่อรู้ยิ่ง เพื่่อตรัสรู้ เพื่่อนิพพาน เว้นจาก วินัยของพระสุคตแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้น	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๒๘/๑๙๔, ๑๒๙/๑๙๔, ๑๓๐/๑๙๕, ๑๓๑/ ๑๙๕
๑๐๐	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ในสัมมัตตธรรม (ธรรมที่ถูก) ๑๐	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓๓/๑๙๕
๑๐๑	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมซึ่งเป็น ธรรมที่ดี	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓๔/๑๙๖
๑๐๒	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งอริยธรรม	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓๕/๑๙๖
๑๐๓	สัมมาทิฏฐิเป็นกุศล	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓๖/๑๙๖
๑๐๔	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่ไม่มี อาสวะ	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓๗/๑๙๗
๑๐๕	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่ไม่มีโทษ	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๔๐/๑๙๗
๑๐๖	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่ไม่เป็น เหตุให้เดือดร้อน	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๔๑/๑๙๘
๑๐๗	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่เป็นเหตุ ให้ถึงนิพพาน	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๔๒/๑๙๘
๑๐๘	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่มีสุขเป็น กำไร	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๔๓/๑๙๘
๑๐๙	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่มีสุขเป็น วิบาก	อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๔๔/๑๙๙

๒. พระสูตรตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๑๑๐	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งทางที่ขาว	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๔๖/๑๙๙
๑๑๑	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๔๙/๒๐๐
๑๑๒	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งธรรมที่ควรทำให้มาก	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๕๒/๒๐๑
๑๑๓	ผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิ ปัญญาย่อมเจริญ	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๖๕/๒๐๓
๑๑๔	สัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๗๖/๒๒๐, ๒๑๑/๒๓๖, ๒๑๒/๒๓๗, ๒๑๖/๒๔๐, ๒๑๗/๒๔๕
๑๑๕	สัมมาทิฏฐิเป็นกุศล	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๘๐/๒๒๗
๑๑๖	สัมมาทิฏฐิ เป็นธรรมที่ทำให้เกิดในสวรรค์	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๒๔/๒๕๕
๑๑๗	มีสัมมาทิฏฐิแล้ว เป็นบัณฑิต	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๓๖/๒๕๖
๑๑๘	เจริญสัมมาทิฏฐิ ๑ ในธรรม ๑๐ ประการเพื่อรู้ยิ่งราคะ	อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๓๙/๒๕๖
๑๑๙	มีสัมมาทิฏฐิ เป็นผู้มีความสำเร็จ มีความเกษมถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ มีที่สุดอันสูงสุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย	อง.เอกาทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐/๒๗๒
๑๒๐	มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์	ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๓๓/๒๕๖
๑๒๑	สัมมาทิฏฐิสูตร	ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๗๑/๒๘๕-๒๘๖
๑๒๒	สัมมาทิฏฐิเป็นเครื่องกำจัด ขำระ ล้างและซักฟอกมิจฉาทิฏฐิ	ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๒๑/๖๓, ๔๘/๑๑๔, ๖๙/๑๔๗
๑๒๓	สัมมาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐	ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๗๔/๑๕๖
๑๒๔	ผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ หลังจากตายแล้ว จะไปสู่สุคติโลกสวรรค์	ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๖
๑๒๕	สัมมาทิฏฐิในอริยสัจ ๔	ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๖/๔๒

๒. พระสุตตันตปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๑๒๖	ในขณะที่แห่งโสดาปัตติมรรค ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ เพราะมีสภาวะเห็นเป็นมรรคและเป็นเหตุ เพื่อละมิจฉาทิฏฐิ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความความหมจด ในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุลหรรณวพิเศษ เพื่อรู้แจ้งธรรมอันยิ่ง เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ	ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๓๗/๒๙๖-๒๙๗
๑๒๗	สัมมาทิฏฐิ มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีโอสสัคคะ ๕ มีนิสสัย ๑๒	ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๔/๔๓๑

๓. พระอภิธรรมปิฎก		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๑	สัมมาทิฏฐิเป็น ๑ ในสภาวะธรรมที่เป็นบุคคล	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑/๑
๒	นิยามแห่งสัมมาทิฏฐิ (ปัญญา, ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความคันคิด ความเลือกเฟ้นธรรม ฯลฯ)	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๒๐/๒๔, อโมหะ ๓๔/๒๗, ๓๗/๐๐, สัมปชัญญะ ๕๓/๓๐, วิปัสสนา ๕๕/๓๐, ๙๐/๓๖, ๒๙๗/๘๘, ๓๑๗/๙๒, อภิ.วิ. ๓๕/๒๐๖/๑๒๗, ๒๑๑/๑๓๑, ๔๙๒/๒๘๕, ๔๙๕/๒๘๗
๓	สัมมาทิฏฐิรวมอยู่ใน ทิฏฐิสัมปทา	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๓๗๑/๓๐๕-๓๐๖
๔	สัมมาทิฏฐิรวมอยู่ใน ทิฏฐิวิสุทธิ	อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๓๗๔/๓๐๖
๕	นิยามแห่งสัมมาทิฏฐิ (อริยสัจ ๔)	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๕, ๔๘๗/๒๘๓
๖	นิยามแห่งสัมมาทิฏฐิ	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๔๘๙/๒๘๕
๗	นิยามแห่งสัมมาทิฏฐิ	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๔๙๗/๒๘๘

๓. พระอภิธรรมปิฎก (ต่อ)		
ที่	เนื้อหา	ที่มา
๘	นิยามแห่งสัมมาทิฐิ	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๕๐๓/๒๘๙-๒๙๐
๙	สัมมาทิฐิซึ่งมีลักษณะว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ฯลฯ รวมอยู่ในคำว่า กัมมัสสกตาญาณ	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๗๙๓/๓๙๙
๑๐	มัคคสมังคิญาณ(=สัมมาทิฐิ) ในอริยสัจ ๔ (ค่านิยามสัมมาทิฐิ ๑)	อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๗๙๔/๔๐๐
๑๑	สัมมาทิฐิ = ทิฐิสัมปทา (ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ฯลฯ) สัมมาทิฐิแม้ทั้งหมด ชื่อว่าความสมบูรณ์ด้วยทิฐิ	อภิ.ป. (บาลี) ๓๖/๘๒/๑๓๓
๑๒	ตนเองเป็นสัมมาทิฐิและชักชวนผู้อื่นให้เป็นสัมมาทิฐิ เป็นคนดียิ่งกว่าคนดี	อภิ.ป. (บาลี) ๓๖/๑๓๙/๑๕๐
๑๓	สภาวะธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน อาศัยสภาวะธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอนเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย	อภิ.ป. (บาลี) ๔๑/๒/๓๖๕
๑๔	สภาวะธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน อาศัยสภาวะธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอนเกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย	อภิ.ป. (บาลี) ๔๑/๕/๓๖๖
๑๕	สภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งมีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน อาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งมีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย	อภิ.ป. (บาลี) ๔๔/๔๓๗/๙๗

จากหลักฐานและที่มาแห่งสัมมาทิฐิ สามารถสรุปสัมมาทิฐิได้ ๒ แบบ ดังนี้

๑. สัมมาทิฐิในฆเณธรรมเทศนาหรือปัจจุสมุปปาท คือ ความเห็นที่ไม่มีพรหม อัตตาหรืออาตมันเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล แต่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย

๒. สัมมาทิฏฐิในมัชฌิมาปฏิปทา คือ ความเห็นที่เป็นไปตามทำนองคลองธรรม ตามหลักกุศลกรรมบถ และความเห็นที่นำไปสู่การดับกิเลสและกองทุกข์ ยิ่งกว่านั้น พระพุทธเจ้า ยังตรัสถึงสัมมาทิฏฐิในแง่มุมต่าง ๆ ในเวลาและสถานที่แตกต่างกัน ดังนี้

๒.๑ สัมมาทิฏฐิ ๑ ในพรหมจรรย์ที่เป็นไปเพื่อนิพพาน

๒.๒ คติแห่งสัมมาทิฏฐิ

๒.๓ สัมมาทิฏฐิ ๑ ในกุศลกรรมบถ ๑๐

๒.๔ สัมมัตตะ

๒.๕ สัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริต

๒.๖ สัมมาทิฏฐิ เป็นกุศล

๒.๗ สัมมาทิฏฐิ ทำลายมิจฉาทิฏฐิ

๒.๘ สัมมาทิฏฐิ ๑ ในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาให้ถึงความดับกรรม

๒.๙ สัมมาทิฏฐิในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาเพื่อละราคะ โทสะและ

โมหะ

๒.๑๐ สัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำ เป็นบุพนิमितเพื่อความตรัสรู้อริยสัจ ๔

๒.๑๑ ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม สัมมาทิฏฐิในข้อที่ ๑ และข้อที่ ๒ สามารถสรุปลงในอริยสัจ ๔.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาประยุทธ์ ฐิริปญฺโญ (เรื่องไร้โคก)
วัน เดือน ปีเกิด	๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๔
ที่อยู่	วัดประจาศรัทธาธรรม (เสาหิน) ถนนวงศ์สว่าง แขวงบางซื่อ เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร ๑๐๘๐๐ หมายเลขโทรศัพท์ ๐ ๒๙๑๒ ๒๖๗๕
สถานภาพ	นิสิตบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วุฒิการศึกษา	น.ธ.เอก, ป.ธ. ๔, พุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับสอง) คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เข้าศึกษาเมื่อ	๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕
สำเร็จการศึกษาเมื่อ	๑๔ กันยายน ๒๕๕๐.